

Національна академія наук України
Інститут української мови

Лексикографічний бюлетень

Випуск 18

Київ 2009

УДК 811.161.2'373'374

ББК Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць

Заснований у 1951 р.

Відновлений у 2004 р. випуском 10

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Відповідальний редактор

І. С. Гнатюк, к. філол. н., ст. н. сп.

С. Я. Єрмоленко, д. філол. н., професор, чл.-кор. НАН України

В. В. Німчук, д. філол. н., професор, чл.-кор. НАН України

К. Г. Городенська, д. філол. н., професор

Л. О. Ставицька, д. філол. н., професор

В. Л. Іващенко, д. філол. н., ст. н. сп.

Відповідальний секретар

О. М. Тищенко, к. філол. н., ст. н. сп.

Рецензенти

Н. О. Мех, д. філол. н., ст. н. сп.

Л. А. Москаленко, к. філол. н., ст. н. сп.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту української мови НАН України
(протокол №12 від 22 грудня 2009 р.)*

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-02-5553-1 (вип. 18)

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського й іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації й параметризації, зокрема корпусної.

Для науковців, студентів-філологів.

«Лексикографічний бюлетень» є **фаховим виданням** за спеціальністю 10.02.01 – українська мова (див. «Бюлетень ВАК України», 2005, вип. 9: 21).

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОГРАФІЯ, ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Єрмоленко Світлана Новий словник епітетів української мови	5
Скопненко Олександр, Цимбалюк-Скопненко Тетяна Микола Лукаш. Словникарський доробок Майстра та його значення для сучасної лексикографії	10
Гнатюк Ірина Нова праця українських лексикографів (до виходу Російсько-українського словника в 4-х томах)	16
Мовчун Лариса Додатковий том «Словника української мови»....	21
Лозова Ніна Словник нових та актуалізованих слів і значень (інструкція)	27
Козирева Зінаїда Зведений словопоказчик української лексики	37
Симоненко Людмила Лексикографічне опрацювання біологічної термінології	47
Балог Валентина Лексикографічне розроблення лексеми «шансон».....	55
Даценко Ігор Дві пам'ятки української юридичної лексикографії – словник «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe» та «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних» К. Левицького	62
Зелінська Оксана Лінгвістична робота над словом у барокових проповідях	74
Кравець Лариса Метафоричне структурування концепту «небо» в українській поезії ХХ ст. (за матеріалами до словника української поетичної метафори)	86
Лавер Оксана Інформативний потенціал антропонімів у творах П. Куліша	101
Ніколаєнко Лариса Лексикографічна інтерпретація заздрості та ревностів в українській, російській і польській мовах	112

Тименко Лідія Ідеографічна організація лексики жанрових різновидів офіційно-ділового стилю 1917–1933 рр.	121
Гордієнко Наталія Сучасні орфографічні словники: короткий огляд	130
Зарубенко Тетяна Побутова лексика в перекладі О. Потебні Гомерової «Одіссеї».....	146
Мейзерська Ірина Про лексикографічне опрацювання складених прийменників	156
Мирончук Олександр Відображення назв чинів святості в «Словнику української мови» в 11 томах	165

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Самойлова Ірина Матеріали до «Російсько-українського словника власних імен людей»	176
Тищенко Оксана Словник топонімів Комишанського краю Херсонської області	190
Чемеркін Сергій Матеріали до словника нових слів і значень (слова з прикладкою Інтернет).....	198

ПЕРСОНАЛІЇ

Годована Марія Василь Олексійович Винник – лексикограф, педагог, мовознавець (віхи творчого шляху).....	220
--	-----

ЛЕКСИКОГРАФІЯ, ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

НОВИЙ СЛОВНИК ЕПІТЕТІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

© Світлана Єрмоленко, 2009

д. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2'374.822

У статті йдеться про засади створення «Нового словника епітетів української мови» (автори С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко). Словник значно доповнено за рахунок нових заголовкових слів та збільшення кількості узгоджених означень до всіх заголовкових слів. Розширено сполучуваність заголовкових іменників із прикметниковими словам. Нова структура словникової статті виокремлює епітети, що вживаються в структурі порівняння, а також епітети у структурі метафори.

У відділі стилістики та культури мови підготовлено «Новий словник епітетів української мови» (автори С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко).

Від часу виходу в світ «Словника епітетів української мови» (К.: Довіра, 1998) минуло понад десять років. За цей час було здійснено низку наукових досліджень (дисертацій), присвячених безпосередньому, цілеспрямованому аналізу структури, семантики, стилістичних функцій епітетних словосполучень як характеристичної ознаки ідіостилів, а також вивченню епітетів як частини образної системи мовотворчості окремих письменників, жанрових різновидів стилів тощо. Увагу дослідників привертало питання лексичної семантики, залежності функціонування лексико-семантичних варіантів слова від контексту, виявлення традиційної та індивідуально-авторської сполучуваності слів у прикметниково-іменникових словосполученнях.

Відомо, що кожний конкретно-історичний період у житті нації позначається на характері словника літературної мови, на динаміці її норм. Українська мова, як живий організм, змінюється разом із життям суспільства. Це пов'язано з пізнавальною функцією мови, із засобами вираження емоційно-експресивних оцінок, які найчастіше передаються прикметниковими означеннями.

Якщо хочемо вирізнити якесь явище, предмет з-поміж інших, якщо намагаємось словом змалювати якусь життєву ситуацію, точніше передати думку, надати мові образності, емоційності, то послуговуємось словами-означеннями, або епітетами. У грецькій мові 'επιθετου' буквально означає «додаток», «додане», «прикладене».

У широкому розумінні епітет – це будь-яке означення, що вживається для характеристики предмета думки, для називання ознаки – чи то постійної, узвичаєної, що часто повторюється і відома мовцям, чи то особливої, оригінальної, яку помітив тільки автор, яка пов'язана з конкретним текстом, з індивідуальним авторським стилем. Друге, вужче, розуміння епітета охоплює лише художні, емоційно-образні означення, яким властива оригінальність, нечасте вживання, індивідуальне змістове наповнення. Межа між цими двома епітетами-означеннями досить умовна: нерідко звичайне, широкоживане означення набуває в художньому контексті нових асоціацій, нового естетичного змісту, перетворюючись на оригінальний словесний образ.

Новий словник значно доповнено за рахунок нових заголовкових слів – іменників (серед нових заголовкових слів *абрикос, акація, атмосфера, бандурист, батьківщина, брат, верба, весілля, випадок, відчай, військо, врожай, вулиця, гори, гріх, груша, двері, дерево, дитина, діти, дочка, дружина, жаль, зерно, зміст, казка, липа, листя, люди, мить, місто, молодиця, молодість, ніс, ноги, образ, пальці, парубок, питання, плечі, погода, постать, природа, промінь, пшениця, рід, родина, світ, сім'я, сльоза, спів, течія, українець, хлопець, хода, церква, чоло, юнак, явір* та ін. – усього 119 нових означуваних іменників) та за рахунок збільшення кількості зафіксованих узгоджених означень до всіх заголовкових слів.

Якщо, наприклад, до іменника *батько* у Словнику 1998 року було наведено 333 епітети, то в Новому словнику зафіксовано вже 372.

Серед заголовкових слів – *Україна, Дніпро, Київ*, знакові для українців слова, означуваність яких пов'язана з національно-мовним світоглядом, особливостями сприймання національного простору й вербалізацією його в мові. Ідея україноцентризму яскраво виявилася у кількісних характеристиках заголовкового поняття *Україна*: у Новому словнику зафіксовано 311 епітетів-означень проти 72 у попередньому словникові.

Матеріалом для фіксації епітетних словосполучень слугували насамперед художні тексти – від творів Івана Котляревського до художніх текстів початку ХХІ ст. Автори фіксували іменниково-прикметникову сполучуваність не лише в художній, а й у публіцистичній, науковій, науково-популярній мові, тобто в тих джерелах, де важливу змістову й емоційно-експресивну роль виконують оцінні означення. Без означальних слів-епітетів не обходиться й розмовно-побутовий стиль. Наша мова взагалі була б неточною, недолугою без епітетів, у ній не відчувалося б суб'єктивної індивідуальної оцінки, живого сприйняття дійсності. Книжні стилі – науковий, офіційно-діловий – так само послуговуються прикметниковими означеннями, які виконують роль кваліфікаторів, розрізнявачів, аналітичних логічних характеристик предметів, явищ.

У новому словнику значно розширено сполучуваність заголовкових іменників із прикметниковими словами, що виконують роль логічних, постійних означень, уживаних переважно в публіцистичних, наукових текстах. Їхня фіксація (вони мають спеціальну позначку в словнику – ♦) проектується на часовий зріз літературної мови. Розширення гнізда прикметників – логічних означень виявляє тематичну й оцінну різноманітність текстів конкретного історичного періоду, актуалізацію певних суспільних тем, що позначається на загальноновживаному словнику літературної мови. Закономірно, що актуалізація слова-поняття в мовній практиці зумовлює і його означальну характеристику, а оскільки узгоджені означення належать до граматично-структурних особливостей української мови, то вони постійно поповнюють словник епітетів, як джерела логічного і

художньо-естетичного освоєння, пізнання світу. Так, скажімо, розширилася група означень, які умовно позначені в Словнику ♦, до слова *життя*.

Логічні, аналітичні означення-епітети відбивають закономірний процес пізнання явищ, їх упорядкування в науковій картині світу. Отже, епітет – запорука точності, виразності мови, а також її образності, емоційності.

Найповнішу інформацію про семантичну динаміку епітетних слів дає нам художній стиль. Епітети засвідчують розвиток образного мислення, зміну естетичних оцінок, вплив ліричних та епічних джерел на художні тексти тощо. За інформацією Словника, найбільш розгалужені епітетні ряди формують слова-поняття, пов'язані з характеристикою людини, її зовнішності (*очі, обличчя, брови, волосся, руки* та ін.) і внутрішнього світу – почувань, психічних станів, чуттєвого сприйняття дійсності (*біль, душа, жаль, радість, сум* тощо). Через характерні епітети вимальовується прикметниково-означальне поле зовнішності людини, оцінюваної українцями. Національні особливості бачення вроди (жіночої, чоловічої) віддзеркалюють поняття, вербалізовані в словах-оцінках, словах-означеннях.

Епітетні характеристики виявляють соціальну ознаку мовного портрета людини, наприклад, епітети до слів **батько** (*активний, багатий, багатодітний, безногий, безродний, безсилий, безталанний, бровастиий, буйночубий, втомлений, вусатий, грамотний, грізний, гуманний, далекий, далекоглядний, дбайливий, дужий, зблідлий, здоровенний, кремезний, лисий, мислячий, мозолястий, мудрий, натомлений, невтомний, обважнілий, осиротілий, поважний, постарілий, працелюбний, роздягнений, розумний, сивоголовий, слабкий, справний, статний, терплячий, хазяйновитий, чорнобривий, широкоплечий* та ін.), **долоня, долоні** (*товстошкура, безсилі, важкі, задубілі, зажурені, залізні, замазані, землісті, запечені, зачерствілі, зашкарублі, зморені, мозолисті, мозоляві, мозолясті, натруджені, пекучі, порепані, потріскані, пробиті, стомлені, шкарубкі, шорсткі*) сигналізують про відбиту в мовно-художніх деталях текстів-джерел тему соціальної невлаштованості особи, виснажливу, важку працю, що спричиняє й відповідні оцінки фізичного й психічного стану людини.

Зафіксовані епітетні означення пов'язані позитивною і негативною оцінною семантикою, проте, зокрема, в характеристиці *долонь* переважає внутрішньо-негативна оцінка, в якій наявний семантичний компонент 'фізичний стан людини'.

Словник уможливорює зіставлення узагальнених характеристик понять, винесених як реєстрові слова, із *індивідуально-авторськими епітетами*.

Виокремлення різновиду індивідуально-авторських епітетів дає змогу простежити тенденції розвитку семантики означень, зумовлені особливостями ідіостилю, впливом фольклорної, поетичної традиції на розвиток літературної мови.

У словниковій статті розрізнено значення полісемічних слів, тобто розрізнено прямі й переносні значення слів. У семантичній класифікації епітетів найбільшу вагу мають групи епітетних слів із семантикою психологічного сприйняття. Саме такі епітети притаманні мовним портретам людей.

Новий словник епітетів пропонує нову структуру словникової статті. Так, окремо виділено епітети, що вживаються в структурі порівняння (їх уміщено після значка ○), а також епітети у структурі метафори (їх уміщено після значка ●).

Що найбільше хвилювало й хвилює людину, як бачить вона себе в довкіллі, як у мові, слові формулює вона свої оцінки добра і зла, позитивного і негативного, зовнішнього (видимого) і внутрішнього (психічного). До слова *голос*, наприклад, зафіксовано понад 300 епітетних означень – прикметників, дієприкметників. Поряд із розгорнутими, поширеними епітетними рядами наводяться й слова з нечисленними означеннями, наприклад, *автострада*, *бджола*, *жайворонки* та ін. Закономірно, що вони не супроводжуються такою кількістю епітетів, як лексеми традиційного поетичного словника (наприклад, *вітер*, *вода*, *вогонь*, *зорі*, *небо*, *хмара* та ін.). Однак вони вносять у загальну картину епітетних словосполучень як колективне, усталене, типове, так і оригінальне, індивідуальне сприйняття світу.

«Новий словник епітетів української мови» містить цінну інформацію не лише для мовознавців, а й для вчителів, викладачів вищих навчальних закладів.

МИКОЛА ЛУКАШ. СЛОВНИКАРСЬКИЙ ДОРОБОК МАЙСТРА ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

© Олександр Скопненко, 2009

к. філол. н., Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Київ)

© Тетяна Цимбалюк-Скопненко, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 092+811.161.2'374 Лукаш

У статті проаналізовано деякі лексикографічні погляди видатного українського перекладача, поліглота й глибокого знавця рідної мови Миколи Лукаша на словникарську практику його доби. На підставі розглянутих матеріалів констатовано, що вітчизняним словникам треба врахувати як теоретичні, так і практичні праці М. Лукаша в лексикографічній галузі, оскільки більшість із них і досі не втратили свого значення.

19 грудня 2009 року минає 90 років від дня народження Миколи Лукаша – видатного українського перекладача, поліглота й глибокого знавця рідної мови. Він, щедро «обдарований Богом добром і милістю через великий талант тлумачення мов» [9: 371], став не тільки одним з корифеїв національної школи художнього перекладу, а й символом українського інтелектуального опору радянської доби. До святкування цього ювілею варто долучитися й словникам, бо українська лексикографія другої половини ХХ ст. відчуває незриму Лукашеву присутність у багатьох ділянках.

Напевно, з легкої руки Г. Кочура в довідкових виданнях М. Лукаша називають лексикографом¹, хоч жоден словник його авторства не

¹ Третій том «Української літературної енциклопедії», у якій Г. Кочур саме так схарактеризував М. Лукаша («український перекладач, літературознавець, лексикограф»), надруковано 1995 р. [3: 235], а проте в енциклопедії «Українська мова» 2000 р. про М. Лукаша взагалі немає окремої статті [13]. І тільки в другому виданні цієї праці, виправленому й доповненому, постульовано причетність М. Лукаша до словникарства («український перекладач, поет, лексикограф,

вийшов друком¹. Наскільки нам відомо, це до певної міри унікальний випадок у нашій філологічній науці, адже усталилася традиція розглядати постать лексикографа на тлі його твору (надрукованого чи бодай рукописного), а у випадку з М. Лукашем начебто йдеться тільки про його оригінальну, неоціненну й неоцінену картотеку, що й досі не впорядкована, не надрукована, лежить перелогом кілька десятиліть... М. Лукаш більше знаний широкому загалові як перекладач², проте він залишив по собі, крім згаданої картотеки, і кілька статей, у яких безпосередньо розглянув питання лексичної норми й лексикографічного опису словникового складу української літературної мови, хоч із них тільки кільком судилося побачити світ за життя перекладача [детальніше див.: 4; 11; 12: 131–160].

Понад те, важливе значення мають Лукашеві рецензії на словники, зокрема на перший том «Українсько-російського словника» (1953 р.). Уперше погляд М. Лукаша на згадану лексикографічну працю відбито в публікації у «Вітчизні» 1954 р., а згодом побачила світ і його рецензія російською мовою на цей Словник у московських «Вопросах языкознания» [7]. Навіть через 50 років обидві рецензії не втратили своєї наукової привабливості завдяки глибокому й усебічному аналізу нашої словникарської справи, хоч у них і вміщено обов'язкові для тієї доби ритуальні фрази про розквіт української мови після 1917 р. і «благодотворний вплив російської мови на українську після возз'єднання України з Росією в 1654 році» [5: 150], а також грізні інвективи проти «буржуазно-націоналістичного шкідництва», «безрідних космополітів», «довголітнього панування вульгарно-соціологічного маррівського «нового вчення» тощо [5: 161]. Треба мати на увазі, що після розгрому українського мовознавства в сталінську добу тільки під час хрущовської відлиги наші

літературознавець») [1]. Третє видання енциклопедії «Українська мова» повторює статтю про М. Лукаша з попереднього без змін.

¹ Пор.: «Значний внесок Л. [Лукаша. – О. С., Т. Ц.-С.] в укр. лексикографію. Він уклав унікальну картотеку лекс.-фраз. матеріалів для майб. словника укр. мови, повнішого, за його задумом, від словника Б. Грінченка» [2: 338].

² Найповніший на сьогодні бібліографічний опис спадщини М. Лукаша та літератури про нього подано в [8].

лексикографи наважилися повернути до словників дещо з питомого українського лексичного матеріалу, який у період репресій був вилучений зі словників як націоналістичний і шкідливий.

М. Лукаш у журналі «Вітчизна» зазначав, що рецензований Словник найповніший з усіх тогочасних українських лексикографічних джерел (реєстр першого тому нараховує 25 тис. слів, а Словник за редакцією Б. Грінченка – близько 15 тис. реєстрових слів на відповідні літери). Проте, на думку М. Лукаша, багатьох лексем у рецензованій лексикографічній праці бракує, щоправда, «деякі з цих слів належать до легкоутворюваних похідних (**багрово, даремнісінький, вітрів, диригентів**); але ж такі продуктивні словотворчі типи, як, наприклад, присвійні прикметники, є специфічною рисою української мови і мають бути якнайповніше представлені у словнику» [5: 151]. Лукашеві ідеї щодо фіксації присвійних форм у словниках і досі не знайшли повної підтримки в лексикографічній практиці з багатьох причин, передусім через складність реєстрації всіх можливих присвійних прикметників. Розглядаючи діалектну лексику (**гало, гаріль** тощо), М. Лукаш зазначав, що вона має бути в «Українсько-російському словнику», «щоб <...> ми не мали потреби вдаватися до словника Грінченка» [5: 151]. Щодо відображення фразеологізмів і паремій, то М. Лукаш не тільки нарікав на брак багатьох одиниць у виданні, а й писав про невдалий алфавітний порядок розміщення фразеологічних зворотів. На його думку, доцільніше було б групувати фразеологізми й паремії за формою словосполучення, ґрунтуючись на граматичній формі опорного слова (іменники – за відмінками й прийменниками, дієслова – спочатку без додатків, потім з додатками й обставинами, з урахуванням їхніх граматичних форм і типів синтаксичного зв'язку) [5: 152]. Підходи до розміщення фразеологічних одиниць (ФО) у словниках тривалий час були причиною наукової дискусії. Скажімо, «Фразеологічний словник української мови» 1993 р. та «Словник фразеологізмів української мови» 2003 р. подають ФО за різними принципами. Перший орієнтується на структурно-граматичний принцип, що передбачає подання кожної одиниці стільки разів, скільки в її складі повнозначних компонентів з усіма лексичними,

видовими й словотвірними компонентами [14: 4], а другий спирається на абетковий порядок розміщення фразеологізмів з урахуванням усіх компонентів, зокрема й факультативних [10: 10].

Стилістична характеристика слів належить до кола гостродискусійних проблем в українській лексикографії понад півстоліття. М. Лукаш також зачепив це питання, зауваживши, що «у великому словнику сучасної мови з широкою історичною перспективою (з охопленням найважливіших мовних явищ класичної спадщини) нормативність досягається не стільки включенням до реєстру чи опущенням певних шарів лексики, скільки послідовним застосуванням науково-розробленої системи класифікації слів за сферами вжитку» [5: 153]. Для того щоб здійснити стилістичну кваліфікацію словникового складу, «лексикограф мусить провести кропітку роботу, ретельно вивчити якнайбільше випадків вживання даного слова в найрізноманітніших відмінах писемної й усної мови, для чого потрібна багата, різнобічна, добре задокументована картотека» [5: 153]. Цілком можливо, що це перший документальний випадок, коли М. Лукаш викладає свої погляди на нормалізацію літературної мови, які згодом зреалізує сам у своїй творчості й у власній картотеці. До певної міри, це програмна рецензія. Чи не використовував уже тоді М. Лукаш для підтвердження своїх поглядів розлогі цитати з української класичної літератури та з творів тогочасних письменників, що були зібрані в його картотеці ще в харківський період життя? У рецензії він наводить цілі ряди української лексики, що, на його думку, безпідставно зараховані до категорії рідковживаних і застарілих слів. Наприклад, **беркуць** і **беркуцьнути** мали при собі позначку *обл.*, бо подані з прикладами, що взяті з Рудченкових і Грінченкових казок, а **беркуцьнутися** кваліфіковано як розмовне слово, бо воно подане в супроводі цитати з Ю. Смолича; **відзвичаювати** також подано як обласне слово, бо має приклад з творів О. Кобилянської, а **відзвичаюватися** – без будь-якої позначки, як стилістично нейтральне, оскільки трапляється в перекладі з Пушкіна [5: 153 – 154]. Надзвичайно цікаві Лукашеві міркування стосовно семантики дієслова **воліти**, що в класичній українській літературі й народній мові мало тільки значення ‘віддавати перевагу’,

відповідаючи латинському **malo**, а не **volo**. Друге ж значення, як твердить Лукаш, 'бажати, хотіти' помилково ввів Грінченко до «Словаря української мови», а вже звідти лексема поступово потрапила до літературної мови (відома з творів М. Бажана, Н. Рибак та ін.). Може, тут відіграло свою роль і накладання семантики паронімічного дієслова **волити**. На думку М. Лукаша, у словнику обов'язково треба наводити «неправильні» форми вищого ступеня прикметників, відзначати явища суплетивізму й паралелізму (**кращий – гарніший, багатший – багатіший, гладший – гладкіший** та ін.), подавати нечленні форми прикметників (**багат, благословен, владен, гнівен, готов, дан, достойн** тощо), дієприкметники на **-лий** (**вистиглий, вибіглий**), форми **воджений, гонений, воскресений, березжений, еси, есте** та ін. [5: 158].

Для лексикографії, особливо перекладної, важливе значення має розлога Лукашева доповідь «Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову», виголошена 1956 р. на Республіканській нараді перекладачів [6]. У ній М. Лукаш проаналізував тодішні українські художні переклади, здійснені з понад десятка мов. На думку Б. Чернякова, текст доповіді не був надрукований у той час через тиск «на перекладача з боку критикованих письменників» або тогочасного керівництва Спілки письменників [15: 188]. «Мова українського перекладу не повинна бути в залежності від того, чи переклад зроблений з російської, німецької, китайської мови. Це повинна бути та сама мова, пов'язана з усім найбагатшим», – твердив М. Лукаш [6: 217]. І ця думка має стати однією із засад сучасного словникарства.

Лукашеві погляди, викладені в рецензіях і статтях, пунктирними лініями накреслюють ту концепцію, яку Майстер утілював протягом усього життя у своїх художніх перекладах. Вітчизняним словникарям обов'язково треба врахувати як теоретичні, так і практичні праці М. Лукаша в лексикографічній галузі. Не конче з усім погоджуватися, але не знати, не зважати на його праці – це моветон у наш час.

Література

1. Зорівчак Р. П., Савчин В. Р. Лукаш М. О. // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 323.
2. Зорівчак Р. П., Савчин В. Р. Лукаш М. О. // Українська мова: Енциклопедія. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 337–338.
3. Кочур Г. П. Лукаш М. О. // Українська літературна енциклопедія: В 5 т. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995. – Т. 3. – С. 235–234.
4. Лукаш М. В. Гюго. Вибрані поезії. – Г. Гайне. Вибрані поезії. – Рецензія на переклад «Гірського вінця» Петра Негоша. – Хто такі були двораки? – Про змішування західноєвропейських реалій з польськими та про тінь Франца-Йосифа. – *Opus tertium atque ultimum: Про зниження стилю та про скривдженого Мефістофеля* // Всесвіт. – 1997. – № 2. – С. 131–160.
5. Лукаш М. Новий Українсько-російський словник // Вітчизна. – 1954. – № 3. – С. 150–161.
6. Лукаш М. Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову // Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу / За ред. Л. М. Черноватого, В. І. Карабана. – Вінниця: Нова книга, 2009. – С. 190–232.
7. Лукаш Н. А. Рец.: Украинско-русский словарь. Т. 1. А – Жюри / Гл. ред. И. Н. Кириченко. – Киев: Изд-во АН УССР, 1953. – 508 с. // Вопросы языкознания. – 1954. – № 6. – С. 121–129.
8. Микола Лукаш: Біобібліографічний покажчик, 1953–2005. / Б. Черняков; [відп. ред. С. Захаркін]. – К.: Критика, 2007. – 569, [6] с.
9. Сёмуха В. Яму быў дар Святого Духа... // *ARCHE*. – 2001. – № 5 (19). – С. 369–371.
10. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
11. Стріха М. Микола Лукаш – відомий та невідомий // Всесвіт. – 1997. – № 2. – С. 129–131.
12. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. – К.: Факт: Наш час, 2006. – 342 с.
13. Українська мова: Енциклопедія. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
14. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.
15. Черняков Б. Перекладознавчий дебют Миколи Лукаша // Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу / За ред. Л. М. Черноватого, В. І. Карабана. – Вінниця: Нова книга, 2009. – С. 179–189.

НОВА ПРАЦЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛЕКСИКОГРАФІВ (ДО ВИХОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА В 4-Х ТОМАХ)

© Ірина Гнатюк, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2'374.822

У статті окреслено передумови створення нового академічного Російсько-українського словника в 4-х томах, визначено його зв'язок із Російсько-українським словником у 3-х томах 1968 року, викладено сутність нових підходів до створення сучасного перекладного словника.

Новий Російсько-український словник у чотирьох томах, що його видає Інститут української мови НАН України, покликаний якнайповніше охопити лексичний склад сучасної російської літературної мови й подати переклад російських лексичних і лексико-фразеологічних одиниць українською мовою, забезпечивши умови для формування лінгвістичної компетенції користувача: знань про нормативне вживання слів, вимову, наголос, правопис.

Російсько-український словник розрахований на широке коло читачів. Його призначення – бути надійним довідником при перекладі російських текстів українською мовою і при читанні російської літератури різних стилів і жанрів. Словник також буде корисним при порівняльному вивченні російської й української мов. Загалом Словник уміщує понад 180 тисяч російських слів, численну фразеологію (в широкому розумінні слова) й ілюстративний матеріал – типові мовні контексти функціонування тієї чи іншої лексеми.

Новий Російсько-український словник у 4-х томах – фундаментальна багаторічна праця колективу лексикографів різних поколінь Інституту української мови Національної академії наук України.

Робота над Словником започаткована ще на початку 90-х років ХХ століття. До цього часу найавторитетнішим посібником при перекладі на українську мову російської лексики з літератури найрізноманітніших жанрів залишався тритомний «Російсько-український словник», виданий 1968 року видавництвом «Наукова думка». Як уточнює Л. С. Паламарчук, 1968 року було випущено в світ лише 30 тис. примірників із запланованого 120-тисячного тиражу; решту тиражу додруковано наступного, 1969 року. Після виправлення виявлених друкарських помилок у 1970 р. було видано ще 70 тис. примірників тритомника. Отже, загальний тираж цього словника сягав 200 тис. примірників [3: 79].

Вихід у світ тритомного академічного Російсько-українського словника 1968 року було розцінено як значну наукову і суспільно-культурну подію, а групу науковців Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР за дослідження в галузі української лексикології та лексикографії, що завершилися створенням Російсько-українського словника в трьох томах, удостоєно Державної премії Української РСР в галузі науки і техніки 1971 року. У створенні тритомника брали участь: укладачі С. І. Головащук, Н. П. Дзятківська, В. М. Калюжна, Л. А. Коробчинська, Ш. Г. Крендель, К. В. Ленець, І. С. Назарова, М. М. Пилинський, В. Б. Францева (Фридрак), В. Ю. Франчук, Г. Т. Яценко та ін., редактори С. І. Головащук, Л. А. Коробчинська, М. М. Пилинський; редакційна колегія у складі Й. А. Багмута, І. К. Білодіда (голова), С. І. Головащука, Л. Л. Гумецької, В. С. Ільїна, Л. С. Паламарчука (заступник голови), М. Т. Рильського, Л. Г. Скрипник, К. К. Цілуйка.

С. І. Головащук, якому було доручено очолити роботу зі створення «Російсько-українського словника», згадує: « .. Я набрав [до робочої групи РУСа – І. Г.] тільки молодих – з чотирнадцяти співробітників тільки двоє мали ступінь кандидата філологічних наук. І не помилився. Я тримав їхню роботу під контролем, збирав наради, де обговорювали частини укладеного матеріалу, одним словом – справи посувалися успішно. Новий словник уже був обсягом близько трьохсот авторських аркушів і складався з трьох томів. На роботу над ним у мене пішло майже десять років. І не марно – видання дістало

загалом схвальну оцінку в пресі й було відзначено Державною премією України» [1:142].

Досвід створення Російсько-українського словника в трьох томах С. І. Головащук узагальнив у монографії «Перекладні словники і принципи їх укладання» [2], в якій порушив важливі питання практичної лексикографії, що стосуються обсягу, реєстру перекладного словника, розмежування значень слів та їх стилістичної характеристики, еквівалентності відповідників, обсягу, розміщення і перекладу фразеології й ілюстративних словосполучень (екземпліфікацій) у перекладному словнику.

Російсько-український словник у трьох томах, упродовж чотирьох десятиліть був настільною книжкою і важливим довідником у праці величезного загону перекладачів і журналістів, працівників освіти, науки, культури, редакцій і видавництв як в Україні, так і далеко за її межами. Наукові засади й принципи побудови цього словника використовували українські й зарубіжні лексикографи під час створення нових двомовних словників.

У 1980–1981 роках Російсько-український словник у трьох томах з деякими виправленнями перевидала Головна редакція Української радянської енциклопедії. Нелегке завдання перегляду всього корпусу словника, виправлення помилок, огріхів, виявлених авторами офіційних і неофіційних рецензій, врахування численних зауважень і побажань користувачів Словника взяв на себе заступник голови редакційної колегії, завідувач відділу лексикології та лексикографії доктор філологічних наук, професор Леонід Сидорович Паламарчук.

У 1987–1988 роках Головна редакція Української радянської енциклопедії перевидала Російсько-український словник у 3-х томах без будь-яких змін як третє, стереотипне видання.

Розпочинаючи роботу над новим (уже четвертим) виданням РУСа, члени авторського колективу (а у відділі лексикології та лексикографії, що з жовтня 1991 р. став структурним підрозділом новоствореного Інституту української мови АН України, працювали ще автори й редактори першого видання РУСа С. І. Головащук, Л. С. Паламарчук, Л. Г. Скрипник) бачили своє завдання в незначному поліпшенні та вдосконаленні попередніх видань. Але вже в процесі

перегляду матеріалів Словника стало зрозуміло, що таким шляхом їти недоцільно, а потрібно, використовуючи лексичний матеріал попередніх видань, створювати нову лексикографічну працю, яка б могла задовольнити сучасні потреби надзвичайно широкого й різноманітного кола читачів, що використовують словник цього типу в своїй роботі або ж звертаються до нього за довідками.

Перед авторами Російсько-українського словника постало завдання доповнити його новою лексикою, яка увійшла до російської й української мов упродовж останніх десятиріч, розширити фразеологію; уточнити значення й відтінки значень слів; упорядкувати термінологію відповідно до сучасних понять науки й техніки; уточнити стилістичну характеристику слів, посилити нормативність словника. У результаті до тексту попереднього видання було внесено велику кількість змін, а його обсяг значно зріс.

Російсько-український словник у 4-х томах зберігає тісний зв'язок з попереднім виданням, оскільки спирається на концептуальні принципи і технологічні засади тритомного РУСа. Однак продовжуючи традиції, що склалися в українській перекладній лексикографії впродовж багатьох десятиліть, словникарі не могли не враховувати розвитку як самого об'єкта опису, так і лінгвістичної теорії та лексикографічної практики. Принциповою відмінністю нової редакції РУСа є те, що в ньому змінено й вдосконалено загальні принципи опису словникового складу зіставляваних мов. Адже сьогодні не лише кількісно, але й якісно змінюються загальномовні словники російської й української мов, особливо лексика суспільно-політичного характеру, загальноновживана спеціальна термінологія, активно поширюються лексичні запозичення з інших мов. Тому реєстр словника потребує актуалізації і суттєвого поповнення. По-друге, алфавітний спосіб подавання реєстрових одиниць доповнено елементами гніздового розташування реєстру з метою компактнішого подавання моносемічних лексичних одиниць і реєстрових слів, не обтяжених значним ілюстративним матеріалом. По-третє, уточнено принципи добору і переглянуто послідовність подання українських еквівалентів (відповідників) до російських реєстрових слів, коментарів і ремарок до них. По-четверте, посилено нормативний характер як

російської, так і української частини Словника. По-п'яте, внесено зміни до загальної композиції РУСа, оскільки його нова редакція передбачає Додатки: двомовні списки найуживаніших антропонімічних і географічних назв, а також список найуживаніших невідмінюваних аббревіатур.

Російсько-український словник у чотирьох томах, виконуючи своє безпосереднє призначення посібника для перекладу лексико-фразеологічних засобів російської мови на українську, паралельно також стане надійним довідником з багатьох складних питань слововживання, граматики, правопису й акцентології двох мов. Зіставлення російської й української мов в усьому їх стилістичному багатоманітті сприятиме глибшому вивченню і вправнішому володінню ними.

Зібраний і систематизований у Словнику багатий лексико-фразеологічний матеріал російської й української мов дасть змогу використовувати цю працю не лише в науково-дослідній і практично-перекладацькій діяльності, а і в навчально-освітній роботі щодо збагачення словникового запасу студентів та учнів, вироблення умінь і навичок користування словником (наприклад, добір синонімів, антонімів, відшукування слів однозначних і багатозначних тощо). Нарешті, цей матеріал може служити солідною базою для створення нових словників і довідників наукового і практичного призначення.

Література

1. Головащук С. І. Мої життєві стежки й дороги. – К., 2005. – 199 с.
2. Головащук С. І. Перекладні словники і принципи їх укладання (На лексичному матеріалі російської та української мов). – К.: Наук. думка, 1973. – 248 с.
3. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії і практики). – К.: Наук. думка, 1978. – 203 с.

ДОДАТКОВИЙ ТОМ «СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

© Лариса Мовчун, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2'374.822

У статті подано історію роботи над Додатковим томом «Словника української мови» в 11-ти томах, описано джерела наповнення реєстру, структуру словникових статей, наведено приклади розробки статей різного типу – як нововведених слів, так і таких, що були в «Словнику української мови» і зазнали доповнення. Завдання лексикографів, які працювали над Додатковим томом, – відобразити динаміку лексичного шару української мови 1980-их рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. з акцентуванням її інноваційних й актуалізованих аспектів.

Традиції тлумачної лексикографії продовжилися в новій академічній праці, потреба в якій визріла практично одразу після виходу в 1980 р. останнього тому 11-томного «Словника української мови», у якому вже були додатки нововведених слів.

У період з 1981 р. відділ лексикології та лексикографії Інституту мовознавства (з 1991 р. – Інституту української мови) розпочав інтенсивну роботу над кількома проектами: фразеологічним словником і словником синонімів, а також над виправленням і доповненням російсько-українського словника й над укладанням однотомного тлумачного словника. Цілком закономірно постало й питання про великий тлумачний словник [3: 9–10].

Спочатку планувалося укладання словника у 8–10 томах з реєстром 200 тисяч слів, засади створення якого були викладені в праці завідувача відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАНУ О. Тараненка «Новий словник української мови (концепція і принципи укладання)» [5]. Однак на початку 90-х рр. минулого століття широкомасштабна праця не могла бути виконана через насиченість планових завдань відділу й недостатнє кадрове й технічне забезпечення.

На засіданні вченої ради Інституту було вирішено переформувати розпочату роботу й укласти Додатковий том «Словника української мови» в 11-ти томах. Його корпус, відповідно, мав бути сформований словами, значеннями слів, відтінками значень, а також стійкими сполученнями слів, відсутніми в зазначеній праці. Це не нова, але не охоплена 11-томником лексика унаслідок різних обставин (насамперед ідеологічних і через неповноту лексичної картотеки Інституту), актуалізація якої припала на кінець 80-х рр. XX ст. – початок XXI ст., але насамперед це лексичні і семантичні інновації останніх років існування СРСР і періоду становлення Української Держави й відродження національної культури. За спостереженням Г. Складовської, «прискорення мовної еволюції призводить до того, що на одиницю часу припадає більша кількість мовних змін, вони нагромаджуються, не встигаючи адаптуватися в лексичній системі, від чого створюється враження хаосу й нестабільності» [4: 7]. Тож значний відтинок часу від початку роботи над Додатковим томом і завершенням його редагування (2009 р.) вніс і певний позитив у роботу лексикографів: укладачі й редактори відсіяли слова-«метелики» кінця 80-х – поч. 90-х рр., а реєстрові слова змогли належним чином стилістично і нормативно ремаркувати.

Із функціонального погляду реєстр Додаткового тому складають загальноновживані слова, а також більшою чи меншою мірою інші групи лексики: розмовна, книжна, термінологічна, діалектна, жаргонна. Загалом це понад 57 тис. слів.

Джерела наповнення реєстру – лексична картотека Інституту, електронний ресурс (Інтернет), матеріали енциклопедичних і філологічних словників: «Українська радянська енциклопедія» (1977–1985), «Український радянський енциклопедичний словник» (1986–1987), «Географічна енциклопедія України» (1989–1993), «Українська літературна енциклопедія» (1988–1995), «Мала гірнича енциклопедія» (2004), енциклопедія «Українська мова» (2007), «Великий енциклопедичний юридичний словник» (2007) та ін., «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909), орфографічні словники (видання 1994–2008 рр.), «Великий тлумачний словник української мови» за ред. В. Бусела (2007), «Словник іншомовних

слів» за ред. О. Мельничука (1985), «Сучасний словник іншомовних слів» О. Скопненка і Т. Цимбалюк (2006), «Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки» (1994), «Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та космос» (1998), «Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина» (2002), «Фразеологічний словник української мови» (1993), «Словник фразеологізмів української мови» (2003), «Короткий словник жаргонної лексики української мови» Л. Ставицької (2003) та ін., а також нові словники інших мов, перш за все російської: «Толковый словарь русского языка» С. Ожегова і Н. Шведової (1995), «Современный толковый словарь русского языка» за ред. С. Кузнецова, «Толковый словарь новых слов и значений русского языка» Л. Котлінської (2008) та ін.

Звичайно, нові (порівняно з 11-томником) слова і значення не залишилися поза увагою лексикографів; протягом останнього десятиріччя з'являлися словники, метою яких було відображення новотворів в українській лексиці, наприклад «Нове в українській лексиці: Словник-довідник» Д. Мазурик (2002), серія «Лексико-словотвірні інновації» А. Нелюби та ін. (2003, 2007, 2009), «Нові слова та значення» Л. Туровської й Л. Василькової (2008). Однак ці словникові праці не змогли зняти з порядку денного необхідність широкомасштабного доповнення існуючої класичної праці, адже, за спостереженням І. Гнатюк, ґрунтованому на аналізі обговорення лексикографічної проблематики в періодиці, «саме академічні словники мають найвищий авторитет з-поміж тієї незліченної кількості словникової продукції, яка з'являється останнім часом» [1: 54].

У Додатковому томі збережено основні принципи розробки нових статей із деякими відмінностями в технічному оформленні, зумовленими тривалістю роботи, яка неодноразово переривалася, що призвело до перегляду деяких пунктів інструкції й обговоренням їх як у межах відділу, так і в наукових виданнях [2]. У Додатковому томі реєстрове слово подано напівжирним шрифтом великими літерами; якщо в ньому два і більше склади – поставлено наголос; зазначено

граматичні характеристики слова (при змінюваних словах є закінчення) і його стилістичні (функціонально-стильові, часові, емоційно-експресивні, емоційно-оцінні) й нормативні характеристики; кожне значення (подане з абзацу) пронумеровано, відтінки значень подано за паралельками; особливості вживання слова (у значенні інших частин мови, образне, у складі власних назв тощо) при наведенні лише прикладів – за однією прямою рисою; стійкі сполучення слів також подано з абзацу – окремо номінативні (без значка), термінологічні сполучення (зі значком Δ) і фразеологічні одиниці (зі значком ♦), у межах кожної рубрики їх подано в алфавітному порядку через крапку з комою (при цьому всі фразеологічні одиниці вміщено в самому кінці статті); ілюстративний матеріал (курсивом) по можливості дібраний до кожного значення й відтінку значення – спочатку документовані цитати, а потім – недокументовані речення.

ЙОТУРТ, -у, ч. Слабокислий молочний продукт із коров'ячого молока, заквашеного спеціальними бактеріями, перев. з додаванням ароматизаторів або фруктових компонентів. *Персиковий йогурт.*

НАМАНІКЮРЕНИЙ, -а, -е, розм. 1. Дієприкм. пас. мин. до **наманікюрити**. *Ретельно наманікюрені нігті. | у знач. прикм. Наманікюрена руки.*

2. у знач. прикм. Який має відполіровані і перев. вкриті лаком нігті. *Наманікюрена дівчина.*

ОКУНЕПОДІБНИЙ, -а, -е. 1. Схожий на окуня. *Окунеподібна рибина.*

2. у знач. ім. **окунеподібні**, -них, мн. Тс. **окуневі** 2.

ПЕРГАМЕНТНО, поет. Присл. до **пергаментний**. *Вічність перегортала ще одну сторінку дідькового буття. Сторінка в її пальцях пергаментно шелестіла* (В.Дрозд, Подих чудесного, 1988, 100).

ПЕРЕКОСОБОЧУВАТИ, -ую, -уєш, *недок.* / *док.* **ПЕРЕКОСОБОЧИТИ**, -о'чу, -о'чиш, *перех.* Робити косим, кривим, асиметричними. | *безос.* *Старого перекособочило.*

ШЕНГЕ'НСЬКИЙ, -а, -е. Прикм. до **Шенгєн**. *Шенгенські країни; Шенгенські правила.*

Δ Шенгенська віза – дозвіл на вільне переміщення всією територією країн, що входять до Шенгенської зони. *Шенгенські візи можуть бути видані для одноразового або багаторазового в'їзду* (ЕР); **Шенгенська зона; Шенгенський простір** – європейські країни, які підписали Шенгенську угоду; територія цих країн. *Було б прикро, якби через норми в'їзду до Шенгенської зони українці зробили висновок, що в Польщі вони небажані гості* (ВЗ, 10.12.2009); **Шенгенська угода; Шенгенський договір** – угода між європейськими країнами про скасування паспортного митного контролю на спільних кордонах і створення єдиної митної й візової зони. *Годі було б сподіватися, що цей кордон відразу ж залишиться без нагляду. Зрештою Шенгенська угода цього й не передбачає* (ЕР); *Аби не відволікати народ країни від роботи, влада вирішила винести на голосування, крім питання про приєднання до Шенгенського договору, ще кілька питань* (ЮГ, 16.06.2005).

Завдання, що постало перед лексикографами відділу, – спроба ґрунтовного відображення динаміки лексичного шару української мови з акцентуванням її інноваційних й актуалізованих аспектів. Отже, словник укладався як додаток до 11-томного тлумачного словника, тож не було потреби розробляти повністю статті, що вже є в останньому. Такі слова, що мають нові значення, відтінки значень, особливості вживання або входять до нових стійких сполучень, розроблені в скороченій формі – вони містять тільки нову інформацію. Саме слово позначається праворуч угорі астериском, через кому зазначається його граматична, стилістична і нормативна характеристика. Нове значення або відтінок значення подається таким чином, щоб семантична структура слова не була порушена.

ЙОРКШИРСЬКИЙ*, -а, -е: Δ **Йоркширський тер'єр** – 1) декоративна порода собак з довгою прямою шерстю; 2) собака такої породи.

ПАЇЛИВО*, -а, с. 1. ... || Радіоактивна речовина, яку використовують для отримання енергії. *Існує думка, що у паливі четвертого блоку Чорнобильської АЕС може розпочатися самочинна ланцюгова реакція* (НіС, 1989, № 2, 6); *Ядерне паливо*.

2. *жарг.* Підробка. Тільки вона зможе відрізнити в усьому цьому фірму від палива (Ю.Андрухович, Мальборк і Хрестоносці. – КСЖЛУМ). || *збірн., жарг.* Алкогольні напої низької якості. *Шинкарка* .. виявляла себе щовечора гоноровою та приязною рестораторкою.., приберігаючи так зване „паливо» .. тільки для незначущих клієнтів (СМ, 30.03.2001. – КСЖЛУМ).

ПАЛІ́ТРА^{1*}, -и, *жс.* 3. *яка, чого, перен.* Сукупність різноманітних предметів, явищ, поєднаних за якоюсь ознакою; низка, розмаїття чогон. У Кодексі про працю фокусується складна палітра інтересів як загальнонародних, колективних, так і окремих соціальних груп, прошарків (ГУ, 11.04.1991).

4. *гірн.* Різновид руд. Такої палітри, як на Інгульці, .. немає на жодному підприємстві Кривбасу (НіС, 1984, № 9, 4).

ПАЛІ́ТРА², -и, *жс., жарг., жарт.* Півлітрова пляшка горілки.

ПАНЕ́ЛЬ*, -і, *жс.* 6. *спец.* Ряд об'єктів (інформаторів), які враховуються при соціологічному обстеженні за певною програмою. *Панель попиту; Споживацька панель.*

7. *розм.* Місце, де збираються повії.

♦ **Ви́йти (піти) на пане́ль** – зайнятися проституцією.

Порівняно зі «Словником української мови» в Додатковому томі розширено список ремарок і значно оновлено список джерел ілюстративного матеріалу.

Література

1. Гнатюк І. Сучасний стан і перспективи українського академічного словникарства // Українське мовознавство. – 2008. – Вип. 38. – С. 53–57.
2. Неровня Н. Принципи створення нового загальномовного тлумачного словника // Лексикографічний бюлетень. – 2005. – Вип. 11. – С. 37–47.
3. Самойлова І. З історії відділу лексикології та комп'ютерної лексикографії // Лексикографічний бюлетень. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 7–15.
4. Складовская Г.Н. Введение // Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / Под ред. Г.Н.Складовской. – СПб.: Фолио-Пресс, 2000.
5. Тараненко О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання). – К.; Кам'янець-Подільський, 1996. – 170 с.

СЛОВНИК НОВИХ ТА АКТУАЛІЗОВАНИХ СЛІВ І ЗНАЧЕНЬ (ІНСТРУКЦІЯ)

© Ніна Лозова, 2009

Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2'374.822

У статті викладено засади створення Словникових матеріалів нових і актуалізованих слів і значень. Йдеться про формування реєстру, тлумачення слів, граматичні й стилістичні характеристики реєстрових одиниць, подання стійких словосполучень та ілюстративного матеріалу.

Потреба у виданнях, що містять нові слова й значення, викликана необхідністю кодифікування лексичних новотворів для їхнього подальшого вивчення в лінгвістиці, для розуміння сучасних текстів.

Лексикографічна фіксація нових слів і значень у великих виданнях завжди відстає від розмовної практики використання цих слів, що зумовлене тривалим процесом укладання й підготовки таких видань до друку. Оперативна фіксація новотворів останніх років можлива лише в невеличких словничках. Тому в реєстрі таких словничків фіксуватимуться okazіоналізми й авторські новотвори.

Словникові матеріали нових та актуалізованих слів плануються як щорічники з хронологічними межами у форматі словничків-щорічників.

Задекларовані словнички передбачають вибіркове дослідження джерел, що додаватимуться окремим списком. Представлено буде всі шари лексики, зафіксовані в писемній мові. Плануємо залучати й мовознавчі роботи, присвячені новотворам. Слова й значення, що не є новоутвореннями і не зафіксовані в попередніх словниках, до словничків не вносимо.

Щорічники плануються як лексикографічні праці тлумачного типу. Усі джерела, з яких узято новотвір, буде паспортизовано (зокрема інтернетджерела й окремі мовознавчі роботи).

Нові значення слів, уже зафіксованих у словниках, позначаємо зірочкою (*).

Актуалізовані слова або значення слів позначаємо стрілкою вгору (↑).

Нові слова і значення перевіряємо за наявністю їх у словниках, що видані за останні десять років.

I. РЕЄСТР ЩОРІЧНИКА "СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ НОВИХ ТА АКТУАЛІЗОВАНИХ СЛІВ І ЗНАЧЕНЬ"

Словникові матеріали нових та актуалізованих слів містять такі реєстрові одиниці:

- питомо українські новотвори й запозичення;
- нові значення слів;
- нові стійкі сполуки;
- нові ідіоматичні сполуки;
- okazіоналізми – слова й словосполучення;
- конотативні значення;
- старі актуалізовані значення слів;
- старі актуалізовані стійкі сполуки;
- старі актуалізовані ідіоматичні сполуки.

Новоутворення від тих слів, що були зафіксовані раніше, вважаємо новими.

Не вносимо до словничків ті слова, що існували до зазначеного періоду, але не були з яких-небудь причин зафіксовані в лексикографічних працях. Те саме стосується й слів, що прийшли до нас із сучасних художніх творів на історичну тематику.

До Словникових матеріалів нових та актуалізованих слів вносимо як новотвори-derivати, так і лексичні одиниці, що перейшли в літературну мову з діалектів, жаргонів, інших мов, а також калькування.

Власні назви подаються лише у тих виняткових випадках, коли вони стали загальнонаціональними. Абревіатури й складноскорочені слова вносимо до реєстру за умови, якщо вони не мають вузьковідомчого значення і не залишаються маловідомими.

Уводимо різні варіанти написання нових слів (особливо це стосується передавання запозичень – напр., подаємо **піар**, **пі-ар**, **ПіАр** і

Пі-Ар). Слова, що не відповідають орфоепічним нормам української мови, не наводимо (так, подаючи **мéседж** і **мéсидж**, не даємо **мéсідж**).

За можливості максимально будуть подані варіанти словозміни й наголосів слів.

До реєстру вносимо форми прикметників і прислівників у вищій та найвищій ступенях порівняння (**найхі́товіший, найти́ржі́ніше** тощо).

Слова будуть супроводжуватися тлумаченням, якщо таке не впливає з цитати, наведення якої з поданого джерела також є обов'язковим. Цитацію плануємо наводити максимально широко, оскільки це дасть можливість проаналізувати стиль, у якому вживане слово, його актуальність.

До словників уводимо слова, що містять некириличні й графічні елементи (напр., **SMS-замовлення** або **Інтар@актив**).

II. СТРУКТУРА ЩОРІЧНИКА "СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ НОВИХ ТА АКТУАЛІЗОВАНИХ СЛІВ І ЗНАЧЕНЬ"

Словнички складатимуться з передмови – інструкції для читача, списку скорочень у словникових статтях, власне словникових статей, списку лексикографічних джерел й списку використаної літератури.

Слова в словничках розташовані за алфавітом (спочатку кириличне написання, потім латинське, далі графічні елементи).

У словниковій статті подаємо:

- фонетичний і морфологічний варіанти слова (у послідовності, що відповідає вживаності слова);
- граматичні характеристики слова, зокрема форми недоконаного і доконаного виду дієслова, однину й множину іменників, уживаних переважно в множині тощо;
- тлумачення;
- ілюстрації.

На своєму місці за алфавітом подаємо відповідну форму дієслова, фонетичний і морфологічний варіант тощо тим самим шрифтом, що і реєстрове слово, з відсиланням до розробленої словникової статті з тлумаченням та ілюстрацією.

Омоніми даємо окремою статтею із зазначенням цифри-індексу відповідно до тих омонімів, що наведені в загальновживаних

словниках (у дужках покликаємося на словник, що фіксує омоніми з попередніми цифровими індексами – у першу чергу СУМ).

Слова, утворені складанням основ (написані як разом, так і через дефіс), подаємо в щорічниках. Якщо складне слово має компоненти, витлумачені в попередніх словниках, то таке слово також подаємо в словнику.

Складноскорочені слова й аббревіатури фіксуємо в загальному реєстрі за алфавітом.

III. СТРУКТУРА СЛОВНИКОВОЇ СТАТТІ

Словникова стаття починається з реєстрового слова. Далі подаємо граматичні й стилістичні характеристики з відповідними ремарками; тлумачення слова; ілюстративний матеріал у формі цитат з детальною паспортизацією; за необхідності після тлумачення в дужках – словотвірно-етимологічну довідку (напр., при тлумаченні слів **Лукашіді, маски-шбу** тощо).

У статті подаємо також стійкі словосполучення й фразеологізми з відповідним тлумаченням. Біля реєстрового слова згори ставимо зірочку (що означає наявність цього слова в інших словниках) з граматичною характеристикою, але без тлумачення, і до нього нове значення або відтінок.

У випадках, коли новотвором є лише словосполучення, подаємо реєстрове слово із зірочкою (*), що означає наявність цього слова в інших словниках, з граматичною характеристикою, але без тлумачення. Далі – словосполучення з тлумаченням. Зірочку ставимо також у словах-відсиленнях.

У статтях-відсиленнях наводимо реєстрове слово з позначкою *див.* і те слово, на яке посилаємося.

Реєстрові слова й їхні форми фіксуємо з наголосом.

Граматичні характеристики й стилістичні ремарки подаємо за реєстровим словом після коми.

Позначка *перен.* свідчить про переносний характер значення.

Стойкі словосполучення й ідіоми виділяємо напівжирним шрифтом (перше слово з великої літери) після відповідного значення або, за відсутності нового значення, – зразу після граматичних і стилістичних характеристик реєстрового слова через двокрапку.

Усі стійкі словосполуки тлумачимо. Якщо словосполучення стилістично марковане, подаємо відповідну ремарку через кому курсивом. При наявності кількох словосполучень даємо їх через кому за алфавітом.

Стійкі словосполучення подаємо з нового рядка за алфавітом. Термінологічні словосполучення розробляємо у той самий спосіб, що й стійкі словосполучення. Фразеологічні одиниці позначаємо ромбом (◊) і подаємо з абзацу після стійких словосполучень.

IV. СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВА

Тлумачення, або семантична характеристика слова, здійснюється в такий спосіб:

- шляхом підведення поняття, що його позначає реєстрове слово, під найближче родове поняття із зазначенням диференційних ознак, напр. ¹:

ПРІНТЕР, -а, ч. Пристрій для друку безпосередньо з комп'ютера;

- розгорнутим тлумаченням, уникаючи формулювань на зразок Те саме, що, напр.:

ПРЕСИНГ*, -у, ч. Рішучий, енергійний тиск на кого-, що-небудь;

- шляхом відображення словотвірної мотивації похідного слова (формулювання на зразок

▪ підсил. до; пестл. до; збільш. до; зменш. до; зменш.-пестл. до – до іменників та прикметників, зрідка – до інших частин мови, напр.:

БЕРКУТЯТА, -ят, *мн.* Зменш. до **бérкутівець**;

ВЕБ-СТОРІНОЧКА, -ки, *жс.* Зменш.-пестл. до **веб-сторінка**;

▪ властивість за знач.; стан за знач.; дія за знач.; жін. до; чол. до; збірн. – до іменників, напр.:

ВЗАЄМОДОПОВНЮВАНІСТЬ

(**УЗАЄМОДОПОВНЮВАНІСТЬ**), -ності, *жс.* Властивість за знач. **взаємодоповнюваний**;

БІОЛОГІЗАЦІЯ, -ії, *жс.* Дія за знач. **біологізувати**;

БАЛЕРУ́Н, -а, ч. Чол. до **балері́на**;

▪ прикм. до; стос. до; присв. прикм. до – до прикметників, напр.:

АРХЕТИ́ПНИЙ, -а, -е. Прикм до **археті́п**;

АВТОТРЕ́НІНГОВИЙ, -а, е. Стос. до **автотрénінгу**;

БА́ЙКЕРСЬКИЙ, -а, -е. 1. Присв. прикм. до **ба́йкер**.

2. Прикм. до **байкер**;

▪ док. до; недок. до; однокр. до; багатокр. до; пас. до – до дієслів, напр.:

СФАЙЛУВА́ТИ, -у́ю, -у́єш, *що*. Док. до **файлува́ти**;

БАРТЕРИЗУВА́ТИСЯ, -у́ється, *недок.* Пас. до **бартеризува́ти**;

РЕКЕТНУ́ТИ, -ну́, -не́ш, *док.* Однокр. до **рекетува́ти**;

▪ дієприкм. акт. теп. до; дієприкм. акт. мин. до; дієприкм. пас. мин. до; у знач. прикм.; у знач. предик. – до дієприкметників, напр.:

ДЕКОМУНІЗОВА́НИЙ, -на, -не. Дієприкм. пас. мин. до **декомунізува́ти** // у знач. прикм.;

ГІДРОМЕХАНІЗОВА́НИЙ, -на, -не. Дієприкм. пас. мин. до **декомунізува́ти** // у знач. прикм.;

▪ дієприсл. теп.; у знач. присл.; у знач. прийм. – до дієприслівників (які наводимо в дієслівній статті або лише в разі появи додаткового прислівникового чи прийменникового значення), напр.:

// *дієприсл. теп.* **презенту́ючи**;

▪ присл до; у знач. предик. – до прислівників, напр.:

ГЛОБАЛІЗАЦІ́ЙНО. Присл. до **глобалізаці́йний**;

КОМП'ЮТЕ́РНО. Присл. до **комп'юте́рний**).

Складноскорочені слова розшифровуємо: після слова Скорочення через двокрапку пишемо повний варіант – словосполучку або після слова *скорочення*, поданого курсивом, формулюємо тлумачення, якщо розшифрувати слово неможливо:

ДЕРЖМИТКО́М, -у, *ч.* Скорочення: Державний митний комітет;

ГОЛОВБАНКІ́Р, -а, *ч.* Скорочення: головний банкір;

ДЕМПА́РТІСЦЬ, -і́йця, *ч., скорочення.* Член Демократичної партії. Пояснення щодо місця або умов, рідше часу наводимо наприкінці тлумачення.

Якщо в тлумаченні подаємо слово, не зафіксоване в словнику, або таке, що має кілька значень, після нього наводимо в дужках його коротке тлумачення, не покликаючись на інші словники.

Значення полісемічних слів позначаємо арабськими цифрами. За наявності нового значення вже зафіксованого в інших словниках слова

нумерацію починаємо з цифри¹ (або взагалі не нумеруємо, якщо маємо лише одне нове значення). Наявність інших значень позначаємо зірочкою при реєстровому слові. Якщо значення має відтінок, то його позначаємо скісними паралельними рисками (//).

Якщо граматичні й стилістичні характеристики усіх ЛСВ слова збігаються, то наводимо їх безпосередньо після реєстрового слова. Якщо ж вони варіюють для різних значень (відтінків), то наводимо їх окремо для кожного із значень після арабської цифри (після скісних паралельних ліній для відтінків).

V. ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВА

Граматична характеристика слова здійснюється в такий спосіб:

- за допомогою закінчень слова (закінчення подаємо починаючи з останньої незмінної літери після знака дефіс);
- за допомогою ремарок, що вказують на приналежність до певної морфологічної категорії (*дієприсл.*, *дієприкм.*, *прикм.*, *прийм.*, *присл.* тощо);
- за допомогою ремарок, що уточнюють граматичні характеристики слова (*безос.*, *док.*, *ж.*, *недок.*, *с.*, *у знач присл.*, *ч.* тощо);
- за допомогою ремарок, що обмежують уживання слова (*невідм.*, *перев. док.*, *перев. недок.*, *тільки одн.*, *тільки мн.*, *тільки 3 ос.* тощо);
- за допомогою вже усталених формул тлумачення (Багатокр. до, Властивість за знач.; Дієприсл. теп. до; Дія за знач., Жін. до, Недок. до, Однокр. до, Прикм. до, Стос. до тощо).

При наведенні певної характеристики в тлумаченні граматичними ремарками її не повторюємо:

БІОЛОГІНЯ, -ні, *жарт.* Жін. до **біолог**;

ЗАКОМП'ЮТЕРИЗОВАНИЙ, -на, -не. Дієприкм. пас. мин. до **закомп'ютеризувати**.

Для електронного варіанта словникових матеріалів граматичні ремарки повторюємо:

¹ Слова для прикладів узяті з кн.: "Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі" / Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П.

БІОЛОГІЯ, -ні, *жс., жарт.* Жін. до **біолог**;

ЗАКОМП'ЮТЕРИЗОВАНИЙ, -на, -не, *дієприкм.* Дієприкм. пас. мин. до **закомп'ютеризувати**.

Іменник подаємо у формі називного відмінка однини. Після слова ставимо кому і фіксуємо закінчення родового відмінка однини, починаючи з останньої незмінної літери (якщо іменник уживається лише в множині, після нього вказуємо закінчення родового множини). За традицією останню незмінну літеру не наводимо для іменників II відміни чоловічого роду однини. Для невідмінюваних іменників ставимо ремарку *невідм.*

В іменниках після закінчень родового відмінка зазначаємо рід (*ч., жс., с.*).

Якщо реєстрове слово подаємо в множині, то ставимо позначку *мн.*

Коли слово вживається тільки або переважно в множині або однині, ставимо позначку *тільки одн.* або *тільки мн.*

Дієслово наводимо у формі інфінітива із формами дієвідмінювання – закінченням першої й другої особи однини. У дієсловах доконаного й недоконаного видів реєстровим виступає недоконаний. Після форми недоконаного виду й відповідних граматичних характеристик ставимо крапку з комою, далі великими літерами напівжирним шрифтом подаємо форму доконаного виду дієслова з тими самими граматичними характеристиками, що й недоконаний. Якщо дієслово вживане лише в одному з видів або переважно в одному з видів, пишемо *тільки док., тільки недок., перев. док., перев. недок.* Якщо в особових дієсловах форма 1 особи не вживається, курсивом зазначаємо *1 ос. немає.* Якщо вживається лише 3 особа, зазначаємо курсивом *тільки 3 ос.*

Після вказівки на вид подаємо синтаксичні зв'язки дієслова – особливості керування – курсивом через дефіс (напр., *кого-що* або, якщо дієслово може керувати лише назвою неістоти, – *що*): Дієслово, що не передбачає додатка, не маркуємо, якщо ж слово вживається як з додатком, так і без додатка, пишемо *кого-що і без дод.* або *чим і без дод.* тощо.

Префіксальне дієслово співвідносного виду може тлумачитися через форму Док. до прямим світлим шрифтом.

Прикметник та дієприкметник подаємо у формі однини чоловічого роду, зазначаємо закінчення називного відмінка жіночого й середнього роду.

У дієприкметників і дієприслівників вказуємо, в активному чи пасивному стані вживано слово і якого воно часу (*акт., пас., теп., мин.*).

Предикативи, прислівники, частки, сполучники, прийменники та вигук ремаркуємо *предик., присл., частка, спол., прийм. та виг.*

VI. СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВА

Стилістична характеристика слова здійснюється в такий спосіб:

- за допомогою ремарок;
- за усталеними формулами тлумачення (Пестл. до, Ірон. до тощо).

Стилістична характеристика маркує слово відповідно до функціональних стилів літературної мови (*книжн., офіц.-діл., публіц., розм.* тощо). Якщо подаємо ремарки *глузл., жарт., зневажл., ірон., лайл., неприст., не реком., несхв., презирл., фам.* або тлумачення на зразок Ірон. до, Зневажл. до тощо, ремарку *розм.* не наводимо.

Якщо слово належить до певних сфер уживання, подаємо ремарки *дит., діал., жарг., злод., молод.* тощо.

Якщо слово належить до лексики тієї чи іншої галузі знань, подаємо відповідну галузеву ремарку курсивом (*археол., вет., геод., мат., мед.* тощо).

При ненормативному щодо будови української мови слові подаємо ремарку *не реком.*

Ремарку щодо стилістичної належності слова ставимо після граматичної характеристики через кому.

VII. ІЛЮСТРАЦІЇ

Ілюстрації наводимо в хронологічному порядку. Цитати, що датуються тим самим роком, розташовуємо в такій послідовності: спочатку жанри художньої літератури, потім конфесійна, спеціальна й наукова література, далі цитати з преси і наприкінці – розмовна мова (форуми, блоги тощо).

Місця скорочень цитат позначаємо двома крапками через інтервал після попереднього й перед наступним словом (..). Якщо після двох

крапок необхідно поставити пунктуаційний знак, перед знаком інтервалу не робимо.

Вказівку на джерело наводимо якомога детальніше. Паспортизацію цитати беремо в круглі дужки.

VIII. ШРИФТИ

Реєстрове слово подаємо великими літерами прямим напівжирним шрифтом. Закінчення відмінюваних (дієвідмінюваних) частин мови – світлим шрифтом.

Ремарки наводимо світлим курсивом.

Тлумачення подаємо світлим прямим шрифтом. Якщо в тлумаченні є слово, на яке відсилаємо реєстрове, воно наводиться малими літерами напівжирним шрифтом.

Цитати даємо світлим курсивом. Джерело, з якого взято цитату, – світлим прямим шрифтом у дужках.

Стійкі словосполучення, терміносполучення й фразеологізми подаємо напівжирним шрифтом, а тлумачення до них – прямим світлим. Ромб – світлий незафарбований, прямий.

X. СЛОВНИКИ ДЛЯ ЗВІРЯННЯ ФІКСАЦІЇ ЛЕКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Проект СЛОВНИК.НЕТ онлайн. – <http://www.slovnuk.net>

2. Віняр Г.М., Шпачук Л.Р. Словник новотворів української мови. – Кривий Ріг, 2002.

3. Карп'юк М.Д. Словник дієслівних інновацій. – Переяслав-Хмельницький, 1996. – Т. 1. – 207 с.

4. Колоїз Ж.В. Тлумачно-словотвірний словник okazіonalіzmіv. – Кривий Ріг, 2003.

5. Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. – Львів: Світ, 2002. – 130 с.

6. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983–2003). – Х., 2004.

7. Ставицька Л.О. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003. – 335 с.

8. Туровська Л.В., Василькова Л.М. Нові слова та значення. – К.: Довіра. – 2008. – 271 с.

9. Шитов А. Словник скорочень української мови / <http://ukrskor.info>.

Література

1. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. – 335 с.
2. Как пользоваться словарем // Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов. – М.: Русский язык, 1984. – С. 13–19.
3. Новое в русской лексике. Словарные материалы / Под ред. Н.З. Котеловой, М.: Русский язык, 1980–1987. – Вып. 1–7.
4. Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов. – М.: Русский язык, 1984. – 808 с.
5. Предисловие // Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов. – М.: Русский язык, 1984. – С. 3–12.
6. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Видавн. центр КНЛУ, 2003.
7. Тараненко О.О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). – К.; Кам'янець-Подільський, 1996. – 172 с.

ЗВЕДЕНИЙ СЛОВОПОКАЖЧИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

© Зінаїда Козирєва, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2'374.822

У статті обґрунтовано доцільність створення "Зведеного словопоказчика української лексики" (далі – ЗС), підкреслено його реєстраційно-довідковий характер і важливість не тільки для лексикографії, а й для мовознавства в цілому. Викладено деякі положення, що стосуються завдань та принципів укладання ЗС, а також уточнень і доповнень до Інструкції. Стаття містить перелік словників-джерел Зведеного словопоказчика зі скороченням їхніх назв.

Намір створити "Зведений словопоказчик української лексики" як своєрідний путівник по словниках викликаний тим, що попри наявну велику кількість сучасних словників, які відображають українську мову в різних її обсягах і аспектах, жодний з них, навіть найбільший за кількістю представлених у ньому слів, не відображає повною мірою сучасну українську лексику і фразеологію. Створення ЗС важливе не тільки для лексикографії, а й у цілому для мовознавчої науки. ЗС необхідний тим, хто постійно працює зі словником: фахівцям-лексикологам і лексикографам, викладачам української мови у виші і школі, студентам, аспірантам, працівникам видавництва, перекладачам, журналістам та іншим, оскільки легко може замінити собою будь-який із словників, що входять до його складу, коли йдеться про фіксацію слова в словниках, варіативність, омонімію, граматичну кваліфікацію [1, т.1: 3].

Дотримання певної послідовності словників при слові у ЗС дає змогу дізнатися, у якому із словників цікаве для користувача слово зафіксоване вперше, а також простежити, чи збереглося воно в подальшому в інших словниках, чи зникло з лексикографічних джерел і на якому етапі.

Як довідник щодо правильності написання слів та їх наголошування ЗС не тільки може замінити орфографічний словник, а й мати перевагу, оскільки ґрунтується на значно ширшому лексичному матеріалі. Відомо, що критерієм для відбору лексики і вміщення її в різні словники, передусім двомовні і навчальні, є її вживаність. Порівняння лексики великої кількості словників дає змогу встановити фіксацію кожного слова.

Порівняння найбільш повно зібраної лексики у ЗС не тільки засвідчує різнобій між словниками щодо написання, наголошування і граматичної кваліфікації слова, а й відкриває широкі можливості для дослідження у сфері акцентології, морфології і уможлиблює впорядкування багатьох лексичних фактів.

Подання у ЗС лексики з різних словників дасть змогу виявити не вміщені до тлумачних словників слова і збільшити їхній реєстр під час підготовки нових видань. Виявлення okazіonalізмів і рідковживаної

лексики сприятиме поповненню української лексикографії довідниками з цих груп лексики.

ЗС може стати зразком для створення зведених історичних, термінологічних, фразеологічних словників, а також словників нових слів.

Українська лексикографія уже має досвід створення зведеного словника. У 2003 р. у видавництві "Перун" побачив світ "Великий зведений орфографічний словник української лексики" (гол. ред. В. І. Бусел). Як зазначено в передмові, у ньому враховано лексичний матеріал, представлений у майже всіх орфографічних, фахових, галузевих словниках та енциклопедіях, виданих в Україні у другій половині ХХ – у перші роки ХХІ століть. У словнику зафіксовано понад 253 000 слів. Серед словників свого типу цей має безсумнівну перевагу, оскільки містить інформацію про правильне написання слова, наголошування на підставі значно більшого лексичного матеріалу (опрацьовано понад 40 джерел). До того ж у зведеному орфографічному словнику широко представлені словотворчі, стилістичні й орфографічні варіанти, що відбиваються на письмі, тоді як традиційні орфографічні словники лише зрідка допускають варіанти, подаючи одне, визнане правильним, написання слова. І все ж це хоч і значне за обсягом охопленого матеріалу, але лише орфографічне джерело.

Як зазначено в пробній інструкції, розробленій О. О. Тараненком, ЗС, основним призначенням якого є не нормативно-кодифікаційні, а реєстраційно-довідкові завдання [2: 1], охоплює лексико-фразеологічний склад української мови за матеріалами основних лексикографічних джерел (філологічних і деяких енциклопедичних) двох останніх століть. Подаючи лексику української національної мови на досить значному хронологічному зрізі, зокрема велику кількість лексичного матеріалу, яка лишилася поза межами сучасної української літературної мови, ЗС у своїх правописних засадах і в поданні варіантів слів орієнтується в основному на чинний український правопис та останні нормативні словники літературної мови.

На нормативному представленні лексичних одиниць у цей часовий період акцентують увагу орфографічні словники української мови – Орф-75, Орф-94 і Орф-2008. Лексика іншомовного походження представлена Словником іншомовних слів за ред. О. С. Мельничука (СІС). Назви багатьох націй і народностей, а також актуальна термінологічна лексика не входять до сучасних тлумачних словників, тому до роботи залучаємо енциклопедію (УРЕ).

На першому етапі роботи над ЗС уточнено, доповнено і зафіксовано реєстр основних словників-джерел (список джерел і їх скорочень див. у кінці статті). До складеного раніше списку додано: Сучасний словник іншомовних слів (укладено О. І. Скопненком і Т. В. Цимбалюк-Скопненко), у якому враховано лексичні одиниці, які упродовж останніх років увійшли до складу української літературної мови, і словник «Нові слова та значення» (укладачі Л. В. Туровська і Л. М. Василькова), у якому зібрано і систематизовано не засвідчену лексикографічними джерелами лексику к. ХХ – поч. ХХІ ст., подано, крім загальноновживаних слів, нормативну загальнонаукову термінологію різних галузей знань, зафіксовану в засобах масової інформації. У процесі укладання словника пошук і розширення джерельної бази буде продовжено.

У нашому випадку специфіка добору лексики із словників полягає в необхідності збалансувати загальнолексикографічні проблеми з питаннями ЗС як особливого лексикографічного жанру, тобто поєднати характерні для кожного джерела принципи добору і представлення в ньому лексики з випрацюванням єдиної системи подавання лексичних одиниць.

До ЗС включаємо всі реєстрові слова тлумачних словників, у тому числі й відсильні, оскільки питання лексичного відбору було розв'язане ще на етапі укладання кожного з цих словників.

Слова в ЗС розташовуються за алфавітом.

Кожна словникова стаття ЗС має дві колонки: ліворуч міститься наголошене слово з відповідною граматичною характеристикою і необхідними поясненнями (при варіантності слова така характеристика може вноситися і в праву частину).

Детально принципи укладання ЗС викладені у згаданій вище Інструкції [2]. Коротко зупинимося на деяких положеннях щодо укладання ЗС. Зі словників-джерел до реєстру ЗС вносимо слова й інші відзначені типи мовних одиниць, що подані в них у реєстровій (заголовній) позиції або у фразеологічній частині словникової статті напівжирним шрифтом, а також як ілюстрації (світлим шрифтом) у статтях, де подано продуктивні компоненти слів, напр.: **медо́вáрний** *прикм. СУМ (при медо...)*.

Згідно з Інструкцією словники-джерела при слові розташовуються у такому порядку (від філологічних до енциклопедичних словників, а в межах філологічних – від словників української мови й перекладних словників з українською мовою в лівій частині статті до перекладних словників з українською мовою в правій частині статті): СУМ (як найповніший і найдокладніший на сьогодні словник української мови), ВТС, Орф. (у разі розбіжності даних або наявності інших слів у його різних виданнях – відповідно: Орф-75, Орф-94, Орф-2008); якщо більш нормативним або граматично адекватнішим для певного слова є його подання в Орф, а не в СУМ чи ВТС, порядок цих словників міняється.

Слова в ЗС подаються літерами сучасного українського алфавіту, напр., графічні варіанти **и, ђ, ѓ** відповідають **і, кґ** і лат. **g** передаються як **г**, а кінцевий **ъ** знімаємо (детальніше див.: [2: 3]). Орфографічні (не зумовлені вимовою) варіанти написання слів з давніших джерел, надрукованих до появи "Українського правопису" 1928 р., спеціально не враховуються (за винятком написання з малої / великої літер і збереження / зняття подвоєння літер в іншомовних словах). Якщо ж оригінальні написання слів не мають нормативних лексикографічних відповідників, то вони подаються так, як засвідчені у джерелі.

Слова подаються напівжирним шрифтом малими літерами. Великими літерами позначаються тільки власні назви й деякі аббревіатури (напр., **Масниці, Меланки, СНД** тощо). Омоніми з необхідними семантичними або граматичними поясненнями позначаються надрядковими арабськими цифрами ліворуч: **ка́ва**¹ *ім. ж.* (дерево; напій) / **ка́ва**² *ім. ж.* (галка); **ба́л**¹ *ім. ч.* (вечір з танцями) / **ба́л**² (одиниця виміру).

Якщо окремі значення полісемічного слова мають різну фонетичну або граматичну форму, напр., належать до різних лексико-граматичних розрядів, це також відображається у словнику (2. *ім. кáктусові мн.; вст. сл. прига́дується*).

У певних випадках при основній частині в додатковій позиції світлим шрифтом з відступом управо подаються варіанти слова (напр., акцентуаційні: **ба́тьківщина**¹ (вітчизна) і **ба́тьківщи́на** *ім. ж.* / **ба́тьківщи́на** і **ба́тьківщина** Орф-75 / **Ба́тьківщи́на** Орф-84 [2: 17]; фонетичні: **ме** *виг. СУМ* / **ме-е** *СУМ (при ме)*; орфографічні: **бог** і **Бог** (у християнстві) Орф-2008 / **бог** *СУМ*), співвідносні числові форми іменників (**і́рлaндці** *ім. мн. СУМ* / **і́рлaндець** *ч. СУМ (при і́рлaндці)*), короткі форми прикметників (**пóвний** *прикм. СУМ* / **кор. повéн** *СУМ (при пóвний)*); форми вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників (**легку́й** *прикм. СУМ* / **вищ. ст. лéгший** *СУМ*; **лéгко** *присл. СУМ* / **вищ. ст. лéгше** *СУМ*) і безособові предикативні форми дієприкметників (**мóвлений** *дієприкм. СУМ* / **безос. пред. мóвлено** *СУМ*).

За традиційною десятичленною частиномовною класифікацією кожне слово ЗС супроводжується граматичною характеристикою: вказівкою на приналежність до певної частини мови (*ім., прикм., числ., займ., дієсл., присл., прийм., спол., част., виг., а також пред. – предикатив, вст. сл. – вставне слово, дієприкм. – дієприкметник і дієприсл. – дієприслівник*). Граматичної характеристики не мають частин складних слів, більшість аббревіатур і відсильні слова [3: 95].

Дві і більше вказівки на частиномовну характеристику слова подаються при лексико-граматичній омонімії (наявності в структурі слова значень або відтінків значень, належних до різних лексико-граматичних розрядів) у межах однієї реєстрової позиції (**ліну́вий** *прикм., ім. ч., наві́сний дієприкм., прикм., аві́зо присл., ім. невідм. с., зрозумі́ло пред., вст. сл., на́впакі́ присл., вст. сл., част., прийм.*); при ускладненій системі позначок за формальної тотожності різних лексико-граматичних значень – у формі статті багатозначного слова (**ма́орі** 1. *ім. невідм. мн. (народ), ч. і ж. (особа) .../ 2. ім. невідм. ж. (мова)...* / 3. *прикм. незм. (стос. до народу й мови)*; **малу́й** 1. *прикм. ... вищ. ст. ме́нший ... 2. ім. малé с. СУМ (при прикм.)*; **ме́нший** *прикм.*

1. СУМ. 2. *див.* малій 3. *ім.* менший ч., *мэнша ж.* СУМ (*при прикм.*); **молодїй** 1. *прикм.* СУМ (*разом з мóлод*) / *кор.* мóлод рідко, *нар.-поет.* СУМ (*при молодїй*); 2. *ім.* молодїй ч., *молода ж.*, *молодé с.* (ще не старий) СУМ (*при прикм.; разом з мóлод*); ...3. *ім.* молодї *мн.* (діти) СУМ (*при прикм.; разом з мóлод*); 4. *ім.* молодїй ч., *молода ж.*, *молоді мн.* (наречені) СУМ (*розм.; при прикм.; разом з мóлод*); 5. *прис.* СУМ (*при прикм.; разом з мóлод*).

Деякі інші граматичні позначки, наявні у ЗС: вказівка на граматичний рід – при іменниках, субстантивованих прикметниках й інших частинах мови (**суддя́** *ім. ч.*, **військóвий** *ім. ч.*, **вонó** *займ. с.*; **лéбідь** *ім. 1. ч.* (птах) СУМ; 2. ч., *рідше ж.* (пестл. до чоловіка або жінки) СУМ (*нар.-поет.*)), вказівка на число – при іменниках і субстантивованих прикметниках, що вживаються у формі множини (**череву́ки** *ім. мн.*, **добові́** *ім. мн.*), вказівка на форму – при коротких прикметниках (**святїй** *прикм. / кор.* свят), вказівка на вид – при дієсловах (**мобілізува́ти** *дієсл. док. і недок.*).

Невідмінювані іменники й незмінні прикметники і дієслівні еквіваленти супроводжуються відповідними позначками *невідм. і незм.* (**лібрéто** *ім. невідм. с.*, **міні** 1. *ім. невідм. мн.* (короткий одяг).../ 2. *прикм. незм.* (про короткий одяг)...).

Граматична характеристика слова наводиться в дужках: квадратних – якщо в словниках-джерелах така характеристика відсутня або її подання не відповідає граматичній концепції ЗС (**аплазія** [*ім. ж.*] СІС); **киру́лівський** [*прикм.*] (*тільки в ССС* (сталих словосполученнях): **киру́лівський алфаві́т**) СУМ; **ба́ки** [*ім. мн.*] (*тільки в ССС: забива́ти (забу́ти) ба́ки*) СУМ), **ню́ні** (*тільки в ССС: ню́ні розпуска́ти*) СУМ (*ім. мн.*); круглих – якщо граматична характеристика у тому чи іншому із словників-джерел розходиться з поданою в ЗС і наводиться за цим словником (**бай**² [*у знач. дієсл. незм.*] (спати) СУМ (*невідм.*)).

Цілком зрозуміло, що жодна попередньо складена інструкція не може передбачити усіх робочих моментів, пов'язаних з укладанням словника. Уже перші кроки змушують вносити певні корективи і доповнення до інструкції, не порушуючи, проте, її засадничих

положень. На деяких з таких моментів, видимих уже сьогодні, зупинимось коротко.

1. Оскільки значення омонімів у ЗС мають допоміжний (розрізнявальний) характер, вони наводяться якомога стисліше. Тлумачення омонімів береться з тих словників, де його викладено найстисліше і найінформативніше. При багатозначності омонімів у ЗС відображається одне з усіх наявних у словнику-джерелі або те, яке зафіксоване в усіх словниках. Деякі особливості розкриття значення омонімів у ЗС:

- вказівка на частину мови (при частиномовній омонімії): або комбінована форма викладу: **на**¹ *прийм.* ... / **на**² *част.* .../ **на**³ *виг.* (вираження подиву)... **на**⁴ *виг.* (підкликання собаки)...

- вказівка на сферу застосування (якщо цього достатньо): **смик**¹ *ім. ч.* (частина муз. інструмента) .../ **смик**² *ім. ч.* (мисл.)... / **смик**³ *присудк. сл.*; **лівер**¹ *ім. ч.* (пристрій) ... / **лівер**² *ім. ч.* (кул.)...; **оксаміт**¹ *ім. ч.* (тканина).../**оксаміт**² *ім. ч.* (бот.)...;

- опис через однокореневі повні синоніми (як вони виділені у словниках): **пові́ти**¹ *дієсл. док.* (обвити, обплести) ... / **пові́ти**² *дієсл. док.* (вити якийсь час)... / **пові́ти**³ (виготовити виттям), **увáлювати**¹ і **ввáлювати** *дієсл. недок.* (валити, вкидати, вкочувати)... / **увáлювати**² і **ввáлювати** *дієсл. недок.* (обробляти валянням)...

- вказівка на слово з твірною основою (для омонімів – похідних слів, значення яких зрозуміле з їх походження): **листові́й** *прикм.* (до лист¹).../ **листові́й** *прикм.* (до лист²); **набу́тий**¹ *дієприкм.* (пас. до набу́ти¹) / **набу́тий**² *дієприкм.* (пас. до набу́ти²); **наві́рчуватися**¹ *дієсл. недок.* (нагвинчуватися; пас. до наві́рчувати¹) / **наві́рчуватися**² *дієсл. недок.* (пас. до наві́рчувати²) / **наві́рчуватися**³ *дієсл. недок.* (намотуватися на що-н.; пас. до наві́рчувати³)...;

- омоніми – віддієслівні іменники за зразком: **накида́ння**¹ *ім. с.* (дія за знач. накида́ти¹) / **накида́ння**² *ім. с.* (дія за знач. накида́ти²); при поданні лексико-граматичних омонімів: **торг**¹ *ім. ч.* (дія за знач. торгува́ти¹)... / **торг**² *ім. ч.* (торгівельна організація)... / **торг**³ *присудк. сл.* ...);

- вказівка на фразеологізм, якщо один з омонімів зустрічається лише у складі якого-небудь фразеологізму чи стійкого

словосполучення: **метрíчний**¹ *прикм. (тільки в ССС: метрíчна систéма мiр) .../ метрíчний*² *прикм. (до метр² і метрика¹)*;

- якщо у вихідному джерелі наявна «ступінчаста омонімія», тобто коли слова-омоніми мають похідні, які також омонімічні між собою, подається коротке тлумачення в дужках лише при іменниках, а похідні відсилаються до них: **акóрд**¹ *ім. ч. (поєднання муз. звуків) СУМ*; **акóрд**² *ім. ч. (угода, договір) СУМ (заст.) ... акóрдний*¹ *прикм. (до акóрд¹) СУМ*; **акóрдний**² *прикм. (до акóрд² СУМ)*; **билі́на**¹ *ім. ж. (стебло) СУМ*; **билі́на**² *ім. ж. (народна пісня) СУМ ... билі́нка ім. ж. (змени. до билі́на¹) ... билі́нний прикм. (до билі́на²)*.

2. Керуючись загальним положенням, що предикативи вживаються у функції головного члена односкладного речення, співвідносній з функцією присудка, у словопоказнику запроваджено позначку *пред.* (предикатив), яка має супроводжувати «слова з модальним значенням необхідності, доцільності, можливості тощо ... і слова із загальним значенням фізичного й емоційного стану, які ... виступають тільки в предикативній функції...», а також окремі значення прислівників й іменників, що виконують предикативну функцію, безособові віддієприкметникові форми на -но, -то, які в СУМ супроводжувалися ремарками *присудк.* (присудкове) і у *знач. присудк. сл.* (у значенні присудкового слова)» [2], напр.: **байдуже** *присл., прис., пред. СУМ*; **жаль**² *пред. СУМ*; **жах** *ім. ч., пред., присл. СУМ*.

3. Згідно з Інструкцією стилістичну характеристику слід подавати в необхідних випадках як при реєстрових слова, так і при варіантах і формах слів (у додатковій позиції). На підставі укладання пробних статей укладачі словопоказника для зняття певних питань, що виникали з огляду на багату й розгалужену стилістичну характеристику в СУМ, вирішили супроводжувати реєстрові одиниці словопоказника тими самими ремарками, що й у СУМ; у словопоказнику відображається нейтральний статус слова, якщо воно в цілому в СУМ має нейтральний статус (ті чи ті позначки стосуються лише окремих значень слова). Стилiстичне ремаркування відображається у словопоказнику: а) якщо воно характеризує іншу частину мови в структурі словникової статті; б) якщо варіанти й форми слів, що наводяться в додатковій позиції словникової статті;

в) якщо така стилістична характеристика зафіксована у формулі тлумачення слова. Галузеві ремарки, зафіксовані в СУМ, подаються лише до варіантів та форм слів, що наводяться в додатковій позиції словникової статті словопоказчика. Напр.: **деревцѣ** *змени.-пестл. СУМ; добрѣ* 1. *ім. с. ... 2. пред., розм. ...; добродій* *ім. ч., заст. ...; добромісний* *прикм., розм., рідко ...; жѣрбонька* *..., нар.-поет., пестл. ...; целібат* *ім. ч., церк.*

4. Для того, щоб не порушувати порядок реєстру вихідного словника, варіанти подаємо на своєму місці за алфавітом, якщо їх не подано в одній словниковій статті, і робимо відповідні відсилання. Наприклад, зберігаємо порядок подання варіантних одиниць *більше, більш*, які в СУМ подано окремо – кожен на своєму алфавітному місці: **більш** *присл. СУМ (рідше; при більше), / вищ. ст. від багáто ... більше* *присл. СУМ (разом з більш) / вищ. ст. від багáто).*

Можна припустити, що у процесі роботи таких питань з'являтиметься чимдалі більше і це потребуватиме уточнення відповідних положень Інструкції.

Література

1. Сводный словарь русского языка: В 2-х т. / Под ред. В.П.Рогожниковой. – М.: Русский язык, 1991.
2. Інструкція (пробна) до укладання "Зведеного словопоказчика української лексики (за матеріалами лексикографічних джерел кінця XVIII – початку XXI ст.)" (рукопис).
3. Тараненко О.О. Новий словник української мови: концепція і принципи укладання словника. – К.– Кам'янець-Подільський, 1996.

Скорочення назв словників-джерел ЗС

БН	Білецький-Носенко П.П. Словник української мови. – К., 1966.
ВЗОС	Великий зведений орфографічний словник / Укл. В.Т.Бусел, М.Д.Василега-Дерибас, О.В.Дмитрієв, Г.В.Латник, Г.В.Степенко. – К., 2003.
ВТС	Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2007.
Гол	Голоскевич Г. Правописний словник. – К., 1930 (або: Нью-Йорк ... Львів, 1994).
Гр	Словарь української мови: В 4-х т. / За ред. Б.Грінченка. – К., 1907 – 1909.
Ж	Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар: У 2-х т. – Львів, 1886.

-
- НСЗ** Нові слова та значення / Уклад. Л.В.Туровська, Л.М.Василькова. – К., 2008.
- Орф-75** Орфографічний словник української мови / Уклад. С.І.Головащук, Т.В.Зайцева.
- Орф-94** Орфографічний словник української мови / Уклад. С.І.Головащук, М.М.Пешак, В.М.Русанівський, О.О.Тараненко. – К., 1994.
- Орф-2008** Український орфографічний словник / Уклад. В.В.Чумак, І.В.Шевченко, Л.Л.Шевченко, Г.М.Ярун. – Вид. 7-е. – К., 2008.
- Рус -18** Російсько-український словник: В 2-х т. / Уклад. С.Іваницький, Ф.Шумлянський. – Вінниця, 1918.
- РУСКЄ** Російсько-український словник / За ред. А.Кримського і С.Єфремова. – К., 1924–1933.
- РУС-37** Російсько-український словник. – К., 1937; РУС-48 – Російсько-український словник / За ред. М.Я.Калиновича. – М., 1948.
- РУС-68** Російсько-український словник: У 3-х т. – К., 1968.
- СІС** Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. – К., 1986.
- ССІС** Сучасний словник іншомовних слів / Уклад. О.І.Скопненко, Т.В.Цимбалюк. – К., 2006.
- СУМ** Словник української мови: В 11-и т. – К., 1970–1980.
- УАС** Українсько-англійський словник / Уклад. К.Андрусишин і Я.Кретт. – Саскатун (Канада), 1990.
- УНС** Українсько-німецький словник / Уклад. З.Кузеля і Я.Рудницький. – Лейпциг, 1943.
- УРЕ** Українська радянська енциклопедія: У 12-и т. – К., 1977–1985.
- Я** Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. – Т. I (А–К).

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ БІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Людмила Симоненко, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2'374.822

У статті окреслено передумови лексикографічного опрацювання біологічної термінології, викладено сутність підходів до створення системного нормативного тлумачно-перекладного «Словника

біологічної термінології», схарактеризовано реєстр, особливості тлумачень та ін.

Біологія як комплексна наука належить до циклу природничих наук, об'єктом вивчення яких є природа: 1. Матеріальний світ, буття, взагалі все, що є об'єктом людської практики і пізнання; 2. Сукупність властивостей і закономірностей розвитку, притаманних речам, явищам, істотам з моменту їхнього виникнення. Першими біологічними терміносистемами були ботанічна, що обслуговувала науку про рослинний світ, та зоологічна, що обслуговувала науку про тваринний світ. У XVIII ст. наукова біологічна термінологія східних слов'ян мала дві терміносистеми: анатоμο-ембріолого-фізіологічну і ботаніко-зоолого-систематичну. У цей час спостерігається об'єднання всіх існуючих на той час термінів у єдину терміносистему, що репрезентувала знання про живу природу як єдине ціле. Для позначення цієї природної цілісності в 1802 р. одночасно вченими двох країн – французом Ж. Б. Ламарком і німецьким ученим Г. Р. Тревіранусом був запропонований термін **біологія** (біос – життя і логос – слово, вчення) – як сукупність наук про живу природу. Синонімом до терміна **біологія** в окремих значеннях може бути термін **природознавство** – сукупність наук про живу природу, які вивчають будову, властивості й перетворення неживої й живої природи. Природознавство охоплює діалектику природи, астрономію, фізику, математику, хімію, геологію, біологію, медицину та ін. Загальновизнаної класифікації природничих наук не існує, оскільки вона змінюється залежно від розвитку й успіхів природознавства. Найприйнятніший поділ природничих наук на науки про живу і неживу природу. Живу природу вивчає біологія як комплексна наука (охоплює понад п'ятдесят галузей знань), яка впродовж усього існування людства мала великий вплив на розвиток природознавства, на відкриття законів живої природи.

На сучасному етапі з'явилося багато наук, які займаються дослідженням життя і розвитку організмів у різних аспектах, серед них: **астробіологія** – вивчає життя у Всесвіті (син. **екзобіологія**), **біоніка** – одна з галузей технічної кібернетики, що застосовує

математичне моделювання біологічних процесів для розв'язання складних інженерних завдань; *біокібернетика, біометрія, біофізика, біомеханіка, біогеохімія, біогідроакустика, біоінженерія, біокліматологія, біонавігація, біотелеметрія, екологія* та ін.

Дані біологічних досліджень використовують у медицині, сільському, лісовому, рибному господарстві тощо.

Незважаючи на бурхливий розвиток біології, який досяг свого апогею в XX столітті, в термінологічній лексикографії він не знайшов достатнього висвітлення. Видані словники й енциклопедії (60 біологічних і понад 30 сільськогосподарських словників, 4 енциклопедії¹) в різні роки, починаючи від 20-х років XX ст. до сьогодні, повною мірою не відбивають сучасного стану термінології біологічних наук, оскільки, з одного боку, більшість із них (видані до 90-х рр. XX – поч. XXI ст.) є перекладними, вони охоплюють переважно окремі біологічні терміносистеми, а з іншого – у виданні біологічних словників спостерігається велика перерва від 1934 до 1962 року.

Систематизація поняттєвого апарату й термінології біологічних наук створює передумови популяризації знань з біології серед фахівців і широких читачьких мас. Проникнення в біологію ідей кібернетики, космічних досліджень, фізики, математики збагатило її методологічний арсенал, що сприяло темпам розвитку класичних біологічних дисциплін, а відтак і формуванню нових наук комплексного характеру – біофізики, космічної біології, неонтології, генної інженерії й термінів на їх позначення, які не знайшли відображення у попередніх лексикографічних працях тощо. Цю прогалину покликаний заповнити «Словник біологічної термінології», створюваний співробітниками відділу наукової термінології (Укладачі: ст. н. сп. М. П. Годована, ст. н. сп. Л. В. Туровська, н. сп. Н. О. Яценко, м. н. сп. Л. М. Василькова, відп. ред. к. філол. н., проф. Л. О. Симоненко). Словник є системним нормативним тлумачно-перекладним, нормативність якого забезпечена введенням до реєстру кодифікованих термінів, засвідчених загальномовними, спеціальними словниками й енциклопедіями, поширених у науковій і

¹ Дані наведено за бібліографією, укладеною автором статті.

навчальній літературі; поданням до термінів усталених граматичних форм (закінчення родового відмінка іменників чоловічого роду й жіночого на **-ість**) і наголосів, дотриманням норм сучасного правопису.

Реєстр словника визначає обсяг лексикографічної праці, її призначення. Створюваний словник охоплює найуживаніші біологічні терміни, він розрахований на широке коло користувачів. До його реєстру введено терміни різних класичних і новітніх наук, а також їхніх напрямків, напр.: **біоенергетика** – розділ біології, що вивчає механізми й закономірності перетворення енергії у процесі життєдіяльності організмів; *біоенергетика, біоетика, генетика, етологія, екологія* та ін.; найменування загальних категорій наукових понять: **біотехносфера** – єдність природного середовища і середовища, видозміненого людиною за допомогою техніки; *біоцикл, розвиток, клас, родина* тощо; терміни на позначення структури органів та частин живих організмів: **оцвітина** – сукупність листочків у квітці, які оточують тичинки й маточки, служить для захисту основних частин квітки й для приваблювання комах, а іноді й птахів, які роблять перехресне запилювання; аналогічно: *віночок, колос, суцвіття, жилка* та ін.; назви періодів вегетації й способів розмноження рослинних і тваринних організмів: **живцювання** – один із способів вегетативного розмноження рослин за допомогою відокремлених від материнської рослини живців – частин пагонів, коренів, листків, бруньок або вічок; аналогічно: *вегетація, копуляція* та ін.; терміни на позначення органічних і неорганічних сполук, білків, ліпідів, жирів: **вітаміни** – низькомолекулярні біологічно активні речовини, які відіграють найважливішу роль у обміні речовин через участь у численних біохімічних реакціях як каталізatori ферментів або регулятори прогормонів і гормонів. Необхідні для нормальної життєдіяльності гетеротрофних організмів у тому числі людини і тварини; *глобулін, протеїн* та ін.; терміни на позначення природних процесів, що відбуваються внаслідок певних закономірностей, пов'язаних із живою природою; назви рослинних і тваринних угруповань різних таксономічних розрядів: **вербові, китоподібні** та ін.

За обсягом словник не передбачає введення до реєстру назв рослин і тварин за винятком назв окремих представників флори й фауни, які культивують у сільському господарстві (*абрикос, картопля, пшениця, капуста, кінь* та ін.) і назв лікарських рослин, широко використовуваних у медицині й фармації (*алое, алтея, глід, калина* та ін.).

Реєстрові слова розміщені за алфавітом. Кожна словникова стаття містить одне реєстрове слово, за винятком дієслів недоконаного й доконаного виду, які не різняться префіксами. Після реєстрового слова його російського (і передбачуваного англійського відповідника) подано тлумачення, після нього в алфавітному порядку (першого, другого і т. д.) компонента наведено терміни-словосполучення з їхніми російськими і англійськими еквівалентами й тлумаченнями. У багатозначних термінах арабськими цифрами виділено їхні значення:

живе́ць, -вир 1. (*рос.* черенок, росток, *англ.* cutting) відділена від материнської основи частина стебла, кореня чи листка, з якої вирощують нові рослини; 2. (*рос.* живец, *англ.* bait) маленька жива рибка, яку використовують як принаду для ловіння хижих риб.

Чимало біологічних термінів на позначення одного й того самого поняття виникло в різний час унаслідок пошуку оптимального найменування, сприяючи виникненню термінів-синонімів. Менш уживані синоніми подано в кінці статті нормативного ширше вживаного терміна:

лакто́за (*рос.* лактоза, *англ.* lactose) дисахарид, що утворюється в молочній залозі людини та ін. ссавців, є основним вуглеводом у харчуванні їхніх малят. *Син.* **молі́чний цу́кор**.

Галузевий словник, на відміну від загальномовного, має свою специфіку. Він є проміжним типом між загальномовним і енциклопедичним. У ньому семантичні і граматичні ремарки зводяться до мінімуму. Основним його завданням є розкриття змісту термінів, що полягає в адекватності дефініції позначуваному терміном поняттю. Дефініція має бути стислою і виразною з дотриманням однотипності розкриття змісту системно пов'язаних між собою понять. Словник не лише відбиває стан розвитку тієї чи іншої галузі знань та її термінології на час його створення, а є й своєрідним

пропагандистом унормованої й кодифікованої термінології української, російської й інших мов.

До статті додано зібрану автором бібліографію термінологічних природничих словників, яка не претендує на повноту. Список поданих словників відкритий для поповнення.

СПИСОК СЛОВНИКІВ БІОЛОГІЧНИХ НАУК

Словники 20-30х рр. ХХ ст.

1. Короткий російсько-український словничок термінів природознавства та географії / Зладив К. Дубняк. – Миргород, 1917. – 32 с.
2. Назви звірів, птиць, комах та інших животин / Уклад. В. Ф. Ніколаєв // Матеріали до укр. наук. термінології. Матеріали до термінології по природознавству. Ч. 1. – Полтава, управи, 1918. – 60 с.
3. Матеріали до ембріологічної термінології / Уклад. О. Черняхівський // Українські медичні вісті. – К., 1925. – № 2, – С. 1 – 16; 1926. – № 1. – С. 17–22.
4. Словник (найголовніших) ботанічних термінів: рос.-укр.–укр.-рос. // Додаток до книги О. Яната «Рослина та її життя», Х., 1926. С. 109–126.
5. Словник зоологічної номенклатури. Ч. 2: Назви хребетних тварин: Проект / Уклад. М. Шарлемань, К. Татарко. – К.: ДВУ, 1927. – 124 с.
6. Словник зоологічної номенклатури. Ч. 1: Назви птахів: Проект / Уклад. М. Шарлемань. Матеріали до української природничої термінології та номенклатури. – К.: ДВУ, 1927. – Т. 6. – Вип. 1. – 64 с.
7. Полонський Х. Словник природничої термінології (проект). – К.: ДВУ, 1928. – 262 с.
8. Словник ботанічної номенклатури (проект). – К.: ДВУ 1928. – 313 с.
9. Словник зоологічної номенклатури. Ч. 3: Назви безхребетних тварин: Проект / Уклад. І. Щоголів, С. Паночіні. – К.: ДВУ, 1928. – 186 с.
10. Словник природничої термінології. Проект / Уклад. Хв. Полянський. – К., 1928. – 262 с.
11. Паночіні С. Словник біологічної термінології – Х.: Рад. школа, 1931. – 90 с.
12. Словник ботанічної термінології: Проект / Уклад. В. Вовчанецький, Я. Левченко. – Х.; К.: УРЕ, 1932. – 328 с.
13. Російсько-український словник анатомічно-фізіологічної термінології для середньої школи. – Х.: Рад. школа, 1934. – 35 с.
14. Російсько-український словник ботанічної термінології для середньої школи. – Х.: Рад. школа, 1934. – 55 с.
15. Російсько-український словник зоологічної термінології для середньої школи. – Х.: Рад. школа, 1934. – 166 с.
16. Російсько-український словник природничої термінології для початкової школи. – Х.; К.: Рад. школа, 1934. – 63 с.

Словники 2-ої пол. XX – поч. XXI ст.

17. Російсько-український словник ботанічної термінології і номенклатури (з українським і латинським покажчиками) / Уклад. Д. Я. Афанасьєв, А. І. Барбарич та ін. – К., 1962. – 310 с.
18. Російсько-український словник фізіологічної термінології: 15000 термінів / Уклад. Б. Є. Єсипенко, М. А. Кондратович. – К., 1963. – 201 с.
19. Словник-довідник з ботаніки: 3000 термінів. – К., 1965.
20. Біологічний словник / За ред. акад. І. Г. Підоплічка та ін. – К., 1974. – 552 с.
21. Російсько-українсько-латинський зоологічний словник: Термінологія і номенклатура / Уклад. О. П. Маркевич, К. І. Татарко. – К., 1983. – 411 с.
22. Біологічний словник / П. Г. Костюк, В. О. Беліцер та ін.; За ред. К. М. Ситника, В. О. Топачевського. – 2-е вид., перероб. і доп. – К., 1986. – 679 с.
23. Кондратюк Є.М., Хархота Г. І. Словник-довідник з екології – К., 1987. – 158 с.
24. Лікарські рослини. Енциклопедичний довідник. За ред. акад. АН УРСР А. М. Гродзінського. – К., 1989. – 543 с.
25. Герасименко В. Г. Біотехнологічний словник. Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1991. – 167 с.
26. Російсько-український словник термінів з курсу “Фізіологія рослин з основами біохімії” / Уклад. Г. Т. Криницький та ін. – Львів, 1991. – 63 с.
27. Смик Г. К. Корисні та рідкісні рослини України: Словник-довідник народних назв. – Київ: УРЕ ім. М.П. Бажана, 1991. – 412 с.
28. Українсько-російсько-англійський словник термінів з генетики та селекції / Уклад. Т. В. Новак, В. В. Редько, А. А. Корчинський. – К., 1993. – 75 с.
29. Русско-украинский словарь-справочник биохимических терминов / Сост. Н. Г. Сергиенко и др. – Х., 1993. – 44 с.
30. Український термінологічний словник з фармацевтичної ботаніки / Уклад. Н. М. Ткаченко та ін. – Х., 1993. – 86 с.
31. Короткий українсько-російський словник фізіологічних термінів / Уклад. О. А. Шандра та ін. – К., 1994. – 199 с.
32. Російсько-український біохімічний словник / Уклад. Р. П. Виноградова та ін. – К., 1994. – 109 с.
33. Російсько-український словник з екології та охорони навколишнього середовища / За ред. А. Л. Цикала і Г. Д. Зленка; Упоряд. О. Бодюл та ін. – Одеса, 1994. – 78 с.
34. Гідролого-екологічний тлумачний словник / Уклад. А. В. Ячика. – К., 1995. – 155 с.
35. Злотин А. З., Головка В. А. Техническая энтомология – технічна ентомологія: Рус.-укр. толковый словарь. – Х., 1995. – 179 с.
36. Російсько-український тлумачний словник з молекулярної біології / Упоряд. М. Є. Кучеренко та ін. – К., 1995. – 440 с.
37. Палеонтологія. Палеоекологія. Еволюційна теорія. Стратиграфія: Словник-довідник / Уклад. В. Г. Очев та ін.; За ред. В. П. акридіна, І. С. Барскова. – Х.: Вид-во “Око”, 1995. – 287 с.

-
38. Смирнов О. Ю. и др. Словарь русско-украинских терминов по медицинской биологии, паразитологии и генетике: [Св. 1700 терминов]. – Лебедин, 1996. – 175 с.
 39. Барна М. М. Ботаніка: Терміни. Поняття. Персоналії: Словник. – К., 1997. – 271 с.
 40. Біда О. А. Природничо-екологічний тлумачний словник: Понад 700 термінів. – К., 1998. – 102с.
 41. Горбатенко І. Ю., Лавриненко Ю. О. Англо-російсько-український біологічний словник (генетика, молекулярна біологія, біотехнологія, медицина) / Ред. В. А. Труханов. – Херсон, 1998. – Т.1.: (А, В, С, D, Е). – 174 с.
 42. Євтушенко М. Д., Марютін Ф. М. Термінологічний словник-довідник з ентомології, фітопатології, фітофармакології. – Х., 1998. – 201 с.
 43. Марчишин С. М. Екологічний словник-довідник: Основні терміни і поняття. – К., 1998. – 220 с.
 44. Словник по мікробіології, вірусології, імунології та інфекційним захворюванням / Уклад. Г. К. Палій та ін. – Вінниця, 1998. – 109 с.
 45. Словник термінів з цитології, генетики, селекції та насінництва. – Біла Церква: Білоцерків. держ. аграр. ун-т, 1999. – 99 с.
 46. І.М. Шерман, Ю.В. Пилипенко. Іхтіологічний рос.-укр. тлумачний словник. – К., 1999. – 272 с.
 47. Горбатенко І. Ю., Лавриненко Ю. О. Англо-російсько-український біологічний словник (генетика, молекулярна біологія, біотехнологія, медицина) / Ред. В. А. Труханов. – Херсон, 2000. – Т.2: (F, G, H, J, K, L, M, N, O). – 233 с.
 48. Микитюк О. М. та ін. Екологія людини: Укр.-рос. тлумач. словник. – Х., 2000. – 163 с.
 49. Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з екології. Основні терміни: Понад 3500 термінів / Уклад. М. Д. Гінзбург. – Х., 2000. – 736 с.
 50. Мороз І. В., Мороз Л. І. Словник-довідник з біології. – К., 2001. – 417 с.
 51. Некос А.Н. Екологія та неоекологія: Укр.-рос. словник-довідник. Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2001. – 236 с.
 52. Український словник-довідник з екології / Я. О. Мольчак та ін. – Луцьк, 2001, – 418 с.
 53. Маненко А., Балабан Т., Хоп'як Н. Англійсько-український словник-довідник з профілактичної та екологічної токсикології. – Львів, 2002. – 110 с.
 54. Мусій О. Медичний словник лікарських рослин (рос. – лат. – український). – К., 2002. – 208 с.
 55. Гаєвська А.В. Паразитологія та патологія риб. Енциклопедичний словник. – К., 2004. – 360 с.
 56. Манець І.Г. та ін. Рос.-укр. словник із техногенної безпеки та екології. – Донецьк: Донбас, 2004. – 576 с.
 57. Мусієнко М.М. та ін. Екологія. Тлумачний словник. – К.: Либідь, 2004. – 376 с.
 58. Словник термінів у мікробіології; укр.-рос., рос.-укр. / Уклад. В.О. Іваниця, В. С. Підгоський та ін.. – К.: Наук. думка, 2006. – 197 с.

-
59. Зиман С.М., Дідух Я.П., Гродзінський Д.М., Федорчук М.М., Булах О.В. Тримовний словник назв судинних рослин флори України. – К., 2008. – 319 с.
60. Кобів Ю.С. Словник наукових і народних назв судинних рослин. – К.: Наук. думка, 2008. – 319 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ РОЗРОБЛЕННЯ ЛЕКСЕМИ «ШАНСОН»

© Валентина Балог, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2'374

У статті описано процес лексикографічного опрацювання лексики «шансон», яка належить до складних у семантичному аспекті елементів лексичної бази сучасної української мови. Визначення підстав для введення досліджуваного слова в загальномовний словник, розгляд лексикографічних джерел, які фіксують це слово, аналіз контекстуальної поведінки, а відтак і визначення всіх можливих лексичних значень і відтінків – це ті завдання, виконання яких у процесі дослідження дозволило запропонувати варіант словникової статті в рамках укладання додатку до Словника української мови в 11-ти томах.

Як відомо, у процесі роботи над доповненням будь-якого словника укладачі основну увагу приділяють перегляду реєстру з метою адекватного висвітлення сучасного стану лексичної бази. Не стала винятком і робота над укладанням додаткового тому до «Словника української мови» в 11-ти томах (далі – СУМ): упорядники зорієнтувалися в основному на поповнення й перегляд реєстру. Таким чином, опрацьовані матеріали містять як лексику, що з відомих причин не була подана в словнику, так і нові слова, що обслуговують сучасний комунікативний простір. Переважна більшість лексем на основі визначення й аналізу фактів функціонування має досить чіткі значення, прозорі варіанти й відтінки значень. Проте до реєстру словника ввійшли й слова, висвітлення семантичної характеристики

яких потребує не тільки вивчення контекстуального оточення, порівняння з тлумаченням їхнього значення в інших лексикографічних джерелах (загальномовних і спеціалізованих) як української, так і сусідніх мов, а й глибшої етимологічної довідки та історії виникнення й побутування не тільки слова, а передовсім позначуваного ним поняття. До таких елементів реєстру відносимо лексему «шансон», якої немає в СУМ. Реєстр Словника фіксує тільки похідні слова **ШАНСОНЁТКА** (заст. 1. Пісенька грайливого, жартівливого характеру, часом фривольного змісту. 2. Співачка, що виступає з піснями такого жанру) і **ШАНСОНЁТНИЙ** (заст. Стос. до шансонетки) [4: XI: 405].

Питання про внесення цього слова до реєстру не ставимо, оскільки навіть побіжний статистичний аналіз¹ свідчить про його значне поширення й використання в сучасному мовленні, і не лише в середовищі музики й шоу-бізнесу. Не ставимо також питання й про основне лексичне значення цього відомого в музичному середовищі (та поза ним) слова. Воно має французьке походження і дослівно перекладається українською мовою як «пісня», а ще глибший аналіз етимології приводить до латинської основи, а саме *cantio* – пісня, спів.

В українській лексикографічній практиці визначення «шансон» знаходимо тільки у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за ред. В. Т. Бусела:

ШАНСОН, -у, ч. Французька пісня – народна, професійна поліфонічна 15–16 ст., а також сучасна естрадна пісня ліричного змісту з репертуару шансоньє [3].

Користуючись відсильним методом звіряння тлумачень маємо й визначення слова «шансоньє»:

ШАНСОНЬЄ, невідм., ч. 1. Французький естрадний співак, виконавець жанрових пісень, часто автор слів і музики до них. 2. Назва збірок пісень і водевілів у Франції у 13–19 ст. [3].

¹ Наприклад, за результатами подання запиту на слово «шансон» в українській інформаційно-пошуковій системі МЕТА в інтернет-мережі ми отримали 86 800 документів на 3 800 сайтах, а на словосполучення «російський шансон» – 37500 документів на 1600 сайтах (і переважна більшість контекстів показувала співвіднесеність запитуваного слова із новітнім значенням).

За радянської доби розвитку української словникарської справи саме це слово в реєстрах як словників, так і енциклопедій відсутнє, мають місце лише похідні слова «шансонье», «шансонетка», «шансонетний». Таке саме визначення лексеми «шансон» і його похідних подають і російські словники (енциклопедичний [2] і тлумачний [5]):

ШАНСОН (франц. *chanson*), французская песня – народная, профессиональная полифоническая 15–16 вв., а также современная эстрадная (из репертуара шансонье) [2; 5].

Музичні російські словники й енциклопедії подають визначення цього поняття значно ширше, розкриваючи історію розвитку музичного стилю шансон і вказуючи основних виконавців такої музики (див., наприклад, «Музыкальный энциклопедический словарь», 1990, «Музыкальная энциклопедия» у 6 т., 1973–1982). Уперше ж у радянській російській лексикографії (за даними «Сводного словаря современной русской лексики» в 2 т., М., 1991) слово «шансон» з'явилося в «Большой советской энциклопедии», М., 1978.:

Шансон (франц. *chanson* – песня) 1) полифонические песни 15–16 вв. Были подготовлены балладами, виреле, рондо Гильома де Машо (14 в.). **Шансон** разрабатывались франко-фламандскими композиторами *нидерландской школы*; в 16 в. достигли ярко национальной (в частности, программно-звукописной) характеристики при усилении гомофонного начала в творчестве крупнейшего представителя французской музыки Ренессанса К. Жанекена, а также у К. Сермизи, П. Мулю, П. Сертона, Г. Котле, К. Лежена, К. Гудимеля и др.; в начале 17 в. вытеснены гомофонными песенно-романсными жанрами. 2) Французские эстрадные песни конца 19–20 вв.; авторами или участниками создания их текстов и музыки нередко бывают исполнители **Шансон** – *шансонье*. [1].

Питання виникло в результаті опрацювання контекстів, де зустрічається досліджуване слово в сучасному мовленні. Переважна більшість мовленнєвих фактів указує на побутування слова «шансон» у значенні, яке майже не відповідає задекларованому, а здебільшого позначає такі поняття, як «блатна музика», «бардівська пісня»,

«міський романс» і под. Таким чином, цим словом сьогодні називають музичний (естрадний) напрямок, який об'єднує вказані пісенні жанри. Важливо зазначити, що цей музичний жанр має розвиток в основному російською мовою і в російському музичному середовищі, проте, зважаючи на постійний культурний взаємообмін, це явище поширене й має прихильників і в українському соціумі, а відтак і в мовленні. Зважаючи на умови побутування, описуване явище також має дещо уточнену назву, а саме «російський шансон».

Розуміючи важливість адекватного лексикографування будь-якого слова в словнику, необхідно з'ясувати причини такої невідповідності, звернувшись до історії розвитку самого позначуваного поняття. Уперше слово «шансон» саме у зв'язку із сучасним сприйняттям було вжито в 1994 році на аудіо-носіях із записами вищезазначених жанрів авторської пісні в російському музичному середовищі, щоправда це була переважно «блатна» або «тюремна» музика. У мовленні ж функціонувало переважно словосполучення «російський шансон», оскільки слово «шансон» однозначно сприймалося як жанр французької пісні, тож виникла потреба в конкретизації назви. Окрім того, спостерігається вживання словосполучення «французький шансон».

Аналіз причин, внаслідок яких виникло нове значення, показав, що окрім суто прагматичних (комерційного зацікавлення та спроб «облагородити» жанр, який у дев'яностих роках ХХ століття набув неабиякої популярності), є й логічні, а саме – спільні риси у справжнього (французького) шансону й музики, яка на пострадянських теренах отримала таку ж назву. Музичні експерти схиляються до думки, що поєднані загальною назвою «шансон» російські музичні жанри і французький шансон в усьому його різноманітті (пісні трубадурів, кантилени, балади, рондо, виреле, водевілі, романси тощо) пройшли принаймні три спільних етапи розвитку, а саме: 1) зародження в народній традиції; 2) переродження в літературний пісенний жанр; 3) популяризацію сучасним культурним виробництвом. І хоч за звучанням їх важко порівняти, ці три вказані моменти дали всі підстави для перенесення назви.

Вважаємо за потрібне надати загальну характеристику самого пісенного матеріалу. З погляду звукового вираження за змістовим наповненням такі пісні мають баладний характер текстів і переважно сюжетну лінію з ліричною, драматичною чи комічною фабулою, за музичним супроводом – чіткі нескладні мотив і структуру самої пісні. Відтак, спостерігається надання основного значення тексту, а не музичному супроводу (який часто сприймається як примітивний). З точки зору емоційного сприйняття у середовищі слухачів спостерігається різне ставлення до такої музики, проте, як і будь-який жанр, цей охоплює як неперевершені шедеври, коли мова йде про авторську пісню 50-70-х років і твори таких авторів, як Ю. Кім, Ю. Візбор, Б. Окуджава, А. Галич, В. Висоцький та ін. (щоправда, не всі музичні критики відносять музику бардів до описуваного жанру), або авторські пісні у виконанні О. Розенбаума, С. Трофимова, М. Круга, Є. Амірамова та ін., так і низькопробні композиції. Останні, на превеликий жаль, мають значно більше місця в ефірі, тому й створюють викривлене сприйняття всього жанру.

У сучасному інформаційному просторі вже маємо тлумачення нового значення описуваного поняття, яке подає популярна сьогодні віртуальна енциклопедія «Вікіпедія», надаючи перевагу уточненому терміну «російський шансон» з метою розмежування понять.

Російська частина «Вікіпедії»:

«Русский шансон – собирательный термин, которым обозначают различные жанры русской музыки, включающие прежде всего блатную песню, бардовскую песню, городской романс, некоторые песни военной тематики. Термин появился в 1990-ых годах, когда блатная песня стала звучать на эстраде, по радио и телевидению...

В российской музыкальной индустрии термин был популяризован одноимённой радиостанцией <http://www.chanson.ru/>. Таким образом, под понятие русского шансона попадают довольно отличные друг от друга исполнители – от Александра Вертинского, Петра Лещенко, Булата Окуджавы и Аркадия Северного до Клавдии Шульженко, Марка Бернеса, Михаила Шуфутинского – отчего данный термин вызывает противоречивое отношение и не всеми принимается. Так или

інаше, в Государственном кремлёвском дворце с 2001 года проводится церемония вручения премии «Шансон года» [7].

Українська частина «Вікіпедії»:

«Російський шансон (у межах статті *шансон*). Докладніше у статті: *Російський шансон*. У російській мові термін «шансон» був позичений в кінці ХХ століття на окреслення широкого кола пісень, пов'язаних із тематикою кримінального світу. До певної міри об'єднувальною рисою російського і французького шансону є їх розповідний характер, що більшою мірою зближує їх з баладами ніж поп-музикою.

Витоком російського шансону є насамперед блатна пісня, яка до розвалу СРСР існувала лише в підпіллі і була офіційно заборонена (або принаймні не заохочувалася) для публічного виконання. Попередниками російського шансону називають також міський романс (початок ХХ століття), бардівську пісню тощо. Популяризаторами цього жанру в Росії виступила радіостанція «шансон», яка 2001 року започаткувала премію «Шансон року», церемонія вручення якої щорічно відбувається в Державному кремлівському палаці» [8].

Відповідно, докладніше в статті «російський шансон»:

«Російський шансон (рос. Русский шансон) – термін, що відсилає до російськомовних пісень, популярних серед ув'язнених й осіб близьких до злочинного світу; те ж, що й «блатні пісні».

У радянські часи блатні пісні були офіційно заборонені для публічного виконання і перебували в «культурному підпіллі». Після розпаду СРСР на початку 1990-х цей пласт культури виходить з підпілля і швидко завойовує популярність в багатьох країнах СНД, зокрема й Україні. Оскільки такі пісні не мали раніше своєї загальної назви (слово «блатняк» відбивало лише частину їх), за ними історично закріпилося словосполучення «російський шансон».

Основні риси – сюжетність пісень; тісний зв'язок з конкретними життєвими ситуаціями, позиціями й переживаннями людей злочинного світу; мелодійність; використання у віршах стилістики розмовної мови з її зворотами й жаргонізмами; непоставлені академічно й навіть неспівочі голоси «людей з народу».

У сучасній Росії цей напрямок музики користується державною підтримкою – у Державному кремлівському палаці з 2001 року проводиться церемонія вручення премії «Шансон року».

Серед найвідоміших представників стилю – Гаррі Кричевський, Михайло Круг, Олександр Розенбаум, Сергій Трофимов, Михайло Шуфутинський та інші [4].

Однак сучасні загальномовні тлумачні словники поки що утримуються від фіксування нового значення слова «шансон» як назви іншого музичного напрямку.

Ми пропонуємо ввести це слово до реєстру СУМ і подати всі його значення, оскільки реально у мовленні вони існують, а отже, і мають бути висвітлені в сучасних тлумачних словниках. До того ж, на нашу думку, варто розмежувати значення власне французького шансону за часом побутування. Таким чином, пропонуємо таку лексикографічну інтерпретацію слова «шансон»:

ШАНСОН, -у, ч., муз. 1. Французька пісня – народна, професійна поліфонічна 15–16 ст. **Δ Шансон трубадурів** – така пісня для одного голосу.

2. Жанр сучасної французької естрадної музики ліричного характеру; || Пісня, виконувана у такому жанрі автором під акомпанемент фортепіано або гітари.

3. *перен.* Жанр, що поєднує бардівську пісню, міський романс, пісенну творчість радянських емігрантів і под., характеризується простотою мелодії й баладністю тексту переважно російською мовою. 106.4 МГц — Радіо "Шансон". ТОВ ТРК "Топ-радіо" Сумська недержавна музично-інформаційна радіостанція.. Музичний формат: шансон (у т.ч. багато класичного шансону минулих років) і класичний російський рок (Ел. ресурс); || Пісня, виконувана у такому жанрі. „Тартак» під час показу відео „Стильникове кохання» заспівав справжній відвертий шансон, тим більше російський! (Ел. ресурс).

Δ Російський шансон – Тс. **Шансон** (у 3 знач.). "Кримінальні сонети" важко і навіть практично неможливо назвати відповіддю на таке явище, як сучасний російський шансон (простіше – блатну пісню). Це не те що вище, це – ще краще – інше (Ел. ресурс).

Лексична база української мови невинно змінюється, а отже, їй потребує перманентного перегляду й аналізу як усної, так і писемної джерельної бази з наступним фіксуванням функціональних, але «проблемних» лексем, що і є логічним шляхом до створення словника, адекватного часові.

Література

1. Большая советская энциклопедия – М., 1978 / Ел. режим доступу: <http://bse.sci-lib.com/article123100.html>
2. Большой энциклопедический словарь / Ел. режим доступу: http://www.vedu.ru/BigEncDic/enc_searchresult.asp?P=7
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови за ред. В.Т. Бусела / Ел. режим доступу: <http://www.slovnyk.net/index.php?swrd=ШАНСОН>
4. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
5. Современный толковый словарь русского языка под редакцией Т.Ф.Ефремовой / Ел. режим доступу: <http://www.efremova.info/word/shanson.html>
6. http://revolution.allbest.ru/music/00008341_0.html
7. <http://ru.wikipedia.org/wiki>
8. <http://uk.wikipedia.org/wiki>
9. <http://www.music-dic.ru/>

ДВІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ – СЛОВНИК «JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE FÜR DIE SLAVISCHEN SPRACHEN OESTERREICHS. DEUTSCH-RUTHENISCHE SEPARAT- AUSGABE» ТА «НИМЕЦКО-РУСКИЙ СЛОВАРЬ ВИСЛОВІВ ПРАВНИЧИХ І АДМІНІСТРАЦІЙНИХ» К. ЛЕВИЦЬКОГО

© Ігор Даценко, 2009

к. філол. н., Віденський університет (Австрія, Відень)

УДК 811.161.2'373.374

У статті розглянуто спроби укладання юридично-адміністративних термінологічних словників української мови в Галичині в другій половині ХІХ ст. Проаналізовано семантичні групи й граматичні особливості двох лексикографічних праць цього періоду.

Словник «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe» («Юридично-політична термінологія слов'янських мов. Окреме німецько-руське видання») [далі – Словник ЈРТ] з'явився у Відні 1851 року слідом за чеським. Ідея створення подібного словника виникла 1849 року, коли в Австрії, внаслідок революційних подій, був конституційно закріплений статус державної мови за десятьма мовами народів імперії. Для вироблення і кодифікації термінології державного управління була утворена спеціальна комісія з відомих учених-славістів. Українську частину представляли Яків Головацький, Григорій Шашкевич і Юліян Вислобоцький [8: 88]. Основний принцип, що був покладений в основу діяльності комісії, – «усталити правничу термінологію, співзвучну духові цих мов, відповідно до потреби сучасного законодавства та врядування, почасти взяту з давніших правничих джерел, почасти створену з природних багатств різних говорів, на яку можна було б спиратися спершу при виданні збірника державних законів, а відтак і в загальному щоденному вжитку» [ЈРТ: IV]. Крім того, робота комісії була позначена ідеєю австрославізму, тобто єдності слов'ян Середньої Європи в межах однієї Монархії. Це зумовило, зокрема, вплив чеської й польської мов при укладанні руської версії Словника [8: 76]. Однак руська частина, за словами М. Мозера, «відверто протестувала проти однієї з визначальних ліній у роботі всієї комісії, тобто проти її пуристичного налаштування», допускаючи численні запозичення, зокрема, з латини [3: 691].

Як зазначає К. Левицький у передмові до своєї праці, про яку йтиметься нижче, «злишно було би виказовати, як великі труднощі мусіла побороти руска комісія, видаючи тоту у нас першу руску працю на поли правознавства» [Левицький: III]. Зокрема, Я. Головацький вважав, що в основу правопису української мови має лягти етимологічний принцип. Все ж таки, автори за два роки запропонували широкому загалу досить велику працю обсягом близько 300 сторінок. Власне, спектр Словника ЈРТ охоплював значну кількість семантичних груп, а його мова наближалася до народної,

багато що було почерпнуто з досвіду попередніх століть [9: 88].

«Німецько-український словар висловів правничих та адміністративних» був укладений 1892 року Костем Левицьким. Як зазначено в передмові до «Словаря...» (далі – Словника Левицького), після видання Словника ЈРТ «по упливі сорока літ, видана ними [авторами ЈРТ – І.Д.] термінологія не може відповісти вимогам якимось нашої руської мови, а то з уваги на розвій яко мови живої, котра в житю приватнім і публичнім здобуває собі що-раз ширшу основу» [Левицький: III]. Ініціатором створення нового видання словника юридичних термінів став професор української філології Львівського університету Омелян Огоновський. Ідея укласти новий словник виникла після виходу у світ 1887 року подібної чеської лексикографічної праці. З видання Словника ЈРТ 1851 року К. Левицький «задержав ... всі ті вислови рускі, котрі відповідають теперішньому розвою руської мови, натомість пропустив всі вислови: несхожі з духом руської мови, неясні або незрозумілі» [Левицький: IV]. Для цього укладач використав джерела української мови, зокрема пам'ятки «давного права руского, творів нових нашого руского письменства» [там само], залучаючи видані раніше лексикографічні матеріали Є. Желехівського, О. Партицького, Л. Чопея, спираючись також на юридичну термінологію інших слов'янських мов – польської, чеської, російської, інколи створюючи власні слова. Крім того, укладач взяв за основу фонетичний принцип правопису, котрий «найвірніше віддає звуки нашої руської мови» [Левицький: V].

Звісно, обидва словники, крім основного свого завдання – подати термінологію державного управління й правництва, наводять ще й семантично близькі до них інші термінологічні групи. Так, у Словнику ЈРТ міститься соціально-економічна, військова термінологія, а також абстрактна, медична, релігійна, сільськогосподарська, шкільна групи лексики, назви людей за родом їхньої діяльності, слова на позначення родинних стосунків. Це дає змогу зробити висновок, що автори словника намагалися узагальнити реалії життя Австрійської імперії й Галичини як її частини. У багатьох випадках йшлося про явища, які в руській мові Галичини були призабуті. Тому важливим завданням цієї розвідки є виявити традиції у формуванні глосарію. Словник

Левицького окреслює ті ж самі групи, за винятком хіба що сільськогосподарської термінології, але деякі містять значно меншу кількість лексем, ніж у Словнику ЛРТ.

Серед абстрактної лексики, представленої в Словнику ЛРТ спостерігаємо такі власне українські слова, як *будова, вада, ганьба, зневага, отповдь, похоронъ, перепона, потреба, рчь, хиба, часть, перечити, поконати*. Слово *обгледъ*, вважаємо, утворене від дієслова *глядіти* й префікса *об-*, так само, як і подана поряд лексема *оббѣрньє*. Книжними у словникові вважаємо такі слова: *ошибка, обстоятельство, оббѣрньє, сомнительность, предпочтеніє, оукорыстованье, оусловіє, отношеніє, крѹтость, запѹтаность*. Тут бачимо конструкції з суфіксами *-іє, -ость, -ство*, які прямо чи опосередковано свідчать про книжне походження. У слов'янському мовознавстві існують різні думки про походження слів із цими суфіксами. Так, дослідник історії польсько-російських мовних контактів С. Кохман, зазначає, що «формальним показником полонізму є суфікс *-ство*, тоді як показником русизму є суфікс *-ость*» [8: 101]. У Словнику Левицького знаходимо також лексеми цього зразка, пор.: *оголошенє, обвіщенє, враженє, нерішимість, сумнівність, хибність*, однак утворені вони на базі народнорозмовної мови. Деякі з цих слів у самій російській мові з'явилися незадовго до того. Скажімо, слово *обстоятельство* відоме російській мові лише з XVIII ст. і є калькою з німецького *Umstand* [Фасм.: 3: 109]. Слово *ошибка* в російській мові фіксується з XV ст. і іншим слов'янським мовам не відоме [Фасм.: 3: 179]. Лексему *сомнительность*, очевидно, утворено від прикметника **сомнительный* за допомогою суфікса *-ость*. Цим суфіксом творено також іменник *заперечительность*, який, напевно, походить від прикметника **заперечительный*. Із суфіксом *-іє* утворено також слова *бѹдовье, данье, запытанье, спріиніє, значенье, позначенье, знаменованье, познаменованье*. Слово *бѹдовье* можна вважати авторським неологізмом, оскільки з XIV ст. в українській і російській мовах існувала тільки лексема *будованье* (пор. [Сл. 14: 1: 128], [СРЯ 11-17: 1: 346]). Лексему *будованье* подає також і Словник Левицького. Серед вокабул Словника ЛРТ натрапляємо також на полонізми, напр. *варѹнокъ*, який, проте, українській мові відомий з

XVI ст. [ССУМ: 3: 182]. За полонізм вважаємо також і лексему *травати*, оскільки саме така форма відома тільки західнослов'янським мовам [ЕСУМ: 5: 635]. Старослов'янізмом, на нашу думку, є лексема *существовати*. Серед інших слів абстрактної семантики у Словнику Левицького знаходимо такі: *анальогія, відраза, замисл, з'ужите, намір, нехіть, пополох, схожість, уділ, участь, ціль, [з причини] перехвалювання, чваньби* (у Словнику ЈРТ *перехвалюваньє си, отхвалюваньє си, перехвалка, хвальба*), *нерішимість, сумнівність, хибність*. Слова *уділ* у Словнику ЈРТ ще не подано, очевидно, Левицький запозичив його з польської мови (пор. також польську версію Словника ЈРТ), не знаходимо його і в «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського (далі – Словник Желехівського).

Терміни на позначення понять державного управління (або адміністративні) можна класифікувати у такі групи:

1) найменування посад. У Словнику ЈРТ: *грамотникъ, архиваръ, завдователь громади, записователь*. Словник Левицького подає значно меншу кількість лексем, наведемо кілька з них: *завідатель, управник, урядник, староста* тощо;

2) найменування органів влади. У Словнику ЈРТ: *цле міністерство; помочниі органа поліциі*. У Словнику Левицького: *відділ, уступ, уряд відстави, замкненє сойму, управа, заряд, адміністрація*.

У цій групі виділимо окремо назви міністерств. У Словнику ЈРТ натрапляємо на такі сполуки: *м.[іністерство] справъ заграничныхъ, вниныхъ, м.[іністерство] сп.[равъ] загр.[аничныхъ] и царского [!]* ДомѸ, *м.[іністерство] бо[го]слѸженіи и наѸкъ* тощо. У Словнику Левицького містяться серед інших такі назви: *міністерство визнанъ (віроісповіданъ), м.[іністерство] рільництва* і т.д.;

3) назви нормативно-правових актів. У Словнику ЈРТ: *посвѣдченъе, статѸтъ краевый, манифестъ, розпорѸженъе правительства, законъ, оуставъ*. У Словнику Левицького: *законодавство земельне, грамота урядова, витяг, випис, виказ, приказ*;

4) найменування адміністративно-територіальних одиниць. У Словнику ЈРТ: *жеѸпаньство, столици, оустройство краю*. У Словнику Левицького: *повіт, комітата, жупаньство*;

5) назви австрійських територій. У Словнику ЈРТ: *Горица*,

графство Горицке; книжество Краины й багато ін. У Словнику Левицького ми їх майже не знаходимо, хіба що такі назви: *Австрия*, *Австрия горішина*, *Австрия долишина*, *Галичина всхідна*.

Поряд із назвою *Австрія* привертає увагу також топонім *Ракґуссы*. У польській версії Словника ЈРТ, так само як і в польських версіях Вісника законів, що видавалися в Австрійській імперії різними мовами, такої назви не знаходимо. Проте вона використовується в чеських версіях і Словника, і Вісників. Вважаємо, що слово *Ракґуссы* автори руської версії Словника ЈРТ запозичили з чеської мови, пор. також лексему *Rakousy* у чеській версії. Однак вживання цього топоніма в українських пам'ятках є досить давнім, його засвідчує ще Галицько-Волинський літопис, зокрема під роком 1252 читаємо: *Бѣ бо ц(с)рь обьдержае Ведень землю Ракоушьскоу и Штирьскоу*, а також під роком 1254: *митежю же бывшоу межоу силними людѣми ꙗ ч(с)ть и ꙗ волость герьцюковоу убьеного, ꙗ землю Ракушьскоу и ꙗ землю Штирьскоу*. У Словнику Левицького назву *Ракусси* не запропоновано. Укажемо також на те, що назву міста *Salzburg* в Словнику ЈРТ перекладено буквально: *Сольноградъ*. У Словнику Левицького натрапляємо на лексему *Галичина*, натомість в Словнику ЈРТ міститься сполонізована форма *Галициѣ*. У Словнику 1851 року слово *Landtag* перекладено формою *Сонѣм*, а в Словнику К. Левицького знаходимо *сойм*. Форма *сонѣм*, імовірно, – богемізм, пор. у чеській версії Словника ЈРТ міститься сполучення *zemskj sejm*, яке, очевидно, походить із старослов'янського *сънѣмъ* від праслов'янського префікса *сьн-* 'з, разом' і дієслова *imati* 'брати' [ЕСУМ: 5: 204].

Говорячи про мову адміністрацій, неможливо оминати канцеляризми й канцелярські звороти. Серед величезної кількості, які трапляються в обох словниках, назвемо деякі з них. Так, у Словнику ЈРТ знаходимо такі прийменники і звороти: *оусловно*, *пѣдъ оусловіемъ*, *въ прилож*, *зложити що до актовъ*. Прийменник *взглядно* фіксується в українській мові з XVII ст. [ССУМ, 4, 17] і є запозиченням зі старопольської мови *względnie* [там само]. Словник Левицького подає лексему *зглядно*, яка, цілком імовірно, є запозиченням з попереднього словника. Форму *зглядно* пояснюємо занепадом в перед приголосним. Поряд у Левицького подано лексему *відносно*. Лексему *дотично*

академічний «Словник української мови XVI – першої половини XVIIст.» не подає, натомість тут знаходимо приклади вживання дієслова *доточитися* з покликанням на старопольську лексему *dotyczyć się* у значенні ‘стосуватися’ [ССУМ: 8: 186]. У Словнику Левицького вже натрапляємо на прийменники *щодо*, *згідно* з. Лексема *околичность* вперше фіксується в XVII ст., напр.: за таковими свідченнями и *околичностями* [Картотека]. Дієслово *приложити* у значенні ‘додатково включити, додати’ фіксується в українській мові з XIV ст [Сл. 14: 2: 241]. Крім того, у Словнику ЈРТ містяться серед інших такі іменники: *предметъ*, *предпись*, *начеркъ*, *прилежаще письмо*, *письмо жалобне*, *жалоба*. Цікавим є позначення поняття ‘нинішній, теперішній’ (напр., рік) – *бжный*. Пор. також у Словнику Левицького: *справи біжучі*. Отже, у Словнику Левицького зустрічаємо також лексеми і звороти *списати протокол*, *письмо викликаюче, відтиск, відбиток витяг з актів, згідно з актами, впроваджене в житє..* Термін *звіт* у Словнику Левицького поданий ще як *справозданє*, а в Словнику ЈРТ – *возвещєньє*, *возвстка*. Сучасний термін *звіт* був запропонований І. Верхратським десять років пізніше після виходу в світ першого видання Словника Левицького [1: 90–91].

Велику кількість лексем спостерігаємо в семантичній групі «економічна лексика». Можемо виділити такі розряди:

1) монетарна лексика й лексика, що стосується грошового обігу і банківської діяльності. Виділимо такі лексеми із Словника ЈРТ: *банкнотъ*, *банковка*, *банкъ*, *валюта*, *вритель*, *выдатокъ* тощо. Серед лексем цього класу у Словнику Левицького подамо такі: *позичити гроші на процент (на відсотки)*, *зложити гроші до каси*, *гіпотека*;

2) лексика, яка стосується торговельної діяльності. У Словнику ЈРТ: *биржева цидѸлка*, *б.[иржєвий] листокъ*, *доходы*. У Словнику Левицького *викуп*, *сплата*, *приріст*, *акциза*, *споживна оплата*, *надплата*;

3) лексика на позначення митної і податкової діяльності. У Словнику ЈРТ: *данъ скарб.[ова]*, *мыто вывозове*, *мыто выходове*. У Словнику Левицького: *вивізне*, *податки*, *оплата вивозова (мито)*, *цло межикраєве* тощо.

Слово *пнизниця*, подане у ЈРТ, у польській версії не вживається.

Натомість німецьку лексему *Cassa* перекладено польською мовою *kasa, skarb*, чеською – *pokladnica*. Проте в українській мові полонізм *пинизь* вживається приблизно з XV ст. [Сл. 14: 2: 146]. Тоді ж фіксується лексема *готовизна* [ЕСУМ: 1: 576]. Походження лексеми *квота* до кінця не з'ясоване. Очевидно, вона походить з італійської, англійської або німецької мов [ЕСУМ: 2: 419]. Однак вживання його в українській мові до появи Словника не зафіксоване. Слово *податок* уперше трапляється в кінці XIV ст. [Сл. 14: 2: 163]. Цікавим є вживання слова *цло* у значенні мито. Вважаємо його полонізмом. У польську мову воно потрапило з німецької – *Zoll* [SEJP: 86]. Слово *крида* у значенні 'неплатоспроможність' запозичено з німецької мови – *Crida*. Лексема *cryda* фіксується також у польському виданні Словника.

Юридичну лексику можемо класифікувати в такі групи:

1) правозастосування. У Словнику JPT: *отклицатель; дло с҃удове; доводъ, доказъ за и противъ; доноситель, сказатель; заключение, оухвала с҃уда; обв.[инителный] сведокъ*. У Словнику Левицького: *покликатися на свідка, поставити доказ, понести страту, відбути кару, брак правних доказів, брак єства чину, позивник, жалібник, загальна книга законів цивільних*;

2) юридична відповідальність. У Словнику JPT: *евизенъе, арештованъе, арештъ; б҃ѣнтовникъ, б҃ѣритель, банда, к҃ѣна злодѣйска, вещь обличителна; дозоръ, казнити, оукарати кого визницею, смертію*. У Словнику Левицького: *приманенє до злочину, принада, підбурюванє, покривдити на правах, чести, маєтку, підкупність та ін.*;

3) терміни на позначення нотаріальної діяльності. У Словнику JPT: *от҃мероина (отбути, скончити справ҃ѣ с҃ь от҃мероиною); болеть, взити по ком҃ѣ наслѣдіє, ддицтво*. У Словнику Левицького: *спорядженє акту нотарияльного, уложенє контракту та багато ін.*

Слова *от҃мерщина, виживне*, а також вирази на зразок *дити прибранє, прибрана мати* очевидно, новотвір, принаймні їх не знаходимо ні в історичних словниках української мови, ні в польській версії аналізованого Словника. У Словнику К. Левицького слів *от҃мерщина, виживне* не знаходимо, натомість запропоновано слова *спадок, спадщина; живленє, удержанє*. Слово *спадок* уперше

зафіксоване у XVI ст. [Картотека]. Давнім словом є *ддицтво*. У формі *ддизна* воно вживається з XV ст. [Сл. 14: 1: 300]. На цей час припадає і вживання лексеми *тижба* у формі *тижа* [2: 493]. Слово *болець* (у Словнику К. Левицького – *болета*), очевидно, – запозичення з німецької мови через польську. Пор. південно-німецьку лексему *Bollette* «офіційне свідоцтво», у польській версії Словника JPT *boleta*. Лексему *доживоття* вважаємо полонізмом, пор. *prawo dożywocia* у польській частині. У Левицького введено слово *злодійня* (пор. також у Желехівського *злодійня* [Желехівський: 1: 303]), крім того, подано лексему *шайка*, якої ще немає в JPT, однак зафіксована в Словнику Желехівського [Желехівський: 2: 1082].

Серед позначень політичних явищ відзначимо такі: у Словнику JPT: *безначальство*, *безридь*, *безладъ*; *возстанье*, *бУнтъ*; *выборъ* *черезъ воскликъ*, *повстанье*. У Словнику Левицького: *повстанє*, *бунт*, *централізація*, *з'осередненє власти*, *відбути панцину*, *депутат*, *посол*. У межах цієї групи лексики виділимо також дипломатичні поняття: Словник JPT фіксує такі: *консУлатъ*, *консУлатскій*, які, очевидно, є запозиченнями з німецької мови, також *дипломатъ*, *великовисланникъ*, *амбасадоръ*, *дипломаціи*. У Словнику Левицького є лексеми *амбасадор*, *посланник*, *справник дипломатичний*, *конзулят*.

Автори Словників не оминають увагою і військову лексику. Наведемо кілька прикладів зі Словника JPT: *отдати на жолнра*, *до войска*; *отпустити*, *роспУстити войско*; *ассентовати*; *рота*, *банда*, *кУна*; *батайлонъ*, *прапоръ*; *проводъ*; *кѡннота*, *оуниформъ* *повседневный*; *часть слУжбы войсковои*, *капітУлици*, *слУжба при кѡннот*, *кѡнна*, *сотни*, *компаніи* тощо. У Левицького виділяємо такі: *бранка*, *побір до войска* (також зафіксована форма *війско*), *збіглець*, *дезертир*, *втікач*. У JPT запропоновано латинізм *ассентованье*, у Левицького цього слова немає, натомість Левицький подає полонізм *побор* (польськ. *robur*) і лексему *бранка*, яка у цьому ж значенні вживається у Словнику Желехівського [Желехівський: 1: 42] (у чеському й польському виданнях цього слова немає).

У Словнику JPT представлена також медична лексика, пор.: *больница*, *шпиталь*; *врачевство*, *медицина*. Слово *cyrulik* у значенні 'лікар, хірург' у польській мові вживається вже в XVI ст. [SP: 3: 726].

Тому й лексему *цир҃уликъ* (JPT) вважаємо полонізмом. Натомість Словник Левицького подає вкрай мало лексики на позначення медичної діяльності, пор.: *зігнанє плоду, запобіженє заразливим хоробам* та ін.

Серед групи лексем на позначення родинних стосунків привертає увагу слово *родич*, яку в Словнику JPT вжито у значенні 'батьки'. Це саме значення засвідчує і «Словарь...» за ред. Б. Грінченка. Як ілюстрацію подано уривок із праці «Галицько-руські народні легенди» В. Гнатюка. Можемо зробити висновок, що слова на позначення родинних стосунків у Словнику JPT мали народну основу. Те саме можемо сказати про Словник Левицького.

Крім лексичної наповненості, варто також розглянути деякі граматичні риси обох словників. Морфологічні особливості Словника JPT, як уже було згадано, зумовлені переважно панівним на той час у Галичині етимологічним принципом правопису. Тут натрапляємо на такі форми: використання залишків перфектних форм дієслів, зокрема дієприкметникового суфікса *л* після приголосного в основі: *выбухль огонь*; використання суфіксів *-ич-*, *-юч-* при творенні форми активного дієприкметника теперішнього часу: *восходича лініи*; *с҃уществ҃уЮчии*, цю ж особливість помічаємо в Словнику Левицького, напр.: *позичающий, беручий позичку, отець прибирающий*; використання пасивних дієприкметників теперішнього часу: *контролюемый товарь*; використання прислівників, знаних у староукраїнській мові: *що зкь досель (доси) было, и на даль має такь остати*. Народнорозмовну основу мають стягнені прикметники: *свойске, допытна канцел҃ирии*, а також використання закінчення *-и* у формах родового відмінка однини іменників III відміни: *свойство рчи*, у Словнику Левицького – *тайна сповіди*. Полонізмом вважаємо вживання частки *ся* при віддієслівних іменниках: *отнесеніє сѣ възгледомъ оуничтоженѣи*, яке трапляється тільки в Словнику JPT. Досі в сучасних галицьких говорах вживаються дієслова з інфінітивами на *-чи*. Цю особливість фіксують Словник JPT: *виречи о чмь* і Словник К. Левицького: *застерегчи*. Як особливість можемо виділити написання частки *ся* окремо від дієслова, пор. Словник JPT: *подати сѣ до чего*, Словник Левицького: *точка від котрої мірить ся поле копальне*. Додамо ще, що в Словнику

Левицького трапляється галицька алегроформа *нічо: не маю нічо против того*.

Серед синтаксичних особливостей Словника ЈРТ відзначимо використання конструкції «прийменник *о* + знахідний відмінок» у значенні «про»: *просьба о помилованье*. Таке вживання прийменника *о* зафіксовано і в Словнику Левицького, напр.: *позов о узнане служебности, старати ся о фальшивих свідків, позов о вилучене*; також у Словнику ЈРТ в значенні «об»: *кин Ыти о землю*.

Цей лише короткий і побіжний аналіз дає змогу зробити висновок про те, що автор словників намагався якомога ширше залучити лексеми різних груп, що дало б змогу користувачеві застосувати їх у різних сферах діяльності. Словник «Юридично-політична термінологія слов'янських мов. Окреме німецько-руське видання» був чи не першою в історії українського мовознавства перекладною термінологічною лексикографічною працею. Його мовна концепція базувалася переважно на традиціях українського діловодства, які велися кілька століть, а також на народно-розмовному ґрунті, долучаючи багатство інших слов'янських мов, що відповідало вимогам поширеній на той час ідеї австрославізму [8: 76]. Сорок років пізніше досвід укладання подібного словника був використаний Костем Левицьким, праця якого «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних» з'явилася у Львові (друге видання вийшло у Відні 1920 року). Цей словник став новим кроком у формуванні української літературної мови в Галичині. Мовні принципи саме цієї праці лягли в основу при виданні офіційного «Вісника законів...», починаючи з 1895 року, коли було відкинута етимологічний правопис і українська ділова мова вступила в нову фазу свого розвитку.

Література

1. Верхратский Иван. В справі народного языка // Літературно-науковий вістник. – Річник V, том XVIII. – Львів, 1902. – С. 90–91.
2. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наук. думка, 1983.
3. Мозер М. Деякі віденські причинки до вироблення українських термінологічних систем // Мозер М. Причинки до історії української мови / За загальною редакцією Сергія Вакуленка. – Харків, 2008. – С. 684–717.
4. Мозер М. Українська («фуська») версія «Общого Вестника законовъ

- державныхъ и правительства» (1849–52 pp.), «Встника законовъ державныхъ для королевствъ и кравъ въ державнѣй дум заступленныхъ» (1870–95/96 pp.) і «Вістника законів державних для королівств і країв заступлених в радѣ державній» (1895/96–1918 pp.) // Мозер М. Причинки до історії української мови / За загальною редакцією Сергія Вакуленка. – Харків, 2008. – С. 667–683.
5. Німчук В. Прийменик // Історія української мови. Морфологія / Відп. ред. В. Німчук. – К., 1978. – С. 432–442.
 6. Петрунин В. О. Из истории письменно-деловой речи (существительные со значением отвлеченного действия на *-ние / -ение* и качества на *-ость, -ство* в юридических кодексах древней Руси и Петровской эпохи) // Функциональные и социальные разновидности русского литературного языка XVIII в. Сборник научных трудов / Ответственный редактор докт. филол. наук В. В. Замкова. – Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1984. – С. 58–65.
 7. Kochmann S. Polsko-rosyjskie kontakty jzykowe w zakresie siownictwa w XVII wieku. – Wroclaw: Prace OTPN, „Ossolineum», 1967.
 8. Michael Moser. Prüfsteine des Austroslavismus: Das "Allgemeine Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich" und die "Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs", in: Crossroads of Cultures: Central Europe, ed.: I. Posprn̄yl. – Brno 2002.

Джерела

- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982.
- Желехівський** Малоруско-німецкий словарь. Уложив Євгеній Желеховский. Т. 1 – Львів, 1886; Малоруско-німецкий словарь. Уложили Євгеній Желеховский і Софрон Недільський. Т. 2 – Львів, 1886.
- Картотека** Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», яка зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.
- Левицький** Німецко-русский словарь висловів правничих і адміністративних. Уложив Д-р Кость Левицький. Накладом Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові. – Львів, 1893.
- Сл. Гр.** Словарь української мови: В 4 т. / НАН України; Інститут української мови / Борис Дмитрович Грінченко (упоряд. з дод. власного матеріалу) – К.: Наук. думка, 1996.
- Сл. 14** Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У 2 т. / Укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полога, Р. Й. Керста, М. Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1977–1978. – Т. 1–2.

-
СРЯ 11-17	Словарь русского языка XI – XVII вв. – М.: Наука, 1975–2002. – Вып. 1–26.
ССУМ	Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Л., 1994 – 2006. – Вип. 1–13.
Фасм.	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева. Под редакцией и с предисловием проф. Б. А. Ларина. Издание второе, стереотипное. В четырех томах. М.: Прогресс, 1986. – Тома I–IV.
JPT	Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Comission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe. Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1851.
SEJP	Воруґ Wiesław. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków. Wydawnictwo literackie 2005.
SP	Słownik polszczyzny XVI wieku, Wrocław-Warszawa-Kraków. – 1968. – T. 1–21.

ЛІНГВІСТИЧНА РОБОТА НАД СЛОВОМ У БАРОКОВИХ ПРОПОВІДЯХ

© Оксана Зелінська, 2009

к. філол. н., Уманський державний педагогічний університет
ім. Павла Тичини (Умань)
УДК 811.161.2(09)

У статті проаналізовано різні види лінгвістичної роботи над словом у барокових проповідях XVII ст. Матеріалом дослідження стали гомілійні твори З. Копистенського, П. Могили, І. Галятовського, А. Радивиловського. Виявлено, що автори широко застосовували глосування, використовуючи різні типи глос, розкривали семантику багатозначних, запозичених лексем, наводили відомості про походження слів, пояснювали символічні значення, демонстрували синонімічні ресурси української літературної мови.

З часу появи перших писемних пам'яток зароджується одна з важливих лінгвістичних галузей – лексикографія. Лінгвістична робота

над словом, початки лексикографічного опрацювання як в оригінальних, так і в перекладних текстах привели через кілька століть до створення ґрунтовних наукових праць – словників [2].

Історії української лексикографії з часів її виникнення до кінця XVII ст. присвятив монографію В. Німчук, у якій докладно проаналізував українські словники XVI–XVII ст., їхні джерела, реєстр і перекладну частину, а також приділив багато уваги глосам, які підготували ґрунт для перших українських словників.

В. Німчук – один із небагатьох українських лінгвістів, які розглядають українську лексикографію XVII ст. в контексті бароко. Учений слушно зауважує, що й у царині наукової творчості можна добачити загальні особливості або окремі елементи стилю, що характеризує літературу й мистецтво якоїсь епохи. Поділяючи погляди російського мовознавця Л. Щерби, який порівнював талант лексикографа з талантом письменницьким, В. Німчук відзначає, що адекватно подати слово в лексиконі, розтлумачити його зміст, поставити на відповідне місце в синонімічному ряді, показати його життя в складі контекстів, фразеологічних сполук може тільки лінгвіст-митець, людина, яка так само, як і письменник, тонко, досконало знає слово. Мовознавець наголошує, що особливо сприятливий ґрунт для поширення рис загального стилю епохи на інші мовні стилі, зокрема науковий, складається тоді, коли та сама людина творить і як митець, і як учений. Серед них – Л. Зизаній, М. Смотрицький, П. Беринда, Є. Славинецький [3: 489]. До відзначеного додамо, що українські книжники барокової доби поєднували талант митця з ерудицією вченого не тільки в науковій літературі, а й у текстах, що належать до жанрів красного письменства.

Однією з форм мовознавчої роботи над словом у писемних пам'ятках XVII ст. залишається глоскування, яке не зникає навіть після появи «Лексикону» П. Беринди, і українські письменники продовжують активно використовувати його у власних працях. Вони тлумачили не тільки іншомовні запозичення, а й українські слова, усвідомлюючи діалектне членування української мови [2: 271–276].

Глосам у творах Іоанікія Галятовського, серед яких і проповіді,

присвятила науковій розвідці І. Чепіга [4: 44–48]. Дослідниця відзначила, що лексикографічна праця І. Галятовського свідчить про роботу письменника над словом, про його увагу до семантики й етимології слова, про розуміння ним синонімічних можливостей рідної мови [5: 74].

Предметом розгляду в цій статті є різновиди лексикологічно-лексикографічного опрацювання слів, засвідчені в барокових проповідях. Матеріалом дослідження стали гомілійні твори З. Копистенського, П. Могили, І. Галятовського, А. Радивиловського, а також панегіричні присвяти, що за жанровими ознаками й ідейно-стильовими характеристиками наближені до ораторських творів.

Досліджувані тексти барокових проповідей демонструють, що їх автори широко залучають лінгвістичні відомості для побудови своїх промов. Особливо вирізняються серед барокових казань проповіді Захарія Копистенського, специфічною рисою яких є велика кількість глос до грецьких слів і виразів [6: 27]. Автор подає слова, словосполучення і навіть цілі речення грецькою мовою, перекладаючи їх українською. Крім перекладу грецьких оригіналів, автор удається до тлумачення багатьох інших слів різного походження. Насамперед за допомогою глос він пояснює сутність понять, пов'язаних із релігійною свідомістю.

Так, до лексеми *митарство* «важкі випробування, поневір'яння, через які проходить душа після смерті» З. Копистенський подає спочатку церковнослов'янську глосу *ист#заніє* «випробування, вивіряння» [СУМ XVI–XVII 13: 216] із вказівкою на мовне джерело, а потім ще додає полонізм *выбадыван#* «вияснення, вивідування», що був поширений в українській мові XVII ст. [СУМ XVI–XVII 5: 103]. Крім того, добирає ще ряд синонімів, що є лексичними одиницями різного походження: *Мыта(р)ства с# розумѣють* другим способом по Славенску мов#чи *Ист#занї#*, тоєсть *выбадыва(н)#*, або тежъ иле ту на томъ мѣсцѣ выразумѣватис# даєть, *препинанї#*, *перешкoды* и *турбова(н)#* душамъ. А дѣютьс# тыи *Мытарства* або *турбаціи* ω(t) духовъ повѣтрнихъ [Коп., Омілія: 157]. У наведеному прикладі звернемо увагу на словотвірні варіанти запозичених лексем *турбован#*, *турбації*, що є дериватами

запозиченого з латинської мови дієслова *турбувати* (лат. *turbare* «хвилювати, тривожити, турбувати» [ЕСУМ V: 679]), перший з яких утворено на власномовному ґрунті, інший є полонізмом. Аналізовані проповіді були виголошені на погребі, а потім роковинах з дня смерті Є. Плетенецького, тому проповідник вважав за необхідне пояснити, у чому важливість християнських обрядів, пов'язаних із поминанням померлих, наводить лексичні одиниці на їх позначення й подає відповідники з грецької мови або ж добирає синонімічні найменування з лексичного складу української мови, напр.: *Дев#тины та єввата по грецькому названыи ѿ(т)правуєм, тоєсть, дев#того дне по смерти чїей пам#ть ємоу з мѣтвами* [Коп., Омілія: 160]; ... *сорочины по грецьку тѣсбарахоса тоєсть, чотырде#тогоу дн# по оумерломъ пам#ть ѿ(т)правуємъ* [Коп., Омілія: 161]; *шtos# зась тычетъ самыхъ Рочинъ тоєсть роковой пам#ти, маємъ ѿ то(м) свѣдоцтво достовѣрноє* [Коп., Омілія: 163].

У текстах проповідей засвідчено ще ряд глос, якими тлумачено книжну лексику: *Блѣгородѣ# ли, то є(ст), ѿ(т) Шляхе(ц)ства* [Коп., Казання: 117]; *любопытныи, тоєсть, цікавыи* [Коп., Омілія: 148]; ... *запроважоный єде(н) неволникъ до в#зе(н)#, которое Люди называєтъс# ... ижъ тоє в#зе(н)є было названо Лѣѡѡ, тоєсть забвенїє, запомне(н)є* [Коп., Омілія: 156]. Полонізм жегляр, що побутував у тогочасній українській мові «моряк; весляр» [СУМ XVI–XVII 9: 137], перекладає глосом *штирник*: *И якъ жегл#ръ albo штирникъ през море хот#чи оуправити Корабель ... на задней при машиѣ оучдаєтъ* [Коп., Омілія: 168].

Привертає увагу глосовання українського числівника *сороковий*, який є пізнішого походження у східнослов'янських мовах, давнішою формою *чотырде#тныи*, напр.: *Сорокова# albo чотырде#тна# личба має великую свою почесть и залѣце(н)є в Писмѣ стѡм: Сорокъ днѣй Потопъ трвал* [Коп., Омілія: 161]. В. Німчук вважає, що глоси до українських слів свідчать про пошуки загальноукраїнської писемної норми наддіалектного характеру [2: 46]. В іншому творі З. Копистенського засвідчено ще такі глоси: *Ордографїа, сирѣчь*

Правописаніє; Каталогъ, сирѣ(ч) Реестръ [Коп., Друга передмова: 61].

Внутрішньорядкові пояснення слів застосовує П. Могила у проповіді «Хрест Спасителя і кожної людини». Він тлумачить грецизм *елін*, що побутував у досліджуваний період зі значеннями 1) стародавній грек, 2) поганин, язичник [СУМ XVI–XVII 9: 45]; церковнослов'янizm *безуміє*, який також уживався з двома значеннями: 1) божевілля, 2) нерозумні дії, вчинки; безумство [СУМ XVI–XVII 2: 65], до останнього автор добирає два українських відповідники: *Єллиномъ же, або поганомъ, безуміє, тоєсть, глупство або шаленство, Гды насъ клан#ючихъс# Расп#тому Ху вид#чи насмѣваютс#* [Мог., Хрест: 273]. Глосування цих лексем може бути зумовлене прагненням проповідника конкретизувати, у якому зі значень ужито слово у проповіді. До лексеми *жид* П. Могила подає глосу *іудей*: *Кр(с)тъ ведлугъ Ап(с)ла Павла Іудеомъ, тоєсть Жидомъ невѣрны(м), єсть съблзнь* [Мог., Хрест: 273]. Це етимологічно споріднені назви, які потрапили в українську мову різними шляхами, набувши відмінного фонетичного оформлення: *іудей* через церковнослов'янське посередництво запозичено давньоруською мовою з грецької [ЕСУМ II: 321], *жид* запозичено в дописемний період з італійської мови [ЕСУМ II: 196]. За даними «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», обидві лексеми широко засвідчені писемними пам'ятками [СУМ XVI–XVII 9: 162; 13: 235].

У цій же проповіді натрапляємо на тлумачення іншомовної лексеми глосом також іншомовною. До запозиченої з грецької мови лексеми *тема* автор подає запозичену з латинської мови лексему *фундамент*: *Тема, тоєсть фундамент каза(н)#* [Мог., Хрест: 273]. У трактаті з гомілетики І. Галятовського знаходимо таке ж тлумачення слова *тема*: *найперше маєть положити зъ писма стѣго тему, котора# єсть фундаментомъ всего казан#* [Галят., Наука: 211].

Пояснення іншомовних слів за допомогою синонімів і кальок засвідчено і в проповідях Антонія Радивиловського, напр.: *Су(д) выслушавши ко(н)троверсії або спору, обой стороны, наказу(єт) прис#гу хр(с)тіанину* [Рад., Огородок: ј ѿ]; *Иниѣи зась през тую книгу*

розумію(т) *хирографъ* или *рукописаніе* [Рад., Огородок: $\tilde{s}$]; ... Кроліова Аракгоскаа мѣла си(м)болюмъ такое, пару квѣто(в) еденъ звану *солѣнтропусъ мѣсчник*, а другій *Гелѣотропусъ Солнечникъ* [Рад., Могила: 4].

Крім глосування, проповідники використовують інші форми лінгвістичного опрацювання слів, серед них – розкриття семантичної структури багатозначних слів, виокремлення прямого й переносного значення тощо. Наприклад, І. Галятовський тлумачить семантику багатозначної лексики *церква*: *Дво#ка# єсть црковъ, єдна матерї#лна#, котора# бываєть учинена# з(ъ) камен# albo з(ъ) дерева...* *Друга# црковъ єсть кафолическая, соборна#, зобран(ъ)є людей вѣрныхъ* [Галят., Ключ: 83]. Достовірність зроблених І. Галятовським визначень підтверджують дані сучасного словника: 1. Релігійна організація духівництва і віруючих, об'єднана спільністю вірувань і обрядовості; 2. Будівля, в якій відбувається християнське богослужіння [СУМ XI: 202].

Проповідник акцентує увагу на прямому і переносному значеннях слова, прагнучи, щоб слухачі усвідомили, у якому з них ужито воно в контексті: *Єднакъ не ѿ матеріалномъ крстѣ, который бываєт з(ъ) злота, з(ъ) срѣбра, з(ъ) дерева albo з(ъ) инииои матерїи учиненый, але ѿ дѡвном(ъ) крстѣ, ѿ доброволномъ для Хѣ утрапеню* [Галят., Ключ: 93]; розкриває символічне значення лексем у складі афоризмів: *Такъ мовиль Хѣ: «Что же видиши сучецъ, иже въ оцѣ брата твоегѡ, бєрвена же, иже єсть въ оцѣ твоємъ, не чуєши». През(ъ) сучецъ значит(ъ)с# грѣхъ малый, который мы у инииыхъ людей видимо и осуждаємо ихъ; през(ъ) бєрвено значитъс# грѣхъ великій, которого мы у себе маючи, не видимо и себе добрыми, справедливыми чынимо* [Галят., Ключ: 99].

І. Галятовський в одному з казань подає лінгвістичні відомості про лексему *монах*: назва походить від грецького слова *монахос* «один»: *Дл# того в(ъ) грецки(м) #зыку зако(н)ни(к) называет(ъ)с# монахо(с), еденъ* [Галят., Ключ: 191]. Наведена І. Галятовським етимологія збігається з даними «Етимологічного словника української мови»: запозичення з грецької мови; гр. *μοναχός* «самітній, одинокий»

утворене від *μόνος* «один, сам» [ЕСУМ III: 506]. Крім того, автор обґрунтовує мотиваційні основи, які, на його думку, зумовили вибір цієї назви для номінації осіб, що повністю присвятили своє життя служінню Богові: *законнико(в) любо тис#ча и бо(л)ше в монастирѣ буде(т) всѣ пови(н)ни мѣти в собѣ єдину мысл(ь), єдину волю... Мови(т)с# и для того монахосѣ, єденѣ, бо законники мають ѡ(т) свѣта ѡ(т)даятис# и сами єдини житиш. Еще и дл# того мовит(ь)с# монахосѣ, єденѣ, бо законники мають(ь) ѡ єдно(м) Бг҃у мыслити* [Галят., Ключ: 191].

Поєднання лінгвістичних знань про певну лексему з усвідомленням її образного потенціалу слугує авторам проповідей одним із засобів творення художнього тексту. Етимологія й семантика лексем зазнають переосмислення, стаючи підґрунтям для побудови різноманітних тропейних структур. Так, І. Галятівський на основі етимологічного значення лексеми *карбункул* будує порівняння, коментуючи слухачам його образний зміст: *Єсть Хс̃ карбункуломъ. Карбункулъ мовитс# а карбоне ѡ(т) угля огнистого, бо онъ якъ огонь, в ночи и в темност#хъ свѣтитъ. И Хс̃, будучи на земли, свѣтилъ наукою и прикладнымъ житіємъ своимъ, свѣтилъ в темност#хъ балвохвалства, в(ь) темност#хъ невѣрства жидовского, в(ь) темност#хъ герезій и грѣховъ людскихъ* [Галят., Ключ: 111].

Цікавими є випадки глосування тих самих слів різними проповідниками. Так, І. Галятівський у проповіді, присвяченій святому Онуфрію, порівнює його з сімома чудесами світу. З ними ж порівнює А. Радивиловський іншого святого – Миколу Чудотворця. Перераховуючи всі сім чудес, автори подають глосу до назви *колос*, супроводжуючи її відомостями про позначувану реалію: *Третее на свѣтѣ чудо было коліоссусъ Родійскій, столтъ мѣд#ный, на седмдесятъ локтей высокій. И стѣй Онофрїй єсть коліоссусъ, столтъ мѣд#ный моцный, бо моцно и статечне сто#лъ в(ь) вѣрѣ православной и въ учынкахъ добрыхъ до конца житї# своего* [Галят., Ключ: 173]; *Коліоссъ, або сто(л)н великій сл̃нца у Родійчиков ... До ты(х) се(д)ми чудесъ свѣта не ѡмылюс# іды приложу Стл# и Чудотворца Хв̃а Нікола#* [Рад., Огородок: х̃ч̃с̃]. У названій проповіді

І. Галятовський пояснює етимологію слова *мавзолей* і коментує, чому можна порівняти з ним святого: *Семое чудо на свѣтѣ, остатнее, было гроб(ъ) Мавзоле#, крол# Каріє, который ему Артемѣзі#, королева#, жона его, збудовала великимъ коштом(ъ) и дл# того гробъ той мавзолеумъ называно. И стѣй Онофрїй естъ гробомъ Хвѣм(ъ), который гроб(ъ) можемо назвати мавзолеум(ъ), же мавзолеумъ великимъ кошто(м) и цѣною дорогою былъ збудованный. Такъ стѣй Онофрїй коштовныи цноты и дорогоценныи учинки добрыи в(ъ) собѣ замыкаетъ* [Галят., Ключ: 175]. Принагідно зауважимо, що перелік семи чудес світу не збігається в обох авторів.

В іншій проповіді І. Галятовського натрапляємо на широке енциклопедичне тлумачення запозичених лексем на позначення форм правління в державі: *Тро#ка# естъ власть една монархі#, друга# аристокраці#, трет## демокраці#. Монархі# естъ тамъ, где еденъ члвкъ крол(ъ) albo цесарь, albo иншій потентатъ панует(ъ) и владнетъ всѣмъ панствомъ, що хочетъ становитъ и ѿ(т)мѣн#етъ нѣкого не докладаючи#. Арістокраці# естъ тамъ, где многыи люде пануютъ и владнуютъ, еднакъ не всѣ. Такіи суть кн#зѣ albo сенаторове, которые якою речю посполитою сами владнуютъ. Демокраці# зась там естъ где всѣ люде посполитыи пануютъ и владнуютъ, зобравши# всѣ, суд#тъ кого карають, покой и войну станов#тъ* [Галят., Ключ: 86–87]. І. Галятовський обґрунтовує, чому саме він порівнює Ісуса Христа з монархом, а церковну владу – з монархією: *И в(ъ) цркви стѣй естъ власть, названа# монархі#, бо самъ еденъ Хс естъ монархою, кролемъ и головою всей цркви* [Галят., Ключ: 87].

Із виразною стилістичною метою автори проповідей використовують семантику етимонів власних імен. З. Копистенський, прославляючи свого сучасника – князя Святополк-Четвертинського, підкреслює, що той є нащадком руського князя Володимира Мономаха. Етимологія імені *Мономах* стає засобом панегіричного вихваляння як руського князя, так і його потомків: *ижс# сам на сам тот Володиме(р) з неприятели рад потыкал, названо его дл# того*

по Грецу Мономахо(м), то є(ст) самоборцемъ [Коп., Присвята Четв.: 70].

І. Чепіга відзначала, що етимологічні пояснення займають особливе місце серед глос у творах І. Галятовського. Найчастіше засвідчено етимології антропонімів, які письменник брав із середньовічних ономастиконів або зі словника П. Беринди [5: 72]. Розкриваючи етимологічні значення питомих і запозичених антропонімів, Іоаникій Галятовський учить казнодіїв наповнювати їх символічним змістом і класти в основу побудови проповідей і наводить фрагменти таких промов: *Можешъ учинити казан(ь)є и з(ь) шл#хетства albo з(ь) прозвиска, якъ с# кто по-шл#хецу зоветъ, наприкладъ, Бронѣцкій дл# того такъ называєтс#, же боронилъ ѡ(т)чызну и црковъ бжїю ѡ(т) непрї#телей, Любомѣрскій дл# того такъ называєтс#, же любивъ миръ, покой и людей негзодливых(ь) до миру, до покою приводилъ ... если его звано Стефанъ, будешъ мовити, же Стефанъ значитс# корона, и покажешъ людемъ корону, которую умерлый члвкъ albo з(ь) квѣтовъ, albo з(ь) дорогого камѣнь# собѣ учинилъ; дорогимъ засъ камѣнь#м(ь) и квѣтами rozmaityми rozmaityи цноты его будеш(ь) называти [Галят., Наука: 223].*

В одному з казань І. Галятовський закликає віруючих шукати захисту від життєвих незгод у святих апостолів і просити, щоб вони допомогли уникнути пекельних гріховних сітей. Він перераховує власні імена апостолів – Петро, Андрій, Іоанн, Яків і розкриває семантику їх етимонів: *Петр(ь) значи(т)с# камень, Андрей значи(т)с# мужной, Іако(в) значи(т)с# держачій п#ту, Іоа(н) значи(т)с# ласка г(с)н# [Галят., Ключ: 70].* Ускладнюючи внутрішню форму антропонімів символічним значенням, автор використовує їх для побудови порівнянь, у яких пов'язує силу кожного з апостолів із символікою його імені: *Зачы(м) просѣмо ты(х) ап(ст)ло(в), жебы той яко каме(н) мо(ц)ный, мо(ц)но на(с) на камен(и) вѣры угрунтова(л), той яко мужной, мужне на(с) борони(л) ѡ(т) злы(х) учинко(г), той яко держачій п#ту, жебы держа(л) п#ту нїю и не далъ на(м) послизнутис# и в(ь)пасти в(ь) грѣхъ якїй, той за(с) яко ласка г(с)дн#, жебы на(м) з(ь)днать ласку г(с)дню и дочасную на землѣ и вѣчну*

в(ъ) нѣх, ведлуг(ъ) писма своего: «Блг(д)ть во(з)бл̃годать». Аминь [Гаят., Ключ: 70].

Етимологічне значення імені Петро «камінь» використовує зі стилістичною метою і А. Радивилівський у проповіді, присвяченій Петрові Могили. Проте ознака каменя – міцність і твердість, яка в І. Гаятовського символізувала стійкість переконань, а отже, набувала позитивної оцінки, в А. Радивилівського набуває протилежних оцінних характеристик. Змальовуючи позитивний образ П. Могили, А. Радивилівський будує антитезу, протиставляючи слово *камінь* як символ цілковитої байдужості до людини слову *молоко*, що символізувало щедрість, милосердя, турботу про ближнього як життєвий вибір П. Могили. Глибоке осмислення семантичного потенціалу слова, його здатність уживатися у функції власної і загальної назви дало змогу обіграти і прізвище *Могила*. У цьому випадку проповідник спирається і на вираз біблійного пророка Іоїля про те, що «холми истачают млеко» (Іоїль, 3) [1: 403]: *обѣцаль негды(с) Итиль Пр(о)ркъ (г): же холми истачаютъ млеко. кого не кормили могилы млеко̃мъ, бо в могилахъ не млеко лечъ каменіе, але нашъ в Бѣу негды зешлый Петръ Могила при своемъ камени не одного кармилъ млеко̃м [Рад., Могила: 3].* В іншому випадку, прославляючи П. Могилу як талановитого полеміста, здатного захистити православну віру й відданих їй людей від нападів іновірців і єретиків, А. Радивилівський обіграє слово *могила*, натякаючи на функцію могили-горба як прикриття, як своєрідного щита, як захисної споруди [1: 413]: *Задалъ кто нашей Православной Цр̃квѣ неслушнє зблуж(д)ениє, обачи(л) Петръ, бо на Могилахъ. Вырыгнулъ кто якій ядъ з геретиковъ ѿ вѣрѣ на ѿвечокъ Могила#нскіхъ, пусти(л) кто стрѣлы фалишвыхъ аргументо(в) хот#чи разити на Діѣ Могила#нское стадо неразилъ; бо зоставало за Могилою [Рад., Могила: 2].*

Отже, представлений матеріал показує, що українські книжники XVII ст. застосовували лінгвістичну роботу над словом у художніх текстах, до яких у досліджуваний період належали гомілійні твори. Авторі проповідей широко застосовували глосування, використовуючи різні типи глос, розкривали семантику багатозначних, запозичених лексем, наводили відомості про

походження слів, пояснювали символічні значення, демонстрували синонімічні ресурси української літературної мови. Різні види роботи над словом слугували засобом інтелектуалізації проповіді, задовольняючи до певної міри пізнавальні запити слухачів, що загалом є продовженням давніх традицій українського письменства. Проте гомілійні тексти демонструють, що проповідники застосовували різновиди лексикографічно-лексикологічного опрацювання слів не тільки з пізнавальною метою. Естетика бароко дала змогу поєднати лінгвістичні знання про певну лексему з її образним потенціалом, витворювати на їх основі порівняння й інші тропеїчні структури.

Література

1. Крекотень В. Українська барокова проза // Українське бароко: в 2 т. – Харків: Акта, 2004. – Т. 2. – С. 331–443.
2. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. – К.: Наук. думка, 1980. – 303 с.
3. Німчук В. Староукраїнська лексикографія в контексті бароко // Українське бароко: в 2 т. – Харків: Акта, 2004. – Т. 2. – С. 487–523.
4. Чепіга І. П. «Ключ розуміння» Іоанікія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст. // Галятовський І. Ключ розуміння / Підгот. до видання І. П. Чепіга. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 5–51.
5. Чепіга І. П. Глосування як форма лексикографічної роботи в творах Іоанікія Галятовського // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 70–75.
6. Чепіга І. П. Початки барокового проповідництва в українському письменстві // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 25–29.

Джерела

- Галят., Ключ** Галятовський І. Ключ розуміння / Підг. до вид. І. П. Чепіги. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 53–211.
- Галят., Наука** Галятовський І. Наука або способ зложеня казаня // Галятовський І. Ключ розуміння / Підг. до вид. І. П. Чепіги. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 211–238.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
- Коп., Друга передмова** Копистенський З. Друга передмова до Бесід св. Іоанна Златоуста // Тітов Хв., проф. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – С. 56–64.

-
- Коп., Казання** Копистенський З. Казаньє на ѡ(т)номъ погребѣ блженнаго мужа и превелебнаго ѡ(т)ца кѹ(р) Еліссея в іеросхи(м)насахъ Евѡмїа Плетенецкого // Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – С. 110–126.
- Коп., Омїлія** Копистенський З. Омїліа албо казаньє на Роковую Памѣть в Бѣх Велебнаго Блженнои Памѣти ѡ(т)ца Еліссеѣ в схиммонасахъ Евѡмїа Плетенецкого Архімандрита Печерского Кїевско(г) // Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – С. 147–172.
- Коп., Присвята Четв.** Копистенський З. Присвята князю Святополк-Четвертинському // Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – С. 68–78.
- Мог., Хрест** Могила П. Хрест Спасителя і кожної людини // Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – С. 271–290.
- Рад., Могила** Радивилівський А. Слово ѧ [1] на рѡчїну в Бѣу зешлого ѡ(т)ца Петра Могили, Архієп(с)па Митрополита Кїевского Архима(н)дрита Пече(р)ско(г) // Марковскій М. Антоній Радивилівскій, южнорусскій проповѣдникъ XVII в., съ приложенїемъ неизданныхъ проповѣдей изъ рукописныхъ «Огородка» и «Вѣнца». – К., 1894. – С. 1–12.
- Рад., Огородок СУМ** Радивилівський А. Огородокъ Марїи Бѣи. – К., 1676.
Словник української мови / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 11. – 699 с.
- СУМ XVI–XVII** Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1994–2005.

МЕТАФОРИЧНЕ СТРУКТУРУВАННЯ КОНЦЕПТУ «НЕБО» В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ МЕТАФОРИ)

© Лариса Кравець, 2009

к. філол. н., НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ)

УДК 811.161.2' 38

У статті проаналізовано особливості метафоричного структурування концепту «небо» в українській поезії ХХ ст. У ході дослідження було застосовано метод когнітивного аналізу, який дав змогу здійснити стратифікацію метафоричних моделей, виявити їх продуктивність і частотність у структуруванні концепту «небо», визначити сценарії й провідні вектори концептуалізації.

Проблема метафоричного структурування концептів є однією з головних у сучасній когнітивній лінгвістиці. Вперше вона була чітко окреслена Дж. Лакоффом і М. Джонсоном у праці «Метафори, якими ми живемо» (1980 р.), а сукупність прийомів її вивчення здобула назву теорії концептуальної метафори. Ця теорія спричинила зміну наукових уявлень про онтологію метафори, її гносеологічний потенціал і лягла в основу філософської системи когнітивного дослідження метафори, породивши низку нових напрямів. Найвідомішими серед них є теорія концептуальної інтеграції (або блендів) (М. Тернер, Ж. Фоконьє, С. Коулсон, Дж. Барнден), теорія первинних і складних метафор (Дж. Греді, С. Тоб, С. Морган), когерентна модель метафори (Б. Спеллман, Дж. Уллман, К. Холіок), модель концептуальної проекції (К. Аренс, С. Чунг), коннективна теорію метафоричної інтерпретації (Д. Річі), теорія лексико-концептуальної проекції (В. Еванс, Й. Цінкен), дескрипторна теорія метафори (А. М. Баранов, Ю. М. Караулов), теорія метафоричного моделювання (А. П. Чудинов) та ін. Більшість із названих теорій спрямовані насамперед на соціальну комунікацію, бо містять ідеї, які формують уявлення про метафору як інструмент для створення, моделювання й оцінки соціальних процесів,

як засіб впливу на свідомість соціуму. Проте когнітивне дослідження метафори має перспективи і в сфері художньої літератури. Воно дає змогу провести стратифікацію використовуваних у художніх текстах метафоричних моделей, виявити їх продуктивність, частотність, типові сценарії, провідні концептуальні вектори, реконструювати архетипну структуру метафор.

Мета цієї статті – шляхом когнітивного аналізу визначити й охарактеризувати особливості метафоричного моделювання неба у віршових текстах ХХ ст.

Слово *небо*, за «Словником української мови», має два значення: «1. Видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі шатра. 2. За релігійними уявленнями – місцеперебування Бога, ангелів, святих; потойбічний світ, рай» [СУМ, V: 249]. Визначити, яке із цих значень зазнає метафоричного переосмислення в конкретному тексті, складно. Коли *небо*, наприклад, постає в поезії як *полотно*, *шовк*, *єдваб* тощо, то це може сприйматися як перенесення за подібністю зовнішніх (візуальних) характеристик і за здатністю покривати щось і пов'язуватися з першим значенням цього слова. Проте в основі таких метафоричних моделей лежать міфічні уявлення давніх людей про вищі сили, місцеперебування їх і роди діяльності [6: 184; 2: 331]. Тобто метафорична модель безпосередньо пов'язана з другим значенням слова *небо*, але контекст у переважній більшості випадків цей зв'язок не актуалізує, його можна виявити тільки під час поглибленого аналізу метафори.

Основою систематизації метафор стала субсфера (тематично відмежований від інших комплекс знань, співвідносний з певною предметною сферою) *небо*. У ході когнітивного аналізу виявлених метафоричних моделей було встановлено, що субсферу *небо* в українській поезії ХХ ст. структурують терміни концептосфер ***природа***: субсфери *земна поверхня* (*вода, гора, камінь*), *рослини* (*квітка, дерево*), *речовини* (*скло, метал*); ***людина***: субсфера *людський організм*; ***артефакти***: *предмети побуту* (*одяг, посуд, меблі*), *текстиль*, *споруди* (*житло*); ***суспільство***: субсфера *сільське господарство* (*землеробство*). Кожну концептосферу структурують фрейми – одиниці знань, співвідносні з певними фрагментами наївної

картини світу. Через аналіз фреймів, задіяних у метафоризації, зокрема їх слотів – компонентів мережі зв'язків верхніх рівнів фрейму – можна простежити особливості структурування концептосфери *небо* в українській поезії ХХ ст.

Концептосфера *природа* виступає одним із основних джерел метафоризації *неба*. Найпомітнішу роль у цьому процесі відіграє **субсфера *вода***. Провідними *фреймами* метафоричної моделі *вода* → *небо* є «*природні водойми*», «*структура водойми*» та «*рух води*». У межах цієї ж субсфери розглядаємо також *фрейм* «*судноплавання*», оскільки метафоричне осмислення *неба* за аналогією до моря (океану або озера) пов'язане з «акціональним» переломленням «політ»: «плавання» [4: 275]. Як зазначає А. Ф. Журавльов, ця метафора в наш час «розгорнута у словах, професійній і книжній фразеології типу повітроплавання, аеронавігація, повітряне судно, повітряний флот, на борту літака, аеронавтика, космонавтика, астронавтика (де другий компонент сполуки – від грецьк. ναυτης «моряк, мореплавець»), космічне плавання, космічний корабель, пілот (через франц. *pilote* і італ. *piloto* «лоцман» < **pedoto* до грецьк. πηδότης «кермовий» від πηδον «весло»; власне лопать весла), аеропорт, космічна гавань та ін. з численними аналогами в інших європейських мовах» [4: 275].

Однією із найуживаніших в українській поезії ХХ ст. є метафорична модель *море* (*океан* або *озеро*) → *небо*. Вона трапляється у творах письменників різних періодів розвитку української літератури цього століття і має міфологічне походження, про що свідчить праця О. М. Афанасьєва та лінгвістичний коментар до неї А. Ф. Журавльова [1: 115; 4: 441]. Основою метафоричного переносу, зазначає А. Ф. Журавльов, послужило не «вмістилище води», як вважав О. М. Афанасьєв, а «безмежний простір», підтвердженням чому є подальший розвиток значення із ослабленням елемента «простір» і посиленням «неохопності» [4: 441]. Проте така аргументація нам видається не зовсім переконливою. У сучасній українській мові закріпилися і сприймаються як прямі значення слів *глибина* – «простір, що знаходиться на великій відстані від поверхні вгору (про небесний простір, космос)» [СУМ, II:82] і *безодня* – «безмежний простір, безмірна глибина» [СУМ, I:136]. Як видно з

наведених тлумачень, вони пов'язані саме з просторовими характеристиками неба.

Метафора *море (океан або озеро)* → *небо* належить до двоспрямованих, проте модель зі зворотним вектором в українській поезії ХХ ст. малопродуктивна – трапляються лише поодинокі випадки її використання: *З ліса череватого // вітри та буйволи // котили сонце // по луках зелених, через Ніл глибокий // до тих берегів, // де небесним плесом // розцвівсь океан* (Т. Осьмачка). На думку А. Ф. Журавльова, у цій метафоричній моделі наявний «семантичний розвиток, який полягає в оберненні вертикалі «земля» – «небо, відкритий повітряний простір» горизонталлю «земля (суша, берег) – відкритий водний простір» [4: 275–276].

Із *фрейму «природні водойми»* у метафоризації беруть участь кілька *слотів*, серед яких найпомітніші такі: *«океан»*: *І руки з ніжною любов'ю // Простяг в небесний океан* (О. Олесь), *засиніє неба океан* (В. Сосюра), *Вгорі океан* (І. Драч); *«море»*: *А над тобою: небо-море* (Б. Лепкий), *Де берег дня, за морем неба, сплять вітри майбутні* (Б.-І. Антонич), *«річка»*: *Лиш неба річка // заледве тліла в вишині* (П. Тичина), *Напливає неба синь-ріка* (А. Малишко); *«затон»*: *Вгорі – небес прозірчасті затони* (В. Свідзинський); *«озеро»*: *І птиці летять // В небесних озерах // Повз острови хмар* (М. Йогансен); *«став»*: *А над борами синіми Не небо – Заплаканий став* (Д. Фальківський).

Фрейм «штучні водойми» представлений у метафорах *слотом «криниця»*: *З криниці неба не пив води* (В. Свідзинський).

У метафоризації субсфери *небо* частково задіяний також *фрейм «структура водойми»*, зокрема такі його *слоти*: *«водна поверхня»*: *Пливуть верхів'я в синім плесі неба* (М. Йогансен), *І прозорість стигне у небеснім плесі // тонша і ясніша, ніж гострінь меч...* (Т. Осьмачка), *в небеснім плесі – білі лебеді* (В. Вовк); *«дно водойми»*: *гостра лінія // тьмяною готикою витикається шпилів // в невиразне дно зболоченого неба* (М. Семенко); *«глибоке місце»*: *але насправді з горища // небесна ковбана ближча* (Ю. Андрухович).

Субсферу *небо* в українській поезії ХХ ст. часто осмислюють також у термінах *фрейму «рух води»*, зокрема таких *слотів*, як *«течія»*: *неба течія* (А. Малишко), *Течуть небес зелені й сині води*

(М. Вінграновський); **«потік»**: Неба ллються потоки, як молодість наша (А. Малишко), Сиве небо обрієм пролилося (В. Стус); **«розлив»**: Небес ясний розлив (В. Свідзинський), У розливі дзвінкої просині (А. Малишко); **«повінь»**: А нас у човені любові // Вколисусь блакитна повінь // В міжзор'яних морях (Є. Маланюк); **«скипатися»**: хмарами скипілось небо (Є. Маланюк).

Із **фрейму «судноплаводство»** у метафоризації субсфери *небо* беруть участь **слоти «гідротехнічні споруди»**: Відчинилися небесні шлюзи, // День і ніч дрібонький дощ паде (Б. Лепкий), небес сіяє гать (В. Сосюра); а також **«навігація»**: Фарватер неба – чітко – сонця бакен (Е. Андіївська).

Метафора *небесні шлюзи* хоч і може здатися індивідуально-авторським утворенням, проте її корені сягають міфічних уявлень давніх слов'ян про небо як замкнений резервуар [4: 461]. Це відображено, як зазначає А. Ф. Журавльов, в етимології російського слова *хлябь* (праслов. **xleby*), яке первісно означало «засув; стічний отвір». Наявне це слово і в інших мовах, серед яких і сербо-хорватська (тепер це сербська і хорватська мови), де *h|ěr* означало «гребля, шлюз» [4: 461].

Задіяний у метафоризації неба **фрейм «фізичні властивості води»**, зокрема **слот «набирати воду»**: Знаєте, хлопці, // я вам золотим ковшем сонця // зачерпну чистої води з неба // над вашими головами!.. (В. Голобородько).

Зрідка в українській поезії ХХ ст. *небо* осмислюють у термінах **субсфери гора**. Уявлення про небо як гору мають давню традицію і ґрунтуються не тільки на метафоричних, а й метонімічних зв'язках. Зокрема, як зазначає А. Ф. Журавльов, горою в індоєвропейській міфології вважали хмару [4: 513]. Водночас учений зауважує, що семантичний зв'язок між словами «хмара» і «гора» може мати не метафоричне підґрунтя, а реальне – особливості конкретного ландшафту [4: 452, 513]. На підтвердження своїх слів дослідник наводить думку О. М. Трубачова про те, що слов'янське й індоіранське позначення гори мотивовані початковим значенням «яка вивергає воду», сформованим на базі індоєвропейського **gʰer-* «поглинати», «жерло, горло» [4: 452, 513]. Можна припустити, що на

основі метонімічних зв'язків розвинулася метафорична модель *гора* → (*хмара*) → *небо*. Проте Т. В. Гамкрелідзе і В'яч. Вс. Іванов виділяють таку особливість давніх індоєвропейських уявлень про небо і каміння: «В індоєвропейській саме слово «камінь» означає також і «небо», мислиме як «кам'яне склепіння» [3: 667]. На зв'язок між словами *камінь* і *скеля* в діалектах Сибіру, Уралу й Зауралля вказує слідом за О. М. Афанасьєвим і А. Ф. Журавльов [4: 452]. Отже, можливий і інший, на цей раз метафоричний, шлях розвитку моделі: *небо* = (*камінь*) = *гора* / *скеля*. **Фрейм «гора»:** *Небо осталося горою тасмною // І пілігримом безсилим земля* (О. Олесь); *Деся там, за синьою горою неба, // Чекав на неї нелюб – шлюбний чин* (Д. Павличко)

Субсфера камінь. Як впливає із характеристики субсфери *гора*, метафорична модель *камінь* → *небо* також має міфологічну основу. Л. О. Ставицька зазначає: «Традиційне у поетичній мові асоціювання неба з каменем мотивоване космологічним уявленням про походження неба... У віршовій практиці 20-30 рр. ХХ ст. ця асоціація ускладнилась негативною оцінною семою «важкий» (*камінь*), що й зумовило морфологічну модифікацію опорного слова-образу – *каміння*» [5: 86]. В українській поезії ХХ ст. метафора *каміння неба* трапляється зрідка і пов'язана переважно з відтворенням драматичних переживань людини. **Фрейм «каміння»:** *Голову розбив я об каміння неба* (В. Сосюра), *Під камінням важкого неба...* (Є. Маланюк)

Продуктивним джерелом метафоризації субсфери *небо* виступає **субсфера рослина**. Припускаємо, що фітоморфні метафори на позначення неба сформувалися не тільки на основі аналогії *зорі* (*небесні світила*) – *квіти*, а й як результат детального розгортання одного із складників метафоричної моделі *поле з квітами* → *небо*, яка має міфологічне походження. У ході цього процесу як основний почав виступати фрейм *квітка*, актуалізувавши два слоти *цвісти* і *пахнути*. **Фрейм «квітка», слот «цвісти»:** *Глянь, моя мила, небо рожевим // розцвіло* (П. Тичина), *А небо цвіте, мов калина* (Л. Первомайський), *Глянь, як небо цвіте після бурі* (А. Малишко), *А наді мною буде, наче вишивка, // Високе небо зорями цвісти* (Б. Олійник), *По-осінньому синьо цвітуть небеса* (М. Луків); **слот «пахнути»:** *А на сході небо пахне* (П. Тичина), *Пахне сонцем наше грішне небо* (І. Драч).

Міфологічне походження має також метафорична модель *дерево* → *небо*, пов'язана з уявленнями про Дерево життя (Світове дерево, Небесне дерево, Дерево пізнання, Райське дерево), що обіймає весь світ. Як зазначає В. М. Войтович, сказання про таке Всесвітнє дерево збереглися в багатьох язичницьких релігіях [2: 142]. В українській поезії ХХ ст. реалізація цієї моделі в різних варіантах трапляється зрідка. **Фрейм «дерево»** представлений *слотами «плодові дерева»*: Спадали з неба голубого строму // Зірниці, наче зерна куколю (Д. Павличко), **«цінні породи дерев»**: Вставало сонця ранне пожарище, // Небесних кленів обсіпалась мідь (А. Малишко). **Фрейм «зелені насадження»** репрезентує *слот «ліс»*: Огні засвітились червоно // в далекім небеснім гаю (В. Сосюра).

В українській поезії ХХ ст. *небо* метафоризують також **субсфери скло, метал**. У давнину слов'яни вважали небо скляним, кришталевим [2: 331, 514]. Крім того, існував міф про небесні вікна, згідно з яким «небо – терем Божий, а зорі – вікна, з яких дивляться ангели» [2: 329]. У вікна виглядають також Сонце і Місяць. Із цього випливає, що метафори, у творенні яких задіяні слоти *«скло як матеріал»* (фрейм «характеристики скла») і *«шибка»* (фрейм «вироби зі скла»), міфологічного походження. Метафори, сформовані за участі інших слотів, з'явилися внаслідок розгортання метафоричної експансії.

Із **фрейму «характеристики скла»** у метафоричному структуруванні *неба* задіяні *слоти «скло як матеріал»*: Уперше тут почув ти, як тремтить // небесне скло між вічністю й тобою (Ю. Андрухович); **«колір скла» і «звучання скла»**: Під небом з синього, дзвінкого шкла, // З трояндами в волоссі, в білім строї // Назустріч темношатовому герою // Вона по сходах з мармуру зійшла (Ю. Клен); **«крихкість скла»**: О, як у сяйві небо розколось! (М. Зеров).

Із **фрейму «вироби зі скла»** задіяні *слоти «шибка»*: а зорі обдаровують // у дзвінкість // в замерзлій шибці неба (І. Калинець); **«склити»**: І засклена осліпим // підсиненим чорнилом спроневіри // небесна твердь мовчала, як отерпла (В. Стус); **«дзеркало»** (оскільки в наш час дзеркала виробляють переважно зі скла, то слот «дзеркало»

відносимо до фрейму «вироби зі скла»): *Небо – вигнутим дзеркалом* (Б. Олійник), *криве дзеркало // води і небес* (І. Калинець).

У субсфері «скло» наявний також **фрейм «склоподібні речовини»** із **слотом «емаль»**, який здатен метафоризувати концепт *небо*: *Небо – княжі кийвські емалі* (О. Ольжич).

Частково задіяна у метафоризації *неба* **субсфера «метал»**, зокрема **фрейм «види металів»**, **слоти «мідь»**: *На міднім небі* вечір почорнів (М. Вінграновський); **«залізо»**: *Бляшане небо, олив'яний місяць // і ночі попелястий дим* (Б.-І. Антонич), *Тендітний Юрій – Змієборець // на візантійському конику, // ніби витятому із золотої бляхи неба, // плоский і шпичконогий* (І. Калинець).

Поряд із субсферами концептосфери *природа* важливу роль у метафоризації *неба* відіграють також субсфери **концептосфери людина**. Антропоморфні метафори на позначення неба також сформувалися на основі міфічних індоєвропейських уявлень, про що свідчать праці О. М. Афанасьєва, О. М. Фрейденберг, а також сучасного українського дослідника В. М. Войтовича та ін. О. М. Афанасьєв, наприклад, вважав, що «назви неба – батьком і землі – матір'ю спільні всім арійським народам» [1: 128]. За нашими спостереженнями, в українській поезії ХХ ст. субсферу *небо* часто представляють у термінах **субсфери людський організм**. У метафоризації задіяні три фрейми: **«частини й органи тіла»**, **«фізіологічні дії людини»**, **«фізичні дії людини»**.

Із **фрейму «частини й органи тіла»** виділяється своїм міфологічним походженням метафора **«череп неба» (слот «череп»)**. О. М. Афанасьєв зазначає: «Округло-випукла форма небесного склепіння послужила основою, спираючись на яку доісторична старина уподібнила його з одного боку черепу людської голови, а з другого – високій блискучій горі» [1: 115]. Ця метафора не належить до широковживаних в українській поезії ХХ ст., натрапляємо на неї зрідка: *І небо свій строчений череп // Підносить над містом старим* (Ю. Клен).

Активну участь у метафоризації субсфери *небо* бере **слот «очі»**. Метафора **«очі неба»** також міфологічного походження: у багатьох індоєвропейських народів очима неба називали місяць, зорі [1: 153;

4:117]. Такі уявлення збереглися в метафоричній моделі *око* → *небесне світило*, проте в аналізованих нижче конструкціях цей зв'язок прихований: Виє вітер, // *Небо очі змежило* (М. Йогансен), *І небо дивиться крізь прозолоть беріз* (Ю. Клен), *Неба прозорі очі // затулило віями-хмарами* (В. Сосюра), *Дивиться небо очима* (А. Малишко), *Вже ранок сонце викотив з колиби // І точить дзвінко небом синьооким* (В. Вовк), *Язвіло небо ямами, сліпе, без голубих своїх очей* (Б. Рубчак), *Скляніють очі неба і води* (Л. Костенко), *щоб тільки неба очі голубі // цю землю завжди бачили в цвітінні* (Л. Костенко). Варто зауважити, що аналізована метафорична модель належить до двоспрямованих, тобто назва небесного світила (зокрема, зорі) використовується на позначення очей людини.

Задіяні в метафоризації субсфери *небо* також *слоти «обличчя»*: *Хмарин хустина на обличчі неба* (Б.-І. Антонич); *«чоло»*: *Степ розповзавсь без міри й перепон, // Над ним склеплялось небо білочоле* (М. Зеров), *Під небом оцим хмурочолим // знов буду я ждати весни...* (В. Сосюра); *«брови»*: *Таке ж моє небо, аж дике в бровах...* (І. Драч); *«бік»*: *Скотилась ніч униз, мов плащ з плечей Христових, // з проколотого боку неба летється світло* (Б.-І. Антонич).

Як результат детального розгортання метафоричної моделі *людина* → *небо* розглядаємо метафори, що утворилися за участі фреймів «фізіологічні дії людини» й «фізичні дії людини». Це переважно індивідуально-авторські метафори, які існують тільки в межах одного віршового тексту. Із *фрейму «фізіологічні дії людини»* поети для метафоризації субсфери *небо* задіюють *слоти «харчування, травлення і пов'язані з ними дії»*: *Над селами й полем вечеряє небо, // Вмокаючи в ріки хлібини хмарин* (М. Вінграновський); *«дивитися, погляд»*: *Подивилось небо крізь зорю, // Як морозить хвилю Морозенко* (М. Вінграновський), *І сийний погляд – неба голубого // і лазуровий шовк старечих слів* (В. Стус); *«дихати»*: *Зітхає небо, до хреста землі прибите* (Б.-І. Антонич). Із *фрейму «фізичні дії людини»* митці залучають до метафоризації слоти *«одягатися»*: *І небо вовняним шарфом // Кутає шию од вітру* (І. Драч), *«колисати»*: *Колисало небо // Білу хмару* (М. Вінграновський); *«обіймати»*: *Обнімало небо // Білу хмару.* (М. Вінграновський); *«цілувати»*:

Цілувало небо // Білу хмару, (М. Вінграновський); **«митися, умиватися»**: Тут небо мисться в воді густій і срібній, наче ртуть (Б.-І. Антонич), Умивалося небо у синяві рік (В. Симоненко).

У віршових текстах ХХ ст. субсфери *небо* часто структурують також у термінах **субсфери одяг**, яку відносимо до **концептосфери артефакти**. Підставою для такого осмислення неба, на нашу думку, стали давні уявлення слов'ян про небо, як «нетлінну ризу Господню» [2: 331]. Переважна більшість метафор, які представляють *небо* як певний вид одягу, утворилися внаслідок детального розгортання моделі *одяг* → *небо*.

Із **фрейму «повсякденний одяг»** участь у метафоризації беруть **слоти «хустка»**: *неба золотий платок* (В. Сосюра), Напівзотліла хустка неба... (І. Римарук); **«плахта»**: *Блакитну плахту неба передер* // *нараз, мов тишу грім, червоний серп* (Б.-І. Антонич), *Прикриє неба оксамитна плахта* // *Твоє чуття, і божевільне серце* (В. Вовк); **«кожух»**: *Накривши плечі згорблені кожухом неба синім,* // *колишеться шофер у сонній лімузині* (Б.-І. Антонич). Із **фрейму «спеціальний одяг»** задіяні слоти **«шати»**: *Небо вбирається в ранішні шати* (О. Олесь), *сині шати небозводу* (Г. Чупринка), *Звисла ніченька узорна* // *З величезних синіх шат* (Г. Чупринка), *Як неба розкрилені шати* (В. Сосюра), *Небо, сиве, як олово,* // *Простила свої шати* (А. Малишко); **«риза»**: *Голе* // *Дівча не сахається полум'я* // *Зоряновечірньої ризи* (М. Йогансен), *Небесні ризи* // *Горять над нами* (П. Филипович), *Хай моляться зоряній ризи* (П. Филипович), *А там морози знов і небо в сивій ризи* (М. Зеров). Із **фрейму «старий одяг»** задіяний **слот «дрантя»**: *Небо скуйовджене і розколисане* // *Дрантя спустило на темні бори* (В. Симоненко).

У субсфері *одяг* виділяємо також **фрейм «галантерея»**, із якого задіяний у метафоризації *неба* **слот «парасоль»**: *понесемо в роздалля над собою неба парасоль* (Б.-І. Антонич), *Йшов літак з парасолькою неба* (І. Драч), *А там, із замкових узбіч,* // *Іде у центр смаглявка-ніч,* // *І грім за нею аж реве* // *І парасоль неба рве* (Д. Павличко). Появу цієї метафори, на наш погляд, уможливила подібність парасольки до неба за формою (півкуля) і особливостями її використання, наприклад, під час дощу (тримають розкритою над головою).

Небо в давнину індоевропейці уявляли також круглою прозорою чашею, перевернутою над землею [1: 114]. Можна припустити, що це послужило основою для розвитку метафоричної моделі *посуд* → *небо*. У віршових текстах ХХ ст. субсферу *небо* структурують переважно в термінах таких *фреймів субсфери посуд*: «*предмети для сервірування столу*», «*предмети для приготування їжі*», а також «*місткості для зберігання продуктів*».

Із *фрейму «предмети для «сервірування столу»* участь у метафоризації беруть *слоти «чаша»*: І сипле з небесної чаші // сніжинки рука невідома (В. Сосюра), *Неба повна чаша* (А. Малишко), *неба чашу* (І. Драч); «*миска*»: Синя далеч хилиться над нами й сонце нам // подасть на неба мисці (Б.-І. Антонич), *З неба голубої миски* // Ллється спека... (Д. Павличко); «*таця*»: День, сонце в повній силі // та неба синя таця (Б.-І. Антонич). Із *фрейму «предмети для приготування їжі»* *небо* метафоризують *слоти «глек»*: *З голубого глека* // золотий пісок (М. Драй-Хмара), «*сито*»: І провіває синє неба сито // пшеницю діл крізь зір дрібні зірки (Б.-І. Антонич), *Сіє зорі неба синє сито*, // тихо ллється споминів вода... (В. Сосюра), Пороша сіється через *небесне сито* (П. Воронько). У метафоризації *неба* бере участь також слот «*ріг*» із *фрейму «місткості для зберігання продуктів»*: Візьміть собі у дар *небес блакитний ріг* (А. Малишко).

У субсфері *посуд* наявний також *фрейм «посуд за матеріалом виготовлення»*. Вважаємо, що саме цей *фрейм*, а точніше слот «*фарфоровий і фаянсовий посуд*» був задіяний у творенні метафори *Міцна, лунка блакить з фаянсу* (Є. Маланюк). Мотиваційною основою такого переносу, на нашу думку, було те, що чашу, з якою в міфології асоціюють *небо*, у реальному житті здебільшого виготовляють із фаянсу. Є. Маланюк, не вживаючи слово *чаша*, опосередковано зіставляє *небо* з цим видом посуду: *чаша з фаянсу* → *небо / блакить* = *блакить з фаянсу*.

Структурують субсферу *небо* в українській поезії ХХ ст. і в термінах *субсфери меблі*, що також належить до *концептосфери артефакти*. Проте модель *меблі* → *небо* у віршових текстах ХХ ст. трапляється зрідка. Із субсфери *меблі* у метафоризації *неба* беруть участь *слоти фрейму «меблі для зберігання різних предметів»*

(«**скриня**»: спокійно *скриню неба* з перемучених плечей здійму (Б.-І. Антонич), *пурпурове сонце в синій скрині неба* (Б.-І. Антонич); «**полиця**»: (З *полиць небесних* сипляться вогні... (В. Герасим'юк) і **фрейму «меблі для лежання» («колиска**): Вродлива пісня розсипає бризки, // *Гойдає неба голубі колиски* (А. Малишко).

Важливим джерелом метафоризації *неба* у віршових текстах ХХ ст. є **субсфера текстиль**. Традиція такого осмислення пов'язана з тлумаченням неба в індоєвропейській міфології як покривала, усяного зорями. Такі уявлення, на думку О. М. Фрейденберг, з'явилися в землеробський період [6: 184]. В українській поезії ХХ ст. односпрямована метафорична модель *полотно, тканина* → *небо* досить продуктивна і часто виступає основою індивідуально-авторських інтерпретацій. Субсферу *небо* структурують: **фрейм «структурні складники» (слот «нитка**): *І неба ниточка німа* // Вже зачепилася за червень (М. Вінграновський); **фрейм «тканина» (слот «невизначена тканина**): *Бачу блакитні плями –* // *Неба дешевий крам* (П. Филипович); **слот «оксамит**): *В оксамиті небес потоки сяйних зір* // *Нас заколисують і тиснуть на повіки* (М. Зеров), *Небо – оксамит* (О. Ольжич); **слот «шовк**): *Над горою вдень шовкове небо* (О. Ольжич), *Шовки небес і сині очі квітня* (А. Малишко), *Огром шовковий молодого неба* // *Тримаю я над ними обома* (І. Драч); **слот «єдваб**): *Вже на єдвабі неба осінь* // *Гаптує золотом лазур* (Є. Маланюк), *Але шкода й надсадних серця стуків, // що трудять душу звомплену твою, // як кров, пролита в синьому єдвабі // ясного неба* (В. Стус); **слот «полотно**): *Під полотняним небом Іудеї* (П. Филипович), *Небес широке полотно* (М. Рильський), *Ти, що то пісня твоя, мов невіста, // Тче й розгортає небес полотно* (Д. Павличко); **слот «китайка**): *Й тої ж миті червона китайка небес накриває обличчя...* (О. Забужко); **слот «сукно**): *Не зможеш, не будеш ніколи ти паном* // *Над зоряним небом – святою габою* (Г. Чупринка), **слот «частина тканини**): *Я на калиновім заплавав мості* // *і знов побачив мури ці сумні, // І клаптик неба, розп'ятий на ґратах* (М. Драй-Хмара), *Лиш клаптики червоного суконця* // *шляхам лишає сіра далина* (Л. Костенко); **слот «властивості тканини**): *Роздерлось небо* (П. Карманський), *небо, роздerte на світло і тьму!*

(В. Свідзинський); **фрейм «ткані вироби» (слот «покривало»:** Здавалось, // *Небесні крає покривала* // Самого господа нагай (М. Рильський), На телевежі // сохнуть *неба сині рядна* (В. Голобородько); **слот «рушник»:** Он земля піднімає руки, // помолоділі, до речі, // І підносить хліб-сіль тобі // на *рушниках небес* (А. Малишко); **слот «порт'єра»:** Відхилився *порт'єрно небосхил* (М. Семенко); **слот «килим»:** Гаптує вечір жовтим шовком // *Блакитні килими* (Ю. Клен), Хто чорнявим електричним дротом // *синій килим неба* пронизав (В. Сосюра).

Широко використовують в українських віршових текстах ХХ ст. для метафоричного структурування субсфери *небо* субсферу *споруда*. Як зазначає В. М. Войтович, небо в міфології різних народів – це терем Божий або храм богів [2: 329, 331]. На основі цих уявлень сформувалася метафорична модель *споруда* → *небо*. Пов'язані з міфічними уявленнями давніх людей також метафори, у творенні яких задіяні *слоти*: «житловий будинок», «шатро», «вхідний отвір» (зокрема «брама») [2: 329].

В українській поезії ХХ ст. субсферу *небо* структурують у термінах **фрейму «житлова споруда» (слот «житловий будинок»:** бо входить Божа мати з *неба синьої палати*, // вбрана в семибарвної веселки златоткані шати (Б.-І. Антонич), В *хоромах неба* янгольські хори (В. Вовк), *розцвітаю в небесних хоромах* (В. Вовк); **слот «шатро»:** Горіли брильянти в *небеснім шатрі* (М. Вороний), І враз прорвалось *смоляне шатро*: // який розгін! (М. Драй-Хмара), День умира. Убого // *Никне небес шатро* (П. Филипович), *Шатро повечірнього неба високе* (А. Малишко), *під шатром розписаного неба* (В. Симоненко); **слот «намет»:** Радісний день підійма // *Синього неба намет* (П. Филипович), Під *наметом нового неба*, // На просторах полів нових – // Нині відпускаєши рабів твоїх, // Часе! (Є. Плужник), Зорями хтось вишиває // *небесний намет* (Б. Олійник); **фрейму «захисна споруда» (слот «тент»:** *небо нап'ялося зоряним тентом* (І. Калинець); **фрейму «архітектурно-конструктивні елементи» (слот «дах»:** під *дахом синього неба* // наш дім, наш дім (Б.-І. Антонич), *неба дах* (Д. Павличко), І я услід лечу в *космічному піддашші* (Б. Олійник); **слот «купол»:** Літали ластівки й снували за

собою // Години й дні, журбою перевиті. // А з купола захмарених небес // Глибинний реквієм схилявся до Землі, // І очі смутку зазирали в душу (І. Драч), З кадильниці нетрів // Здіймається ладан // До синьої бані (В. Вовк); **слот «перекриття»**: Зір мій губиться в просторі, // Що прославсь до неба стелі (М. Вороний), А небесна сіра стеля, // Мов жовнірська та шинеля, // Душу й тіло кам'янить... (М. Зеров), Свистять батоги, // кліпає сонце, // і бризкає кров аж у стелю світів; // із крапель кривавих зростають зірки (Т. Осьмачка), Пробив небес широку синю стелю // Молодика золотокутий ріг (А. Малишко); **слот «вхідний отвір»**: Замкнулись неба двері, // замкнулись неба срібні брами, // ти відійшов в етері, // німа журба лишилась з нами (Б.-І. Антонич), шуміли ріки, і гриміло сонце // великим світом у небесну браму: // Беатріче! (Т. Осьмачка), Ще кілька кроків – і небесна брама (І. Жиленко); **слот «рама»**: Рами // Небес розчахли (М. Йогансен).

Результати аналізу виявлених метафоричних конструкцій дали підстави вважати, що субсферу *небо* структурують також у термінах **субсфери сільське господарство**. Осмислення неба як поля, усяного квітами-зорями вважають давньою традицією, що сягає міфічних уявлень. В українській поезії ХХ ст. у метафоризації *неба* задіяні, крім слота «поле», також «скошене поле», «земля», «пасовище», «плай», «лука», «запущене місце». Метафоричне структурування субсфери *небо* в термінах субсфери *сільське господарство* можна представити так: **фрейм «землеробство»** (слот «земля»: ясніє // **чорнозем неба** (І. Калинець), І між нами // Дрижать легкі моря, посічені човнами, // **Й пориті літаками небеса** (О. Забужко); **фрейм «сільськогосподарський ландшафт»** (слот «поле»: Над Сивоусим небесними ланами Бог проходить (П. Тичина), Тільки ж тіні з осель попідземних ідуть // у небесні поля... (І. Римарук); **слот «скошене поле»**: Неба синього покоси // в сяйва грі – // золоті поклали коси // косарі (В. Сосюра), Все одійшло, лиш мамин білий серп, // Що випав із мозольної руки, // В стерні небес вечірніх тужно сяє (Д. Павличко); **слот «пасовище»**: І небо – повне лагідних отар... (В. Вовк), Пасовища небесні, де лежали, // Немов корови, стада темних туч (Д. Павличко); **слот «плай»**: На неба синім плаю // їдеш трухцем золотою каруцою в чотири коні, // білі мов сніг, мов дитяча душа, мов на морі піна, //

ясноволосий візник – кучерявий Янгол - // тримає віжки в долоні (Б.-І. Антонич); **слот** «лука»: Сяє сонця щит в небесній оболоні (А. Малишко); **слот** «запущене місце»: На срібних пустирях небес (Б. Лепкий).

У віршових текстах ХХ ст. наявні одиничні приклади структурування субсфери *небо* у термінах субсфер **музичний інструмент** (*Били в бубони неба // Розчулені віти* (В. Симоненко), **сигнальний інструмент** (*І в синій дзвін палкого неба* // Ковалик-жайворонок б'є (А. Малишко), **книга** (*Але світа, як слово Бог, // Зоря надій в небесні книзі* (Б. Олійник) та ін.

Отже, як показує проведене дослідження, найчастотнішими і найпродуктивнішими з погляду детального розгортання у віршових текстах майже всього ХХ ст. є метафоричні моделі міфологічного походження: *вода* → *небо*, *людина* → *небо*, *одяг* → *небо*, *текстиль* → *небо*, *споруда* → *небо*. В останні десятиліття минулого століття *небо* зрідка виступає об'єктом художніх рефлексій, іноді зазнаючи навіть іронічного потрактування (наприклад, «*небесна ковбана*» у Ю. Андруховича). У ході нашого аналізу було встановлено, що потенціал метафоричної моделі залежить від детальності структурування, номінативних можливостей сфери-джерела. На продуктивність метафориної моделі впливають культурна традиція, ціннісні орієнтації народу, а знаково-словесне втілення метафоричних переносів залежить також від специфіки семіотичного простору.

Результати дослідження дають підстави твердити, що розвиток метафори у віршових текстах ХХ ст. протікає не стихійно, а характеризується певними закономірностями. Свідченням цього є виявлені парадигми, систематизацію й опис яких можна представити у вигляді словника метафор. Такий словник дасть змогу простежити динаміку метафори, здатність до розгортання окремих моделей, типові напрями їх розгортання, частотність використання тощо.

Література

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу : В трех томах. – М.: Индрик, 1994. – Т.1. – 780 с.
2. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.

3. Гамкрелідзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры : Кн. I, II. – Тбилиси: Изд. Тбилисского ун-та, 1984. – 1330 с.
4. Журавлев А. Ф. Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу». – М.: Индрик, 2005. – 1004 с.
5. Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10-30 рр. ХХ ст. – К. : Правда Ярославичів, 2000. – 156 с.
6. Фрейденберг О. М. Поэтика сюжета и жанра. – М.: Лабиринт, 1997. – 448 с.

Джерела

СУМ Словник української мови. В 11-и томах. – К., 1970–1980.

ІНФОРМАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНТРОПОНІМІВ У ТВОРАХ П. КУЛІША

© Оксана Лавер, 2009

к. філол. н., Ужгородський національний університет (Ужгород)

УДК 161.2:81'373.23

У статті проаналізовано функціонально-стилістичні різновиди антропонімної лексики, а також визначено структуру й наповнення літературно-художнього антропонімікону П. Куліша відповідно до інформаційно-оцінної характеристики власних назв.

П. Куліш збагатив українську культуру неординарними ідеями, думками, поглядами. Його багатогранний талант вплинув і на формування нової української літературно-художньої антропонімії. Власні назви у творах П. Куліша, ідентифікуючи персонажів, одночасно можуть указувати й на їх національну, соціальну, експресивну й інші характеристики. Зокрема, привертають увагу літературно-художні антропоніми (далі – ЛХА), які розкривають внутрішній світ героя, особливості його характеру, зовнішності.

У літературно-художній антропонімії поняття інформативності ЛХА трактують широко й вузько. У широкому витлумаченні інформаційну функцію ЛХА кваліфікують як спрямовану на всебічну характеристику

персонажа: національну, темпорально-локальну, психологічну й експресивну [4; 5; 8], вузько – конкретизують роль інформації, що міститься в ЛХА, поділяючи її на емоційно-нейтральну (хронологічну, соціальну, національну) й емоційно-забарвлену – «характеристично-оцінну», яка так само може передавати інформаційну й емоційну оцінку персонажа через внутрішню форму ЛХА [2: 64 – 90]. Інформаційно-оцінні ЛХА у творах П. Куліша є вагомим мовностилістичним засобом характеристики героїв. Вони розвивають безпосередню й опосередковану характеристичність, супроводжувану позитивною чи негативною оцінністю. Так, епізодичних персонажів письменник називає прізвищами й прізвиськами, котрі дають вичерпну характеристику їхніх особистих якостей. ЛХА *Колій* і *Палій* автор присвоює хоробрим і безжалісним козакам війська Северина Наливайка, тому ці ЛХА породжують асоціації з дієсловами *колоти*, *палити*, що в контексті драми підтверджено картинами кровопролитного повстання [7: «Цар Наливай»].

Широкий асоціативний спектр властивий інформаційно-оцінним ЛХА з **позитивною оцінкою**, утвореним автором на основі метафор. У процесі ідентифікації персонажів кожен письменник намагається насамперед дібрати такі ЛХА, які «передавали б суть героя, узагальнювали його чесноти» [2: 84]. Кулішеві інформаційно-оцінні ЛХА мають різнотипну онімну семантику, часто ускладнену асоціативними зв'язками. Так, наприклад, у романі «Чорна рада» ЛХА *Шрам* віддзеркалює зовнішність персонажа – козацького полковника, якого «пошрамовано вздовж і впоперек». Отже, на прямому доонімному значенні ЛХА *Шрам* базується характеристика зовнішності персонажа. Проте *Шрам* гірко переживає долю рідної країни, тому не лише тіло, а й душа героя пошрамована. Інший ЛХА *Черевань* ідентифікує в романі безтурботного козака, який полюбляє смачно й багатенько поїсти, отож указує на особливості зовнішності персонажа. Водночас ЛХА *Черевань* розкриває духовний світ персонажа, адже породжує асоціацію з агентивом *багатій*, що підтверджує текст: «тяжко грошовитий да й веселий пан із козацтва». Аналогічну структуру онімної семантики має ЛХА *Чортівус* із оповідання «Січові гості», яким П. Куліш називає запорожця з «розкішними усима», що після смерті

козака перетворилися на «дві чорні гадини». Окрім розкішних вусів, зауважує автор, – «*Чортовус* був, кажуть, чарівник» [7: «Січові гості»]. Оскільки знахарство в українській народній традиції вважають даром нечистого, то на такому тлі розкривається ще одне онімне значення ЛХА *Чортовус*, яке натякає на зв'язок героя з нечистою силою.

Особливості вдачі персонажа роману «Чорна рада» розкриває ЛХА *Тур*. Спочатку може скластися враження, що це номінативний ЛХА, який перегукується з власною назвою персонажа «Слова о полку Ігоревім...». Однак П. Куліш, розкриваючи особливості характеру цього персонажа, наголошує на його запальній вдачі й подає мотивацію інформаційно-оцінного ЛХА *Тур*: «юродивий *Кирило Тур*», «скакатимеш через шаблю в сього *дикого Тура*», «увесь світ перелицьовано: як же ти хочеш, щоб тільки *Тур* зоставався *Туром*? Зови мене або *бугаєм*, абощо, тільки не *Туром* [7: «Чорна рада»]. Пор. ще: «Я й є *Сторчак*, – рече гулякам утікач, – Сим тільки прізвищем ви й не скривили правди. Я кістка в горлі вам, не бублик, не колач ...» [7: «Сторчак і Сторчиха»]; «Ну да й диявол же той ... *Карпо Бурлій* (про повстанця-гайдамаку, [7: «Колії»]). До інформаційно-оцінних ЛХА є всі підстави зарахувати прізвисько *Божий Чоловік* [7: «Чорна рада»], внутрішня форма якого вказує на богобійність, безкорисливість і правдолюбність персонажа.

Окремі ЛХА у творах П. Куліша не лише розкривають певні риси характеру персонажа чи вказують на особливості його зовнішності, а й оцінюють героя. В етимологічно прозорих власних назвах негативних персонажів закладено високий потенціал **пейоративної оцінності**. Наприклад, зневажливі конотоції супроводжують інформаційно-оцінні ЛХА-прізвиська козаків-нетяг із драми «Байда...»: *Турецький Святий* і *Плахта*. Так, колишній дука *Хома Пиндюр* попропивав усі достатки і «змудрував собі штани з жіночої плаhti»: «то був *Хома Пиндюр*, назвище старосвітське, поважне, а тут ув одну минуту - на тобі! зробивсь *Хомою Плахтою*» [7: «Байда...»]. Далі автор устами дійових осіб дає ще глибшу мотивацію ЛХА-прізвиська персонажа: «От же ти й справді *Плахта*, *Хомо* ... У тебе розум не козацький, а жіноцький» [7: «Байда...»]. П. Куліш у тексті драми «Байда...» розкриває також мотив присвоєння ЛХА-прізвиська

іншого персонажа – *Радька Гузира*: «З усієї здобичі, з того, мовляв, турецького добра зістались були тільки червоні штани, – і на ті вразька кабашниця польстилась. Тепер, бач, сидить голий, мов турецький святий ... То й бути йому *Турецьким Святим*» [7: «Байда...»]. З інформаційно-оцінними ЛХА-прізвиськами персонажів *Турецький Святий* і *Плахта* вдало кореспондують і ЛХА-прізвищеві назви цих героїв – *Гузир*, *Пиндюр*, доонімна семантика яких розкриває інші риси характерів персонажів.

У створенні інформаційно-оцінних ЛХА П. Куліш досягнув справжньої майстерності, свідченням чого може слугувати низка ЛХА, **онімне значення** яких з розвитком сюжетної лінії твору **змінюється**. У поемі «Великі проводи» він називає головних героїв *Рарожинськими*. ЛХА *Рарожинський* був утворений від назви одного з видів орлів – *рарогів* [8: 629]. Символ орла був поширений, як відомо, у геральдиці родовитих вельмож, указував на їхню могутність і шляхетність походження. Тому для Рарожинського-батька й Рарожинського-сина доантропонімійна семантика прізвищевої назви безпосередньо характеризує їхню **вдачу**: вельможний *рід Рарожинських* «Початку не має: Як розжився, збагатився Ніхто не знає» [7: «Великі проводи»]. Однак щодо Рарожинської-дочки, то її власна назва в тексті твору супроводжується постійним кореферентом *лебідонька*, що ніяк не кореспондує з доонімною семантикою ЛХА *Рарожинська*: «...Ой злинула *лебідонька* із гнізда; Грає конем *Рарожинська* молода: Білі шати, золотії береги, Сиплють іскрами каміння дорогі». Пор. ще: «Ой *крикнула лебедонька...*»; «Ой злинула *лебедиця...*» [7: «Великі проводи»] тощо. З розвитком сюжету поеми асоціація ясновельможності й хижості, що ґрунтується на доонімній семантиці ЛХА *Рарожинська*, переростає в іншу асоціацію, також пов'язану з символічним значенням лексеми *орел* – благородство душі, могутня сила, спрямована робити добро. Найяскравіше нове онімне значення ЛХА *Рарожинська* розкривається у фіналі поеми: молода шляхтянка-чарівниця загинула в Дніпрі, а душа її блукає і зцілює «криваві серця», лікує душі безталанних в ім'я кохання, яке героїня зустріла в Україні. Орлину силу для серця отримав і ліричний герой поеми: «Обновились,

яко орля. Юність мого серця; Розпустила душа крила, Пісня летється, летється...» [7: «Великі проводи»]

Енантіосемію внутрішньої форми ЛХА П. Куліш застосовує і для характеристики татарського ватажка в поемі «Маруся Богуславка». Доантропонімійна семантика ЛХА *Меч Кровавий* вказує на войовничість, жорстокість і, можливо, навіть кровожерність персонажа. Герой, ідентифікований цією власною назвою, дійсно воїн, але він ще й вдумливий філософ і добрий сім'янин, що готовий допомогти ближньому, навіть якщо це «невірний» (християнин), тому рятує від смерті матір Марусі Богуславки, а довідавшись про її сумну історію, допомагає знайти дочку. Османський ватажок *Меч Кровавий* проповідує не стільки мусульманство, скільки узагальнену релігію добра, його зброя – меч, покликаний воювати проти зла, утверджувати добро: «Світ, правда, честь – отсе його догмати», а меч підіймає проти зради, безчесності та ідолопоклонства: *Мечем Кровавим я зовусь, мій сину, В ім'я того, хто милосерд без міри, Хто заповідав нам мету єдину – Всю землю покорити правій вірі*» [7: «Маруся Богуславка»].

Аналогічно письменник характеризує і батька Марусі Богуславки, ідентифікованого як *Ярославець, Державець*. Інформаційно-оцінний потенціал ЛХА *Державець* розкрито завдяки невідповідності доонімної семантики цього ЛХА енциклопедичній характеристиці персонажа. Як відомо, у Великому князівстві Литовському, Польщі і підвладних їм українських землях у XV – XVIII ст. слово *державець* означало «феодал, що мав право довічно або протягом певного часу користуватися державними земельними маєтностями, однак не міг ці маєтності продати, подарувати, заповідати, закладати за борги» [8: 629]. Проте доантропонімійна семантика ЛХА *Державець* у поемі не вказує на аристократичне походження персонажа. Насправді ж герой твору – безземельний священик, «єзуїтський ненавидник» і доантропонімійну семантику імені *Державець* цілком заперечує як його статус у суспільстві, так і характеристика світогляду персонажа: «Кинув на поталу єзуїтам рід свій і родину, Заволікся пішки на козацьку вольну Україну ... Волив лучче всяку нужду і тяжку біду

приймати, Ніж з ляхами по науці єзуїтській панувати ...» [7: «Маруся Богуславка»].

У літературно-художньому антропоніміконі П. Куліша великим потенціалом інформативно-оцінної значущості відзначені ЛХА, **запозичені** ним із творів інших письменників, з античної міфології й Біблії. Онімне значення таких одиниць відзначається сталістю, що надає власній назві статусу символу. Так, автор не без впливу загальновідомої на той час Шевченкової «Катерини» [2: 88] творить кілька образів жінок-страдниць і називає їх демінутивними варіантами від імені *Катерина*. У драмі «Байда» *Катруся* – головна героїня, котра через загибель коханого стала черницею; у драмі «Колії» *Катря* – дружина головного героя, зваблена панами, стає покриткою, у фіналі твору її вбиває гайдамака; у поезії «Химери» *Катруся* – напівбожевільна дівчина, що страждає за вбитим коханим.

ЛХА-символи біблійного походження П. Куліш використовує здебільшого в поетичних медитативних творах. Наприклад, біблійним старозавітнім найменуванням *Мафусаїл* (біблійний патріарх, що прожив 969 років) автор називає ліричного героя поезії «Пророк», котрий у творі став мовчазним свідком тисячолітньої історії українського народу, а саме князівських міжусобиць, турецько-татарського лихоліття, козацьких війн. Поема «Куліш у пеклі» містить найрепрезентативніші власні назви Біблії й античних міфів. Якщо міфонім чи бібліонім не має фольклорного відповідника, то його вигадує автор. Наприклад, першим під час подорожі в потойбічному світі ліричний герой зустрічає перевізника, відомого у грецькій міфології під іменем *Харон*, в інтерпретації П. Куліша – це «старезний дідуган сердитий... гука на пана й мужика» [7: «Куліш у пеклі»], що в минулому (нібито за життя) був *Лях Потурнак*, відомий з «Думи про Самійла Кішку» як православний, що прийняв мусульманство, злякавшись каторги і спокусившись на гроші, але згодом розкався. Варіанти *Лях Потурнак* і *Харон* у контексті поеми стали виразником авторської оцінки проблеми морального потуречення.

Для більшого увиразнення художніх образів християнських святих у поемі автор почергово вживає їхні християнські імена з

фольклорними відповідниками, котрі становлять апелятивно-антропонімійну конструкцію з прикладкою апелятивом у постпозиції, причому саме прикладка набуває індивідуалізувальних рис оніма й значного характеристичного потенціалу: «Ілля-гримій гримить-стріляє, Петро-ключар, знай, спить-куняє, А сам далеко десь живе, І рад би всіх допомагати, Та за громами не чувати, Чи хто ридас, чи реве» [7: «Думи про Самійла Кішку»].

Окремо розглянемо інформаційно-оцінний ЛХА *Мартирим'ян*, фольклорне походження якого засвідчує сам П. Куліш у примітках до поеми: «Невиразне *Мартирим'янове* ім'я спіткав я, Небреха, тільки раз на віку в оповіданні людському про той світ» [8: 676]. ЛХА *Мартирим'ян* у поемі «Куліш у пеклі» називає фантастичну особу, казкового чоловіка, що рятує душі, котрі нібито помилково потрапили до пекла. Походження персонажа й одночасно походження імені персонажа П. Куліш обіграє в епізоді знайомства ліричного героя з проводирем у потойбіччі: «...я *Мартирим'ян*, Олжі та правди ненавидець: Я між козацтвом правди пан... *Мартин*, мій предок, вийшов з *Риму*, Як папа ще мовчав про схизму, Як віра ще була одна. Сподобивсь рід наш благодаті: Дав Бог нам душі рятувати У пеклі навіть і зі дна» [7: «Куліш у пеклі»]. У ЛХА *Мартирим'ян* поєднано два оніми: власне ім'я *Мартин* латинського походження, що в перекладі означає «войовничий» [6: 87], і топонім *Рим*, що уособлює не лише країну-агресора, а й країну, яка століттями була центром культурного світу. ЛХА *Мартирим'ян* можна віднести, на нашу думку, до тих «ономастичних явищ, які, за словами І. Генус-Тарновецької, не лише ідентифікують чи характеризують героя, а й самостійно творять його» [3: 16].

ЛХА-**символами** є ЛХА, які автор вживає у присвяті до поеми «Маруся Богуславка» та в поезіях «Вітаю глуш твою...», «Рай». Онімне значення цих ЛХА-символів, запозичених письменником із Біблії, спирається на енциклопедичну характеристику біблійних онімів: біблійні *Адам* і *Єва* єдині люди на Землі, то й ЛХА *Адам* та *Єва*, якими автор називає себе з дружиною, які також відгородилися від усього світу в себе на хуторі, стали єдиними людьми у витвореному ними просторі.

Інформаційний потенціал низки ЛХА П. Куліша також можна розкрити лише в контексті Біблії, оскільки онімне значення і структура таких ЛХА було запозичено з її тексту. Наприклад, у поезії «Троє схотінок» автор називає свою дружину *Мадонною*. І вже цим наголошує на її душевному багатстві, здатності до самопожертви й інших благородних рисах, якими відзначалася євангельська Мадонна: «Посланнице небес, *Мадонно* величава; *Мадонно*, о сонце доброти!» [7: «Троє схотінок»]. Онімна семантика ЛХА-прізвиська *Ірод*, яким у романі «Чорна рада» називають гетьмана І. Брюховецького, також цілковито орієнтована на енциклопедичну характеристику євангельського *Ірода*, особи, як відомо, жорстокої, владолубної й віроломної. Пор. ще: ЛХА *Іуда*, яким автор у драмі «Цар Наливай» називає персонажа-зрадника.

На нашу думку, активне використання ЛХА-символів біблійного походження, окрім іншого, зумовлене не лише тим, що П. Куліш був добрим знавцем Біблії, її першим перекладачем українською мовою, але і його усвідомленням виняткової ролі, яку посідає Біблія в українській культурі. ЛХА-символи – назви біблійних осіб стали кістяком літературно-художнього антропонімікону містерії «Іродова морока», де вони ідентифікують і водночас характеризують образи-персонажі абсолютного добра: *Діва*, *Дух*, *Син*, й образи-персонажі абсолютного зла: *Ірод*, *Іуда*. Порівняймо їх біблійні відповідники: *Діва Марія*, *Святий Дух*, *Син Божий*.

У літературно-художньому антропоніміконі П. Куліша ми зафіксували низку ЛХА-символів, запозичених ним із грецької й римської міфології. Так, наприклад, у поемі «Куліш у пеклі» письменник називає себе *Протеем*, бо хоче наголосити, що він, як і античний *Протей*, має дар віщування: «*Протей*, брехливого народу, що не збрехав ні слова зроду... судив земляків по правді, Не піддавався дурниць принаді І за що слід хвалив Москву». Щоб наголосити на доблесті ватажка запорозьких повстанців Дмитра Гуні, П. Куліш називає його ЛХА-символом *Ахілл* [7: «Куліш у пеклі»]. Пор. ще: жорстока жінка – *Медуза* [7: «Маруся Богуславка»].

Крім ЛХА біблійного походження інформаційно-оцінну функцію виконує низка ЛХА, які **ідентифікують** персоніфіковані

абстрактні поняття: *Кривда, Правда, Чорт, Смерть, Жид*. Роль людського чинника в боротьбі вищих сил уособлює образ козака. Антропонімізований етнонім *Запорожець*, що ідентифікує козака, окреслює час і локалізує дію містерії – територія України за часів козацтва. Онімну семантику ЛХА містерії в багатьох моментах твору ускладнено значною мірою експресивністю, вираженою за допомогою народнопоетичних епітетів, прикладок і звертань: *чиста Діва; Дух невмирущий; благий Син, спас миру; Правдо-нене, Правда стара матір, старушка Правда, вбога Правда, людська матір Правда; любя Кривдо, всесвітня царице, цариця Кривда; Запорожець, гайдамака, завзятий чуб, запорозький дух*.

Означальні засоби, що супроводжують ЛХА містерії, не так характеризують ознаки персонажа, як самого мовця, що вживає такі ЛХА-символи. Зокрема, для *царя Ірода Кривда* – його дружина, його «люба», «всесвітня цариця», бо саме поняття *кривда* переповнює образ зла – *царя Ірода*. Антонімічний образіві *Кривди* образ *Правди* в містерії є сутністю *Запорожця*, тому для нього вона – стара мати, до неї *Запорожець* звертається «*Правдо-нене*». Відсутність правди у словах і вчинках Ірода автор розкриває через призму ставлення одіозної біблійної особи до Правди: «...Закував я (Ірод – О. Л.) у кайдани *людську матір Правду*, замість неї кличу чорта з пекла на пораду» [7: «Куліш у пеклі»].

До інформаційно-оцінних ЛХА можна віднести численні **антропонімізовані апелютиви**, які письменник широко використовує, крім вже згаданої містерії «Іродова морока», у медитативно-філософських поезіях і переспівах. Вони ідентифікують персоніфіковані образи абстрактних понять та алегоричні образи. Напр.: *Праця* [7: «Піонер»], *Наука* [7: «До підкарпатських земляків...»], *Премудрість*, *Неволя*, *Обман* [7: «Премудрість»], *Матір Правда*, [7: «Куліш у пеклі»], *Небо*, *Земля*, *Дружба*, *Любов*, *Правда*, *Олжа* [7: «Сльози»] тощо. За вичерпністю характеристики персонажа такі ЛХА П. Куліша подібні до промовистих власних назв персонажів у класичних текстах. Порівняльний аналіз класичних ЛХА на зразок *Чесножив*, *Многомав*, *Скоробреха*, *Лихой* тощо, які вживають О. Духнович, І. Котляревський [1: 66], і Кулішевих ЛХА *Премудрість*, *Неволя*, *Обман* показує, що всі вони відрізняються за походженням,

виражальними можливостями й стилістичними функціями. П. Куліш, обираючи ЛХА на зразок *Обман* чи *Небо*, не мав наміру зробити їх подібними до реальних антропонімів, що є очевидним для його попередників-класиків; його інформаційно-оцінні ЛХА цього виду дають не стільки вичерпну характеристику найменованому персоніфікованому поняттю, скільки називають його, причому така номінація має, на нашу думку, фольклорне коріння.

До інформаційно-оцінних ЛХА є всі підстави долучити літературно-художні **оніми** *Стара* [7: «До Мазепи...»], *Незнаємий* [7: «До радості»], *Необорима* [7: «Необорима гармата»] тощо, які слугують власними назвами низки дуже не схожих між собою персонажів: *Стара* – персоніфікований образ історії; в основі цього ЛХА лежить мотив давності історії; *Незнаємий* – власна назва Всевишнього, Бог небачений і непізнаний людиною, тому *Незнаємий*; *Необорима* – ЛХА на позначення революційної хвилі, яка так само *Необорима*, як і морська хвиля: «І бачимо в тому курзу-верзу *Старої*, Наперекір її шанобі до козацтва... [7: «До Мазепи»]»; «Хто в світі пробуває, Всяк симпатії вклонись, Всяк веде вона кудись, Де *Незнаємий* витає» [7: «До радості»]; «Іде вона, іде полуднява гармада, І згорда слухає, як стогне океан Під нею...Бог новий летить із пельки ада Із тисяччю громів і брязкотом кайдан Пливуча гармизда страшної цитаделі (Ніколи океан такої не видав З давен-давnezних, як розбою вік настав) *Необоримою* її зовуть многі землі, І прізвище таке не всує дано їй: Страшна вона й морській хвилястій глибині» [7: «Необорима гармада»]. Онімна семантика деяких ЛХА – назв абстрактних понять, може бути ускладнена авторським ставленням до найменованого персонажа чи алегоричного образу. Так, ЛХА *Стара* позначений відчутним відтінком пейоративності, зневажливості: у це найменування автор вклав відому свою непризнь до історичної доби козацтва.

Зрідка роль інформаційно-оцінних можуть виконувати ЛХА-імена, причому експонентом онімного значення їх виступає неукраїнська за походженням основа імені. Так, ЛХА *Орися*, яким іменовано головну героїню в однойменному оповіданні-ідилії, має значний характеристичний потенціал, що ховається в доонімній семантиці імені

Орися: у перекладі з грецької *‘мир, спокій’*. І справді, не лише колоритні пейзажі, а й сама головна героїня оповідання випромінює мир і спокій, на які натякає внутрішня форма її імені.

Окрім відповідних стилістичних функцій, Кулішеві ЛХА – антропонімізовані назви абстрактних понять – виконують важливу текстотвірну роль. Вони мають здатність вступати у предикативні, об’єктні й суб’єктні відношення. У контексті поетичних творів такі ЛХА здебільшого перебувають у предикативних відношеннях з дієсловами і, формуючи таким чином граматичний центр, виражають основну думку поезії чи окремого епізоду в поезії. Пор.: «Нехай сумують інші, не сумуй, Робітнику безплатний, піонере. І кожного на подвиг свій готуй, Кому твою дорогу *Праця* стеле» [7: «Піонер»]. «Обійме руський дух і землю й океан, Як з його прожене *Наука* лжі туман» [7: «До підкарпатських земляків»]. «З *Неволею* за брата жив *Обман*, Над усіма письменними гетьман» [7: «Премудрість»]. ЛХА - антропонімізовані назви абстрактних понять, ідентифікують об’єкт спрямування думки, як, наприклад, в одному з епізодів поеми «Куліш у пеклі» та в переспіві «Сльози»: «Біда, що не зустрів людини (Опріч в зубоженій сім’ї) На всім просторі України Проміж письменними людьми, Щоб *Матір Правду* шанувала, Про неї більш усього дбала, А не про славу та грошву Та про *Мамону* злочестиву, Політику життя лестиву, Ту хижу в темряві сову... » [7: «Куліш у пеклі»]; «Гарячі жалощі показують, що люде Жорстокі варварства віки пережили, Но каяття сльоза тихенько вічно буде Найкраща *Небу* дань від грішниці *Землі*» [7: «Сльози»].

Отже, інформаційно-оцінні ЛХА мають значний характеристичний потенціал, який П. Куліш майстерно використовував для характеристики персонажів. Такий потенціал може міститися в доонімній семантиці основи ЛХА, а також розкриватися на тлі енциклопедичної характеристики героя. Письменник одним із перших в історії української літературно-художньої антропонімії увів інформаційно-оцінні ЛХА-символи, чим, окрім іншого, засвідчив самодостатність української літературно-художньої антропонімії, що виявляється в її здатності до самовідтворення.

Література

1. Белей Л. О. Нова літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. – Ужгород, 2002. – 175 с.
2. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX ст. – Ужгород, 1995. – 119 с.
3. Генус-Тарновецька І. Назовництво у поетичному творі. – Мюнхен; Вінніпег, 1966. – 148 с.
4. Карпенко Ю. О. Специфика имени собственного в художественной литературе // *Onomastica*. – 1986. – Т. XXXI. – С. 5–22.
5. Карпенко Ю. О. Власні назви у художній літературі // Наукові записки Кіровоград. ун-ту. – Кіровоград, 2001. – Випуск 37. – С. 170–172.
6. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К., 1984. – 151 с.
7. Куліш П. Твори у 2-х т. – К.: 1998. – Т. 2. – 629 с.
8. Куліш П. Примітки // Куліш П. Твори у 2-х т. – К., 1998. – Т. 2. – 629 с.
9. Магазаник Э. Б. Ономапозитика, или «говорящие имена» в литературе. – Ташкент, 1978. – 218 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЗАЗДРОСТІ ТА РЕВНОЩІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

© Лариса Ніколаєнко, 2009

к.філол.н., Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Київ)
УДК 811.162.1'37

У статті здійснено зіставлення інтерпретації назв емоцій заздрості та ревнощів в українських, російських і польських лексикографічних джерелах, які описують лексичний склад на сучасному етапі і в попередніх століттях. У такий спосіб зроблено спробу простежити семантичну еволюцію номінантів емоцій у трьох мовах. Для з'ясування внутрішньої форми емотивних назв використано дані етимологічних та історико-етимологічних словників.

У сучасному слов'янському мовознавстві значне місце посідає зіставне вивчення вербалізації внутрішнього світу людини, зокрема її емоційної сфери. Предметом нашого дослідження є порівняння інтерпретації назв емоцій заздрості й ревнощів в українських, російських і польських лексикографічних джерелах, які описують лексичний склад на сучасному етапі і в попередніх століттях. Підтримуємо думку М. Красавського і З. Балакіної про те, що «у філологічній словниковій статті.. акумульовані знання «наївних» носіїв мови про те чи інше явище, їх асоціативно-образні уявлення про найрізноманітніші фрагменти світу» [1: 20]. Нагадаємо, що тлумачні словники, на відміну від енциклопедичних, пояснюють не саму дійсність, а слова, які її відбивають. Таким чином, у філологічних словниках, стосовно нашого предмета дослідження, тлумачать не самі почуття, а їхні назви, що є полісемантичними і позначають не одне, а кілька почуттів. З метою опису самих почуттів, про які йтиметься в нашій статті, звернемося до принципу семантичних примітивів, який широко використовує А. Вежбицька [6: 193], коли заздрість і ревнощі можна описати таким чином:

Х відчуває заздрість: «Щось хороше сталося з кимось іншим. Це сталося не зі мною. Я не хочу, щоб так було. Я хочу, щоб такі хороші речі траплялися зі мною, а не з кимось іншим. Через це я страждаю і ненавиджу того іншого».

Х відчуває ревнощі: «Мені здається, що дорога мені особа має хороші почуття до когось іншого. Я боюся, що дорога мені особа втратить хороші почуття до мене. Я не хочу, щоб так було. Я хочу, щоб дорога мені особа мала хороші почуття лише до мене. Через це я страждаю і ненавиджу того іншого».

Як бачимо, обидві емоції мають деструктивний характер, у їхній глибинній структурі можна виявити страждання і ненависть. Головна відмінність між ними полягає в тому, що заздрість пов'язана з бажанням суб'єкта заволодіти тим, що має хтось інший, тоді як ревнощі – з побоюванням втратити те, що має сам суб'єкт, і бажанням зберегти це винятково у своїй власності.

Тепер розглянемо лексикографічне тлумачення назв цих почуттів. Іменник *ревнощі* в сучасній українській мові функціонує з двома

значеннями: «1. Сумнів у вірності, коханні, підозра в зраді подружжя; 2. Заздрість до успіхів іншої людини» [СУМ 8: 472].

Російська назва *ревность* також є багатозначною: «1. Мучительное сомнение в чьей-либо верности и любви; 2. Боязнь чужого успеха; соперничество; 3. *устар.* Усердие, старание, рвение» [ССРЛЯ 12: 1089]. Хоча, на думку Н. Юшкової, у сучасній російській мові відбувся розпад полісеманта *ревность*. Таке припущення дослідниця робить посиляючись на «Толковый словарь русского языка» С. Ожегова й І. Шведової, де значення «мучительное сомнение в чьей-либо верности и любви» й «усердие, старание, рвение» трактують як омонімічні, а значення «боязнь чужого успеха; зависть к успеху другого» взагалі не зафіксовано. Це дає їй підстави стверджувати, що у сучасній російській мові назва почуття *ревность* представлена лише однією семемою [3: 9]. Дозволимо собі не погодитися з таким висновком, оскільки названий словник є досить спрощеним через невеликий об'єм, натомість в усіх інших словниках сучасної російської мови, зокрема й найновіших, лексема *ревность* представлена як полісемантична і містить семему «зависть», пор.: «1. Мучительное сомнение в чьей-либо верности, любви, в полной преданности, подозрение в привязанности, в большей любви к кому-либо другому; 2. Зависть к успеху другого; нежелание делить что-либо с кем-либо; 3. *устар.* Усердие, рвение» [СРЯ 3: 692]; «1. Мучительное сомнение в чьей-либо верности и любви; 2. Боязнь чужого успеха; соперничество; 3. *устар.* Усердие, рвение в работе» [БТСРЯ: 1109].

У сучасній польській мові на позначення як емоції заздрості, так й емоції ревнощів функціонує лексема *zazdrość*: «1. Uczucie przykrości, żalu spowodowane czyimś powodzeniem, szczęściem, stanem posiadania itp. i chęć posiadania tego samego; 2. Uczucie niepokoju co do wierności osoby kochanej, podejrzliwość i dążenie do wyłączności w tym zakresie, chęć przeciwdziałania ewentualnemu naruszeniu tej wyłączności» [SJPD 10: 890] – «1. Почуття прикrostі, досади, спричинене чиймось успіхом, щастям, володінням чимось і бажанням мати те саме; 2. Почуття неспокою щодо вірності коханої особи, підозрілість і прагнення винятковості в цьому відношенні, бажання протидіяти можливому порушенню цієї винятковості». Причому в усіх сучасних словниках

польської мови на першому місці виступає значення «заздрість», а на другому – «ревності», жодне з них не маркується як застаріле.

Українська лексема *заздрість*, споріднена з польською *zazdrość*, моносемантична: «Почуття роздратування, досади, викликане якоюсь перевагою, вищістю, добробутом іншого; пристрасне бажання мати що-небудь, досягти того, що є в іншого» [СУМ 3: 126]. Абсолютним відповідником українського *заздрість* є російський іменник *зависть*: «Чувство досады, вызванное превосходством, удачей другого; желание овладеть тем, что есть у другого» [ССРЛЯ 4: 303–304]. Дериват від того самого етимона *zawiść* у сучасній польській мові також є однозначним, але позначає інтенсивніше почуття, порівняно з російським *зависть* та українським *заздрість*, пор.: «Silne uczucie niechęci do kogo na widok jego sukcesów, powodzenia; silna zazdrość» [SJPD 10: 873] – «Сильне почуття неприязні до когось через його успіхи; сильна заздрість». В українській і російській мовних картинах для об'єктивації такого сильного негативного почуття існують словосполучення *чорна заздрість*, рос. *черная зависть*.

Оскільки предметом нашого дослідження є семантична еволюція емотивних найменувань, звернемося до лексикографічних джерел, що фіксують лексичний склад попередніх століть. Почнемо з аналізу російської лексики *ревность*: «1. Рвение, пылкое усердие, горячее стремление к чему-либо великому, стремление защитить, поддержать; 2. Стремление брать пример с кого-либо, подражать, соревноваться; 3. Зависть; 4. Ревность; 5. Гнев, злоба, ярость, вражда; 6. Ссора, распря; 7. Подозрительность, недоверчивость; 8. Бодрость, живость, резвость» [СлРЯ XI–XVII 22: 128–129]; *ревнование*: «1. Рвение, усердие, пыл; 2. Воодушевление, решимость; 3. Подражание, следование примеру; 4. Зависть, злоба; 5. Ревность; 6. Ссора, распря» [СлРЯ XI–XVII 22: 128–129]; *ревности*: «зависть, ревность» [СлРЯ XI–XVII 22: 128–129]; *ревность*: «1. Сильное усердие, поборствование по ком- или чём-либо; 2. Желание славы или добра, каким пользуется другой; 3. Недоверчивость в любви, верности» [СЦСРЯ 4: 125]. В. Даль коло значень лексики *ревность* описує таким чином: «Горячее усердие, старание, стремление к добру; зависть, досада на большой успех другого; слепая и страшная недоверчивость, мучительное

сомнение в чьей-либо любви или верности» [Даль 4: 88]. Як бачимо, російська лексема *ревность* і її синоніми до початку ХХ ст. відзначалися значною семантичною дифузністю і в їх семантичному складі значення «зависть» передувало значенню «ревность». У словнику за редакцією Д. Ушакова маємо вже інший лексикографічний опис, який фактично зберігається в усіх наступних словниках ХХ ст. – *ревность*: «1. Страстная недоверчивость, мучительное сомнение в чьей-либо верности, в любви, в полной преданности; 2. Боязнь чужого успеха, опасение, что другой сделает лучше, мучительное желание безраздельно владеть чем-нибудь; 3. книжн., устар. Усердие, старательность, рвение» [ТСРЯУ 3: 1310].

Російська назва *зависть* – «1. Зависть; 2. Рвение, усердие» [СлДЯ Х–XIV 3: 287]; *зависть*: «1. Зависть; 2. Скупость» [СлРЯ XI–XVII 5: 151]; *зависть*: «Досада, производимая счастьем или преимуществами других» [СЦСРЯ 2: 15]; *зависть*: «Свойство того, кто завидует; досада по чужом добре или благе, завиды, завидки, нежелание добра другому, а одному лишь себе» [Даль 1: 560]. Словник за редакцією Д. Ушакова дає вже сучасну інтерпретацію *зависти*: «Чувство досады, вызванное превосходством, благополучием другого, желанием иметь то, что есть у другого» [ТСРЯУ 1: 902]. У діяхронічному вимірі ця лексема зберігає порівняно більшу семантичну стабільність, хоча також звужує свою семантику.

Тепер простежимо семантичну еволюцію польських назв. *Słownik Staropolski* за редакцією С. Урбанчика подає кілька варіантів лексеми *zazdrość* (*zazrość*, *zazdroć*, *zazroć*) з таким тлумаченням: «1. Uczucie żalu, niechęci do kogoś wywołane jego szczęściem, powodzeniem i połączone z chęcią posiadania tego samego; 2. Uczucie silnej wrogości, nienawiści» [SS 11: 248] – «1. Почуття досади, неприязні до когось, спричинене його щастям, успіхами і поєднане з бажанням мати те саме; 2. Почуття сильної ворожості, ненависть». Зміну семантики лексеми *zazdrość* і її фонетичних варіантів (*zajzdrość*, *zaizdrość*) спостерігаємо у словнику М. Лінде: «Zazdrosczenie, zajzrenie komu, zawidowanie, zawiść; zazdrość miłosna, zawiść miłosna, żaluzja» [Linde 6: 958] – «Заздрощі, заздрість, заздріння, ревнощі». Так званий *Słownik Warszawski* (за місцем видання) назви *zazdrość* (*zazrość*, *zaizdrość*,

zazdrość) описує так: «Zazdrosczenie, zawiść, dręczenie się cudzym dobrem, zawistne współbieganie się» [SW 8: 363] – «Заздрощі, заздрість, страждання через чуже добро, заздрісне суперництво». Як бачимо, словники давнішого періоду історії польської мови у семантичному складі іменника *zazdrość* фіксували значення «заздрість», «неприятель», «ворожість», «ненависть». І лише у XIX ст. М. Лінде вперше фіксує значення «ревності», щоправда після значення «заздрість».

Простежимо лексикографічну історію польської лексеми *zawiść*: «1. Uczucie żalu, niechęci do kogoś wywołane jego szczęściem, powodzeniem i połączone z chęcią posiadania tego samego; 2. Uczucie silnej wrogości, nienawiści» [SS 11: 233] – «1. Почуття досади, неприязні до когось, спричинене його щастям, успіхами і поєднане з бажанням мати те саме; 2. Почуття сильної ворожості, ненависть»; *zawiść* (*zawistość, zawiśnienie*): «Zawidywanie komu czego, zajrzenie komu czego, zazdrość, nienawidzenie dla lepszego szczęścia; zawiść małżeńska, zawistna miłość» [Linde 6: 946] – «Заздрощі, заздрість до когось, ненависть до кращого щастя; ревності, ревниве кохання»; *zawiść* (*zawistość, zawistnienie*): «Zazdrość, nienawiść pochodząca z zazdrości; zawiść małżeńska, miłość zazdrosna, podejźliwa, zelowja, żaluzja» [SW 8: 350] – «Заздрість, ненависть, спричинена заздрістю; ревності, ревниве, підозріле кохання». Отже, на підставі лексикографічних даних можна стверджувати, що лексема *zawiść* спочатку була семантично тотожною з *zazdrość*. Пізніше, аналогічно до *zazdrość*, в її складі також з'являється значення «ревності», яке вперше зафіксоване в словнику М. Лінде. На початку XX ст. лексеми *zazdrość* і *zawiść* позначали два почуття «заздрість» і «ревності». Поступово семантика іменника *zawiść* звужується, і тепер він уживається лише з одним значенням «сильна заздрість», тоді як *zazdrość* так само позначає два почуття.

Описувати семантичну еволюцію мовних одиниць неможливо без залучення етимологічних даних. Українська назва *зazдрість* і польська *zazdrość*, безперечно, є континуантами псл. **zъrěti* «бачити», а російська *зависть* і польська *zawiść* походять від псл. **viděti* «бачити». За версією польського етимолога Ф. Славського, у праслов'янській мові існувало дієслово **za-zъrěti* «заздрити», і розвиток його значення

відбувався аналогічно до **za-viděti*. [5: 179]. 3. Кемпф, зазначає, що польські іменники *zawiść* і *zazdrość* вийшли з тієї самої лексичної «кузні» – вони походять від семантично близьких коренів, що позначали зорове сприйняття, з тією лише різницею, що псл. **vid-* означало «пасивне бачення», а **zbr-* – «активне бачення» [4: 177].

Саме поняття «заздрити» ґрунтується, очевидно, на уявленні про лихе око, пор. лат. *invideo* «дивлюся з недоброзичливістю, наврочую; заздрю» [ЕСУМ II: 217], укр. *глянути недобрим оком* – «позаздрити, зурочити», рос. *дурной глаз* – «заздрісні очі», польськ. *patrzeć krzywym okiem* – «заздрити». Український мовознавець П. Селігей влучно зауважує, що «лексика, якою етимологічно мотивуються назви емоцій, до певної міри збігається з лексикою, з якою ці назви стало сполучаються в мовленні» [2: 32], пор.: укр. *заздрісно подивитися, заздрісний погляд*, рос. *завистливый взгляд*, польськ. *zazdrosne spojrzenie*.

Українська назва *ревності* й російська *ревность* до цього часу не мають єдиної усталеної етимологічної версії. П. Черних вважає, що ці назви слід виводити з др. і стсл. *рьвѣность* «старанність, ретельність», «сварка», *рьвѣный* «старанний, ретельний», «ревний», *рьвѣновати* «піклуватися», «змагатися», «наслідувати», «ворогувати». За версією автора, значення «ревнивий у коханні» з'явилося пізніше, але на початку XVIII ст. воно вже закріпилося. Розвинулося воно з псл. **rěvъnivъ*, **rěvъnivъjъ* «ревний», «той, що змагається, суперничає», пор. лат. *rivalis* «суперник у коханні», що виникло зі значення «суперник» взагалі [Черных II: 104]. Автор Етимологічного словника польської мови В. Борись схиляється до думки про те, що псл. **revъnъ* «сповнений емоцій, збуджений, заздрісний, ревний» походить від псл. **ruti*, **revq* «ревіти», пор. псл. **ruja* «ревіння, час ревіння в період спарювання тварин» Тобто первісне значення було «той, що реве», звідси, напевно, «той, що проявляє емоції, сповнений емоцій» > «заздрісний, ревний» [Boryś: 534].

3. Кемпф також вважає, що пракорінь **rev-* має значення «сильне почуття», доказом чого є семантичне відгалуження – прикметник *rzewny* – «сповнений жалю, смутку, меланхолії; ніжний; сумний» [4: 178], пор. також дієслово *rozrzewnić się* – «розчулитися, зворушитися».

Слід зазначити, що жоден із польських словників не фіксує лексем з коренем ***rev-**, які б мали значення, пов'язані з емоцією ревнощів. Етимологічний словник української мови подає всі наявні версії: псл. **rěvnyъ* «сердитий, ревнивий» пов'язується і з лат. *rivālis* «суперник», і з псл. **rjuti* «ревіти», і з лат. *ruo* «пориваюсь, поспішаю» [ЕСУМ V: 41]. У конкретному випадку дуже важко визначитися з первісною етимологією, всі версії видаються досить серйозними і мають всі підстави на існування. Але, без сумніву, можна погодитися з тим, що пракорінь ***rev-** мав значення «сильне почуття».

Отже, з погляду діяхронії номінанти емоцій заздрості й ревнощів в українській, російській і польській мовах розвивалися у напрямку від семантичної дифузності до звуження семантики. Російська лексема *ревность*, українська *ревнощі* й польська *zazdrość* донині зберегли полісемантичність. Вони позначають два почуття: «ревнощі» й «заздрість», причому польська лексема має інший порядок значень: «заздрість» і «ревнощі». Можна сказати, що на підставі сучасних лексикографічних даних ці лексеми є семантично тотожними, крім застарілого значення російської лексеми «усердие, старание, рвение». В українській мові з цим значенням вживають іменник *ревність*, у польській – *gorliwość*. Якщо внутрішня форма номінантів емоцій, похідних від псл. **zbrěti* і **viděti*, є досить прозорою, то стосовно походження української лексеми *ревнощі* й російської *ревность*, на жаль, на сьогодні не існує єдиної усталеної етимологічної версії.

На завершення додамо, що дефініційний та етимологічний аналіз номінантів емоцій є початковим етапом концептуального аналізу, який буде предметом наших наступних досліджень.

Література

1. Балакина З., Красавский Н. Словарная статья как способ изучения концептов эмоций // Мова і культура. Культурологічний підхід до викладання мови і літератури. – 2004. – Вип. 7, Т. II. – С. 17–24.
2. Селігей П. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові // Мовознавство, 2001. – №1. – С. 24–33.
3. Юшкова Н. Концепт *ревность* в художественной прозе Ф. Достоевского: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Спец.: 10.02.01. Русский язык. – Екатеринбург, 2003. – 18 с.
4. Kempf Z. Zawieść i zazdrość // Język Polski. – 1981. – № 3–5. – S. 175–179.

5. Sławski F. Uwagi do artykułu Z. Kempfa // Język Polski, 1981. – № 3–5. – S. 179.
6. Wierzbicka A. Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2006. – 535 s.

Джерела

БТСРЯ	Большой толковый словарь русского языка / Ред. С. Кузнецов. – СПб., 1998. – 1535 с.
Даль	Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – СПб. – М., 1880 (перевид. фотоспособом. – М.: Русский язык, 1981). – Т. 1–4.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / За ред. О. Мельничука. – Київ, 1982–2006. – Т. 1–5.
СлДЯ X–XIV	Словарь древнерусского языка X–XIV в. / Гл. ред. Р. Аванесов. – М., 1988–2000. – Вып. 1–6.
СлРЯ XI–XVII	Словарь русского языка XI–XVII в. / Ред. Г. Богатова. – М., 1975–2002. – Вып. 1–26.
СРЯ	Словарь русского языка. – М., 1981–1984. – Т. 1–4.
ССРЛЯ	Словарь современного русского литературного языка. – Москва–Ленинград, 1950–1965. – Т. 1–17.
СУМ	Словник української мови. – К., 1970–1980. – Т. 1–11.
СЦСРЯ	Словарь церковнославянского и русского языка / Сост. II-м отделением Имп. Акад. наук: Изд. 2-е. – СПб., 1867–1868. – Т. 1–3.
ТСРЯУ	Толковый словарь русского языка / Ред. Д. Ушаков. – М., 1934–1939. – Т. 1–3.
Черных	Черных П. Историко-этимологический словарь русского языка. – М., 1993. – Т. 1–2.
Boryś	Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 2006. – 861 s.
Linde	Linde M. Słownik języka polskiego. – Lwów, 1856–1860. – Т. 1–6.
SJPD	Słownik języka polskiego / Red. W. Doroszewski. – Warszawa, 1958–1969. – Т. 1–11.
SS	Słownik Staropolski / Red. S. Urbańczyk. – Kraków, 1997. – Т. 1–11.
SW	Słownik języka polskiego / Ułoż. J. Karłowicz et al. – Warszawa, 1900–1927. – Т. 1–8.

**ІДЕОГРАФІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ ЖАНРОВИХ
РІЗНОВИДІВ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ 1917–1933 РР.****© Лідія Тищенко, 2009**

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 161.2.81'322

У статті розглянуто процес формування лексики офіційно-ділового стилю української мови в період з 1917 року по 1933 рік. Аналіз лексичної системи мови в межах тематичних груп лексики (ТГЛ) робить лексичний матеріал доступним для вивчення в різноманітних аспектах.

Вироблення й кодифікація української лексики має насамперед спиратися на живомовні традиції українського народу, на його надбання в цій царині протягом багатьох віків. Як свідчать писемні пам'ятки, на всіх етапах боротьби української нації за встановлення своєї державності й системи права одне з найголовніших місць посідали проблеми юридичної, а також дипломатичної, лексики й термінології. Період 1917–1933 рр. є одним з найвизначніших в історії розвитку української літературної мови, оскільки для управління такою політичною інституцією європейського взірця, якою була Україна при Центральній Раді, Гетьманаті, Директорії, а також у складі СРСР, була створена відповідна правова система, яка впливала не тільки на військову й господарську діяльність, але й відбивалася в усіх сферах життя українського народу.

Лексика будь-якої мови – це складна і різнопланова сукупність слів, що об'єднується в певні ряди, групи, шари на основі тієї або іншої спільності, подібності семантичної, стилістичної, функціональної, генетичної та іншого характеру і водночас розрізняються, протиставляються в межах таких угруповань за вужчими, диференційними ознаками. Це дає змогу лексиці успішно сприяти реалізації комунікативної та інших мовних функцій, дає підстави вважати лексику не механічним набором слів, а певною

структурованою системою, що складається з підсистем тематичного, стилістичного та іншого характеру.

Групування слів за тематичним принципом здійснюється, по-перше, за їхніми парадигматичними і синтагматичними відношеннями, по-друге, на різних рівнях мовної структури, виходячи з різних аспектів значення слова: наприклад, у морфології на основі спільних граматичних значень виділяють лексико-граматичні класи слів (частини мови), повнозначні й службові слова, слова з конкретним і абстрактним значеннями та інші; у лексиці на основі спільних компонентів лексичних значень – семантичні поля, лексико-тематичні групи, що ґрунтуються на родо-видових відношеннях.

Досліджуючи лексичну систему, особливо в період становлення, виокремлюємо історико-політичний і соціально-комунікативний фактори як інтра- й екстралінгвальні чинники її розвитку. В одномовних країнах державна мова обслуговує всі сфери життя, і політичні й історичні чинники не мають такого значного впливу на відміну від багатомовних суспільств, де мовна проблема перестає бути суто лінгвістичною і часто піднімається на політичний рівень. В Україні як багатомовній державі надзвичайно велику роль у формуванні терміносистем відіграють політичні чинники.

Отже, розвиток української лексики й термінології, які зафіксовані в документах досліджуваного періоду, пов'язаний також з політичною історією формування юриспруденції, дипломатії й ділового адміністрування. У різні періоди Української держави суспільні, політичні й правові умови не завжди сприяли розвитку і функціонуванню національної мови. Нерідко фактично призупинявся процес вироблення й кодифікації окремих лексем. Політична історія України значно впливала на розвиток української мови, зокрема її спеціальної лексики, і залишила значний відбиток на внутрішньомовних процесах. Унаслідок дії історико-політичних чинників етапи вільної природної розбудови лексики, домінування в ній власне української основи, використання запозичень без нав'язування мові участі мови-посередника чергуються з етапами штучної, подеколи насильницької русифікації лексики української

мови з одночасним вилученням з обігу слів, створених на українському мовному ґрунті.

Другим важливим зовнішньомовним чинником у встановленні й розвитку української ділової лексики є соціально-комунікативний. Він відіграє важливу роль у процесі номінування і є складним переплетінням сприймання мовцем реальної дійсності та його особистого смислового завдання. У документах досліджуваного періоду в мові функціонувала значна кількість іншомовних слів. Це пов'язувалося з кількома факторами: впливом інших мов, які панували на території України (Австрія, Польща, Росія), а також тим, що значна кількість українців на той час навчалася за кордоном і після повернення на батьківщину займала відповідні посади в міських урядах чи судах, де під час ведення справи іноді зловживала іншомовною лексикою.

Щоб дослідити процес формування лексики офіційно-ділового стилю як системи в досліджуваній період, необхідно детальніше зупинитися на питанні про тематичні групи лексики в ній. Формування і розвиток кожної лексичної макрогрупи визначається рядом факторів, до яких належить стан мови в суспільстві і рівень розвитку відповідних функціональних стилів, в нашому випадку офіційно-ділового. Сама історія творення й розвитку лексики – це процес зміни одного періоду формування лексичної системи й утвердження іншого, при якому простежується тісний зв'язок кожного з попередніми, що в цілому становить єдиний безперервний рух і розвиток. Важливим моментом у цьому процесі є вивчення й дослідження окремих етапів розвитку спеціальної лексики, у нашому випадку юридичної, дипломатичної й канцелярської.

Поділ лексики на тематичні групи (ТГЛ) до цього часу лишається ще недостатньо розв'язаною проблемою, хоча мовознавці не раз зверталися до неї. А. А. Уфимцева детально аналізує поділ лексики на тематичні групи й поняттєві поля за І. Тріром, критично оцінює його лексичний підхід до мови – нехтування лексичним значенням слова, пропонуючи лексико-тематичні групи вивчати за такими критеріями, як семантична близькість слів, часткова або повна заміна одного з них

іншим при певних умовах контексту, синонімічні чи антонімічні зв'язки [11: 63].

У праці Ф. П. Філіна розроблено принципи виділення лексико-тематичних і лексико-семантичних груп. Істотні ознаки лексико-тематичних груп дослідник визначив так: «Лексико-тематичні групи слів становлять об'єднання двох, кількох і більше слів за значенням», «лексичні об'єднання з однорідними зіставними значеннями» [12: 525].

Ф. П. Сорокалстов наголошує також на двох напрямках вивчення лексики: тематичних групах і лексико-тематичних єдностях. У праці «История военной лексики в русском языке» він доповнив тематичну класифікацію лексики виділенням лексико-семантичних груп (ЛСГ) слів у межах тематичних розрядів. ЛСГ – власне мовні категорії – результат історичного розвитку мови. Слова, що утворюють ці групи, пов'язані так, що зміна значення одного компонента, як правило, вносить зміни в семантику пов'язаних з ним слів, а відхід старих і поява нових слів не обмежується лише кількісними змінами в складі групи, а торкається суті мовних зв'язків між словами групи [9: 23]. Учений зазначає, що виділення ТГЛ залежить від завдань дослідження; групи можуть бути широкими й вузькими; одні й ті самі слова можуть потрапити в різні групи залежно від критерію, який покладено в основу виділення тематичних груп.

Актуальним для висвітлення проблеми поділу лексики на ТГЛ і ЛСГ і структури семантичного поля є праці українських мовознавців, зокрема монографія А. А. Бурячка «Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов» [1], а також дослідження М. В. Скаб «Структура семантичного поля діяча в українській мові» [7], Л. Д. Фроляк «Ботанічна лексика українських говорів Північного Приазов'я» [13], В. А. Нагіної «Семантично-словотвірна структура української метрологічної термінології» [3]. У названих працях визначаються межі семантичного поля, розглядається склад лексичних одиниць поля, набір та ієрархія сем, з яких складається поле.

Дослідження історії тематичних груп дає можливість відтворити картину мовних процесів, породжених закономірностями розвитку

лексики [3: 3]. Аналіз лексичної системи мови в межах тематичних груп лексики (ТГЛ) робить лексичний матеріал доступним для вивчення в різноманітних аспектах.

Отже, ми поєднуємо два плани дослідження – мовний і позамовний, останній має допоміжне значення. Лексику офіційно-ділового стилю класифікуємо за функціональними й семантико-поняттєвими ознаками.

Для виокремлення ТГЛ ми спираємося на такі критерії:

- 1) семантична близькість слів;
- 2) частковий або повний збіг значень;
- 3) можливість або неможливість взаємозаміни слів у певному контексті;
- 4) синонімія, антонімія, диференціація, узагальнення. Важливим критерієм виокремлення ЛТГ є також стилістичне вживання слова.

Лексику, яка зафіксована в документах законодавчого підстилю офіційно-ділового стилю української мови досліджуваного періоду, вважаємо юридичною, оскільки її джерелом є документи, пов'язані із законодавством, правовими нормами, юриспруденцією [8, т.11: 615].

Специфіка юридичної лексики полягає в тому, що нею користуються не лише вузькі групи професіоналів-правників.

Мова юридичних документів здавна цікавила українських мовознавців. Першу спробу проаналізувати лексеми кримінального права і судівництва здійснив П. Г. Житецький [2]. Аналіз окремих лексем, пов'язаних з правом, з погляду семантики, етимології й словотвірної будови запропонували М. Л. Худаш, М. С. Рогаль, С. П. Бевзенко, І. І. Свенціцький, Л. Л. Гумецька та ін.

Створення Інституту української наукової мови, як ми вже зазначали, відкрило небувалий період у розвитку української наукової термінології, яка вперше в історії української мови розвивається за визначеним планом і державною підтримкою. Наслідком багаторічної роботи правничо-термінологічної комісії стало видання в серпні 1926 року «Російсько-українського словника правничої мови» (понад 67 000 слів) [5]. Паралельно питаннями юридичної термінології з середини 20-х років почав активно займатися апарат Нарком'юсту УРСР, прагнучи якнайшвидше видати «Практичний правничий словник

російсько-український», укладачі якого – С. Веретка і М. Матвієвський – вмістили до нього близько 5 тисяч термінів [4]. Майже одночасно з'явилися ці два правничі словники: академічний (київський) і нарком'юстівський (харківський). Академічний словник орієнтувався переважно на українську лексику з документів періоду Гетьманщини та з українськомовних актів. Фахівці Нарком'юсту віддавали перевагу термінам, співзвучним з їхніми російськими аналогами.

Лексичну дублетність і словотвірну синонімію на позначення правових понять спостерігаємо в українській юридичній термінології радянського періоду, пор.: *правіж* і *позов*, *захисник* і *оборонець*, *відповідач* і *відповідальник* та ін. Проте, як зауважує О. А. Сербенська, у 20-ті рр. XX ст. синонімічні ряди правничих термінів суттєво скоротилися [6: 12–13], але цілком не зникли.

У лексичній системі юридичних понять на різних етапах її становлення й розвитку вчені виокремлюють в основному ті самі тематичні групи, які розрізняють кількісним складом і семантичними відношеннями слів: назви понять права і пов'язаного з ним судочинства, назви судових службових осіб, назви судових процесів, терміни, які означають судові докази, назви письмових документів та ін. Про це йдеться у працях Т. М. Баляхіної, Є. М. Іссерліна, О. А. Сербенської, О. О. Ушакова та ін.

Поділ юридичної лексики на тематичні групи в нашому дослідженні ми робимо на основі лише тих слів, які були зафіксовані в процесі збирання матеріалу. Намагаючись описати лексику законодавчого підстилю, ми користувались юридичними словниками й енциклопедіями досліджуваного періоду.

Отже, виокремлюємо такі ТГЛ в законодавчому підстилі офіційно-ділового стилю: I) ТГЛ на позначення понять законності й порядку; II) ТГЛ, пов'язана з правопорушеннями й особами, які їх здійснюють; III) ТГЛ правничих термінів, що репрезентують юридичну відповідальність і правосуддя; IV) ТГЛ – назви офіційних юридичних документів. Деякі з цих тематичних груп містять окремі підгрупи.

У період Центральної Ради, Гетьманату, Директорії (1918–1920 рр.) українська мова тільки починала функціонувати як мова міжнародних

відносин. Історичні дані, зафіксовані в документах, свідчать, що в цей період українська мова обслуговувала роботу численних дипломатичних установ і місій. Українським дипломатам доводилося здобувати визнання на міжнародній арені. Центральна Рада вислала лише три дипломатичні місії: до Німеччини, Австро-Угорщини й Румунії. У Києві перебувало десять іноземних консульств, які залишилися з попереднього періоду. За доби Гетьманату іноземний дипломатичний корпус в Україні був представлений одинадцятьма посольствами й дипломатичними місіями, а також сорока консульствами з п'ятнадцяти країн світу. Протягом свого існування Директорія вислала за кордон двадцять три представництва. Крім того, у Берліні, Відні, Римі працювали військово-санітарні місії у справах військовополонених.

Аналіз лексичних особливостей дипломатичного підстилю засвідчує, що лексика дипломатичних документів представлена кількома шарами. Компоненти цих лексичних шарів утворюють злагоджену систему дипломатичного підстилю. У лексикологічних дослідженнях останніх десятиліть простежується виразна тенденція до вивчення лексики певних мов або груп як системи. У працях, предметом яких у тому чи іншому аспектах є дипломатична лексика, наведено кілька таких класифікацій ТГЛ [1: 101, 114]. У нашому дослідженні за основу взято поділ на ТГЛ, запропонований Н. Л. Тимошенко: 1) слова, що позначають назви дипломатичних документів; 2) слова, що позначають назви осіб, які перебувають на дипломатичній службі; 3) форми титулів і титулування; 4) назви дипломатичних установ, міжнародних організацій; 5) власне міжнародна лексика; 6) міжнародно-правова лексика [10: 28]. В українському мовознавстві дипломатична лексика виділена в окрему групу в академічному курсі «Історії української мови», де названо такі тематичні групи: 1) нові назви російських урядовців, які діяли в містах, а також назви нових установ і центральних органів державного управління, влада яких поширювалася в Україні: *посольський приказ, боярин*; 2) назви дипломатичних представників татарського ханства й турецької держави: *солтань, паша, бей*; 3) назви дипломатичних осіб:

гонець, депутат, кур'єр; 4) назви дипломатичних угод між державами: *договір, кондиція, трактат*.

Враховуючи наявний матеріал і мету дослідження, виділяємо такі ТГЛ в дипломатичному підстилі: 1) ТГЛ на позначення осіб, пов'язаних із дипломатичною діяльністю; 2) ТГЛ – назви дипломатичних документів; 3) ТГЛ дипломатичного етикету; 4) ТГЛ на позначення дипломатичних установ; 5) ТГЛ назв міжнародних об'єднань, союзів; 6) ТГЛ на означення понять, пов'язаних з дипломатичною діяльністю; 7) ТГЛ сфери міжнародних відносин зовнішньої політики.

Лексико-граматичні риси документів адміністративно-канцелярського різновиду найбільш змінні. Вони змінювалися як під впливом соціально-історичних факторів, так і залежно від жанрової належності й змісту документа. Кожне міністерство, кожна галузь промисловості, торгівлі, культурного зв'язку послугоувалася своєю термінологією, що мала більший, ніж наукова, зв'язок із повсякденно-побутовою тематикою і використанням, а отже, є більш змінною і менш традиційно-умовною.

Для нашого опису адміністративно-канцелярської лексики ми обрали галузь науки й освіти, оскільки саме в цей період було створено Інститут української наукової мови, а також запроваджувалося викладання українською мовою в школах і вищих навчальних закладах. Виокремлюємо такі тематичні групи цієї лексики: 1) ТГЛ – назви документів; 2) ТГЛ – назви наукових відомств, культурних і навчальних закладів; 3) ТГЛ – назви посад і спеціальностей; 4) ТГЛ на позначення одиниць адміністративно-територіального поділу; 5) ТГЛ – назви різних процесів і дій, пов'язаних із суспільними відносинами й виробничими об'єднаннями.

Отже, одна із суттєвих особливостей лексики офіційно-ділового стилю досліджуваного періоду – це її тісний зв'язок із загальнонародною мовою, що відбивається не тільки у використанні як термінів слів загальнонародної мови, але й у наближенні значень загальнонародного слова і юридичного терміна. Тенденція давати кожному поняттю окрему назву теж була позитивною, адже вона сприяла деталізації понять, а отже, надавала мові необхідної точності;

Дипломатичні документи мають більшу, ніж інші види ділових паперів, своєрідність у мові. Навіть непідготовлений читач легко може побачити незвичайні слова, звороти, особливості в побудові.

У мові дипломатичних документів, одному з різновидів офіційно-ділового стилю, спостерігаємо такі характерні ознаки його лексики і фразеології:

- значне переважання міжнародної термінології;
- наявність слів, які є своєрідними «функціональними» синонімами до слів загальнолітературних (вони відрізняються не тільки сферою вживання, але й тим, що їхнє значення закріплює їх саме за дипломатичним документом);
- наявність лексики, яка звичайно в сучасній українській мові поза дипломатичними документами не вживається; слова й звороти такого типу слугують для вираження міжнародної ввічливості; їх можна назвати етикетними.

Доцільною виявилася в адміністративно-канцелярських документах така лексико-словотвірна структура, як скорочений еквівалент складеного номенклатурного позначення – абревіатура. Її поширення спричинене як внутрішньомовними – активізацією зручного для користування й вимови способу творення нових слів методом скороченого слово- й буквоскладання, так і екстралінгвальними чинниками – прискореними темпами суспільного життя й постійним піднесенням освіченості населення.

Отже, стандартизація в українській офіційно-діловій мові цього періоду виявлялася не лише у викладі, не лише в доборі складників, а й у їх розміщенні й графічному оформленні.

Офіційно-ділову лексику можна розглядати як терміносистему, що інтенсивно формувалася і розвивалася. У процесі становлення в ній формувалися тематичні групи, що постійно поповнювалися новими засобами вираження понять ділової сфери.

Література

1. Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – 247 с.
2. Житецький П. Г. Вибрані праці // Філологія. – К.: Наук. думка, 1987. – 327 с.

3. Нагіна В. А. Семантико-словообразовательная структура украинской метеорологической терминологии: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. – Днепропетровск, 1986. – 23 с.
4. Практичний правничий словник російсько-український / Уклад. С. Веретка, М. Матвієвський. Зредагував Мазуренко Ю. – Харків: Юрид. вид-во, 1926. – 80 с.
5. Російсько-український словник правничої мови: Понад 67000 слів / Правничо-термінологічна комісія при соціально-економічному відділі АН УРСР; Гол. ред. А. Кримський. – К., 1926. – 228 с.
6. Сербенская А. А. Развитие украинской юридической терминологии после Великой Октябрьской революции: Автореферат дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук. – Львов, 1965. – 21 с.
7. Скаб М. В. Структура семантичного поля діяча в українській мові: Автореферат дис. канд. філол. наук. – К., 1987. – 21 с.
8. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
9. Сорокалетов Ф. П. История военной лексики в русском языке XI–XVIII вв. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, – 1970. – 383 с.
10. Тимошенко Н. Л. Лексика советских политических договоров: функционально-стилистический анализ. – К., 1991. – 107 с.
11. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка). – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 286 с.
12. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов // Езиковедски изследованя в чест акад. Ст. Младенов. – София, 1957. – С. 523–537.
13. Фроляк Л. Д. Ботанічна лексика українських говорів Північного Приазов'я: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. – К., 1986. – 17 с.
14. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів к. XVI–поч. XVII ст. (на матеріалах Львів. Ставропільського братства). – К.: АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1961. – 164 с.

СУЧАСНІ ОРФОГРАФІЧНІ СЛОВНИКИ: КОРОТКИЙ ОГЛЯД

© Наталія Гордієнко, 2009

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 81'374.2:81'35

У статті зроблено спробу оцінити досягнення лексикографічної спадщини сучасних орфографічних словників, проаналізовано їх реєстр, новітні підходи в укладанні. З'ясовано, що укладачі ретельно

враховують зміни в мові, зважають на цільове призначення праць, що відбивається в обсязі реєстру й лексикографічній характеристиці слів.

Орфографічні словники займають важливе місце серед інших типів лексикографічних праць. Основним завданням таких словників є нормативне написання слів, що є невід'ємною ознакою культури писемного мовлення й розвитку сучасної української літературної мови. Цей тип словників охоплює широке коло користувачів: школярів, студентів, викладачів, редакторів, адміністративних працівників, учених, письменників і всіх тих, хто цікавиться сучасною українською мовою. На важливості орфографічних словників свого часу наголошував Л. С. Паламарчук: «Найбільш масовим, найбільш поширеним типом словника-довідника, який має практичні виходи і в навчальний процес, і в щоденну працю великої армії працівників слова, є словник орфографічний, чи правописний» [6: 115].

У цій статті ми ставимо перед собою завдання проаналізувати словникову продукцію зазначеного типу, починаючи від 90-х рр. XX ст. до наших днів.

Упродовж останнього двадцятиліття побачили світ близько двох десятків орфографічних словників різного обсягу і призначення. Деякі з них виходили кількома виданнями, а то й серіями. Серед авторів правописних словників – такі провідні вчені-лексикографи, як А. А. Бурячок, С. І. Головащук, М. М. Пешак, О. О. Тараненко. Великі лексикографічні проекти очолили В. А. Широков і В. Т. Бусел. Відповідальне редагування значних за обсягом академічних словників здійснювали академіки НАН України В. М. Русанівський і В. Г. Склярєнко. Авторами сучасних орфографічних словників є: В. Ф. Жовтобрюх, О. П. Івакін, А. О. Івченко, В. Я. Карачун, Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига, С. М. Музичук, О. Ю. Петраковський, Л. О. Полякова, А. О. Свашенко, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, В. В. Чумак, Г. М. Ярун.

Такий чималий список науковців свідчить про те, що українська лексикографія перебуває в стадії активного розвитку, з'являються нові словники, удосконалюються й перевидаються раніше створені праці.

Популярність української орфографії зумовлена й тим фактом, що від часу незалежності України і затвердження української мови як державної, зросла потреба в сучасних орфографічних словниках, які б враховували нові тенденції, зміни в мові, відображали реальний стан сучасної української мови в просторі й часі. Ще одним важливим фактором підвищеної зацікавленості в орфографічних словниках є впровадження в 1993 р. нового видання Українського правопису.

Сучасні орфографічні словники укладені на основі четвертого (останнього) видання Українського правопису. На глибоке переконання І. Вихованця «найголовнішою ознакою хорошого словника є його реєстр» [5: 3]. Наповненість сучасних орфографічних словників залежить від призначення словника, від сфери його використання. Так, реєстр лексикографічних видань найрізноманітніший: від 23 до 253 тис. слів.

Починаючи з 90-х років вагомий внесок у сучасну орфографію зробили науковці НАН України, видавши у 1994 р. «Орфографічний словник української мови» (близько 120 тис. слів) (ОСУМ І). Під час укладання словника був врахований лексичний матеріал, уміщений у «Орфографічному словнику» 1975 р. за редакцією С. І. Головащука й В. М. Русанівського. Фактично, цей словник був першою спробою створити повний орфографічний словник від часу незалежності України. У 1999 р. було здійснено 2-е видання, а у 2002 р. – третє. Автори всіх названих видань «Орфографічного словника української мови» – відомі мовознавці С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Словник містить корисну інформацію, подану укладачами в передмові, про історію становлення Українського правопису. З упевненістю можемо зазначити, що з роками видання такого словника поступово еволюціонує. Про це свідчить, зокрема реєстр словника: в третьому виданні він збільшився на 18 тис. і загальним обсягом становив 143 тис. слів, серед яких переважну більшість складає загальноновживана, термінологічна й ономастична лексика. Окрім збільшення реєстру, в словнику до невідмінюваних іменників (ремарка *незм.*) додана інформація про рід і число лексем: **авеню**, *незм.* *жс.* [УОС III: 12]; **бєрі-бєрі**, *незм.* *жс.* [УОС III: 52]; **бібабб**, *незм.* *ч. і жс.* [УОС III: 53]; **бігуді**, *незм.*, *мн.* [УОС III:

54]; **каберне́**, *незм.*, *ч.* (сорт винограду) і *с.* (вино) [УОС III: 329]. До двокомпонентних географічних назв наведено закінчення родового відмінка однини при кожному із компонентів: **Бі́ле** (-ого) **мо́ре** (-я) [УОС III: 55]; **Об'є́днані** (-их) **Ара́бські** (-их) **Еміра́ти** (-ів) [УОС III: 518]; **Мала́** (-ої) **А́зія** (-ї) [УОС III: 409]. Прямі й зворотні форми дієслова подано в окремих словникових статтях: **ві́сотати**, -аю, -аєш і **ві́сотатися**, -аюся, -аєшся [УОС III: 105]; **ла́годити**, -джу, -диш; *нак.* -одь і **ла́годитися**, -джуся, -дишся; *нак.* -одься [УОС III: 386].

Ще однією відмінністю першого видання ОСУМ порівняно з наступними є реєстр словника на літеру Г, зокрема це стосується власних назв. Так видання 1994 р. подає власні назви типу **Гданськ**, -а і **Гданськ** [ОСУМ I: 167] і відповідно похідні від них прикметники: **гданський** і **гданський** [ОСУМ I: 167]; **Ге́теборг**, -а [ОСУМ I: 167]; **Гібралта́р**¹, -а і **Гібралта́р** (місто); **Гібралта́р**², -у і **Гібралта́р** (країна); **гібралта́рський** і **гібралта́рський** [ОСУМ I: 167]; **Гренла́ндія**, -ї, *ор.* -єю і **Гренла́ндія**; **гренла́ндський** і **гренла́ндський** [ОСУМ I: 167]. Зазначимо, що в наступних виданнях ці власні назви відсутні в реєстрі, виняток становить лише власна назва **Галага́ни**, -ів (місцевість) [ОСУМ IV: 204], яка була введена лише в четвертому виданні цього словника. Це пов'язано з тим, що «Український правопис» допускає варіантність (Г–Г) власних назв іншомовного походження лише в усному мовленні, а на письмі рекомендовано вживати лише «Г». У «Примітці» до § 15 «Українського правопису» про це написано так: «У власних назвах іншомовного походження етимологічний g згідно з усталеною традицією вимовляється як Г; проте збереження g у вимові не є порушенням орфоепічної норми» [7: 19].

«Орфографічний словник української мови» А. А. Бурячка по-іншому фіксує реєстр літери Г. Зокрема до видання ввійшли: **Гібралта́р**, ру [ОСУМБ: 106]; **Гренла́ндія**, дії, *ор.* дією [ОСУМБ: 106]. До зазначених назв наведені і похідні прикметники: **гібралта́рський**, ка, ке [ОСУМБ: 106]; **гренла́ндський**, ка, ке [ОСУМБ: 107], тоді як до іменника **Гданськ** не подано відповідного прикметника.

Порівняно з виданням ОСУМ I знаходимо різницю в структурі словника, зокрема в подаванні граматичних форм займенників.

Наприклад, у першому виданні не зазначені такі форми займенників, як *багато-що багато-чого, багато-хто, багато-кого, небагато-хто, небагато-кого, небагато-що, небагато-чого*, а в наступних виданнях такі форми доповнили реєстр словника.

«Граматичні форми слів – компонентів словосполучення подаються тільки тоді, коли цих слів у реєстрі словника немає, наприклад: *вітин (-у) каменя*», – зазначено в передмові [УОС VII: 8], натомість у сьомому виданні це словосполучення подано як окреме реєстрове слово: *вітин, -у* [УОС VII: 110].

Поповнився реєстр словника словами-омографами. Так, у першому виданні ОСУМ вжито *дідівщина, -и* [ОСУМ I: 167], а в восьмому знаходимо: *дідівщина, -и* (спадщина; давні час); *дідівщина, -и* (нестатутні взаємини в армії) [УОС VIII: 216].

На думку І. Р. Вихованця, в академічному словнику слід регулярніше подавати кличний відмінок деяких іменників (наприклад «переможче» чи «переможцю»?) і наказовий спосіб важких дієслів [5: 4].

Подальшому доповненню й перевиданню академічного «Українського орфографічного словника» сприяє постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки», у якій передбачено щорічне видання академічного правописного словника. Наслідком цього та копіткої праці науковців НАН України, зокрема Українського мовно-інформаційного фонду, було видано інші видання «Українського орфографічного словника» у 2004, 2005, 2006 рр. У шостому виданні обсяг словника збільшився на 5 тис. слів і становив близько 170 тис. слів (укладачі: В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун). Джерелом поповнення шостого видання словника слугував Український національний лінгвістичний корпус Українського мовно-інформаційного фонду НАН України. З передмови дізнаємося про цей процес: «Відібрані з корпусу слова, відсутні в попередніх виданнях, було піддано процедурі автоматизованої лематизації й граматичної ідентифікації за допомогою комп'ютерної програми, розробленої в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України» [УОС VI: 3]. У цій

програмі реалізовано словозмінну класифікацію української лексики (автор І. В. Шевченко) на основі інформаційної теорії лексикографічних систем В. А. Широкова.

У наступних сьомому й восьмому перероблених і доповнених виданнях (УОС VII і УОС VIII; укладачі: В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун, відповідальний редактор В. Г. Скляренко) принципи укладання словника залишаються такими ж, як і в попередніх виданнях, а реєстр збільшується на 2 тис. слів у кожному з видань і становить у VII-ому – 172 тис., у VIII-ому 174 тис. слів.

Видання такого словника, на нашу думку, є конче необхідним для сучасної лексикографії, оскільки щорічне доповнення і перевидання його дозволяє максимально охопити найновішу й найуживанішу лексику, що з'являється в українському лексиконі. На сьогодні це один із найдосконаліших орфографічних словників, укладений високопрофесійними вченими-лексикографами. Такі перевидання, що їх здійснюють вчені кожного року, не дозволять словнику застаріти, а навпаки, сприятимуть популярності щодо його використання, оскільки кожне нове видання – це більш доповнена, виважена, високопрофесійна праця лексикографів.

На основі цього словника у 2006 р. був виданий «Український орфографічний словник: Для студентів та школярів» (укладачі В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Г. Шевченко, Г. М. Ярун) за редакцією В. М. Русанівського (УОСШ). Реєстр словника нараховує близько 70 000 слів, до складу якого входить загальновживана лексика, поширені терміни, географічні назви, неологізми. У змісті на кожну літеру подано відповідний номер сторінки на якій починаються слова на потрібну літеру, що значно пришвидшує пошук потрібного реєстрового слова.

У цьому ж році в серії «Сучасні словники України» вийшов «Орфографічний словник наукових і технічних термінів» В. Я. Карачуна (ОСНіТТ). Видання саме такого словника є дуже важливим для сучасної української орфографії. Адже відсутність орфографічного словника наукових і технічних термінів, певною мірою, гальмувало функціонування української мови у сфері науки і техніки, а також викладання української мовою цих дисциплін у

навчальних закладах. Мета цього словника «якоюсь мірою заповнити цю прогалину в навчальній літературі» [ОСНіТТ: 5]. Укладач зробив спробу подати, унормувати терміни, що раніше застосовувалися транслітеровано або скальковані з російської мови. До реєстру також було включено зовсім нові слова, що з'явилися в цій галузі діяльності останніми роками. Загальний обсяг словника – понад 30 тис. слів. У його реєстрі особливо широко подано терміни з електроніки, інженерної й комп'ютерної графіки, інформатики та кібернетики, математики, механіки, обчислювальної техніки і програмування, радіоелектроніки, фізики та хімії. Упорядник словника вводить слова зі знаком х (ікс) і його деякі відмінкові форми: **х-променеграфічний, х-променезахисний, х-променелогічний** [ОСНіТТ: 522].

Суттєвим доповненням до словника є додатки, що містять надзвичайно корисну інформацію, зокрема подано написання іншомовних прізвищ, їх транскрипцію з оригінального написання відповідно до правил сучасного українського правопису, наголос. Такий додаток є невід'ємним від основного реєстру словника, адже майже 10 % слів-термінів утворено із власних імен. Таке доповнення полегшить не лише написання термінів, а й правильну вимову прізвищ і похідних від них термінів. У словнику також вміщено зразки відмінювання частин мови наукових і технічних термінів, а також відмінювання присвійних прикметників, утворених від прізвищ. Для зручності користування також у праці В. Я. Карачуна подано грецький, латинський і готичний алфавіти. Користуватися таким словником зручно. Особливістю цього словник є те, що у ньому дається якомога більше пояснень, так, наприклад, якщо термін виражає здатність до певної дії, то після таких слів у дужках пояснено, що вони означають: **метризівність** (здатність метризуватися) [ОСНіТТ: 381].

У 2002-у р. вийшов «Орфографічний словник української мови» А. А. Бурячка 4-е видання (близько 35 тис. слів) (ОСУМБ). Видання здійснене в межах проекту «Словники України» відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 1999 року «Про розвиток національної словникової бази». Попередні видання виходили в 1996, 1999, 2000, 2002. До реєстру цього словника ввійшли слова, які є

базою для утворення інших слів, вагоме місце посідають поширені географічні назви, назви держав, народів, мешканців міст, імена людей і по батькові. Історичну лексику подано обмежено, а застарілі, діалектні, рідковживані слова до словника не включено. Зазначений словник відрізняється від інших словників, насамперед скороченням граматичних форм, а саме у словнику скорочення подані разом з останнім незмінним приголосним: **вінплатити**, лачу, **латиш**, латять [ОСУМБ: 63]. Порівняймо з УОС VIII: **вінплатити**, -ачу, -атим [УОС VIII: 106].

При складних числівниках в УОС VIII наводяться варіанти з числовим позначенням першої частини: **двадцятиріччя** (20-річчя), -я, *р. мн.* -іч [УОС VIII: 201], а у ОСУМБ опущену таку деталізацію: **двадцятиріччя**, *чя, р. мн.* річ [ОСУМБ: 109].

При користуванні таким словником відразу помітно, що не скрізь змінні частини реєстрового слова наголошуються. Порівняймо: **двадцятиліття**, *тя, р. мн.* літь [ОСУМБ: 109]; **двадцятиріччя**, *чя, р. мн.* річ [ОСУМБ: 109]. Так, у першому варіанті змінна частина наголошена, а в другому – ні. Помітно ще одну різницю у двох аналізованих словниках. Слова, що належать до однакових частин мови, але мають незначні відмінності в академічному виданні подані як одне реєстрове слово (між ними лише вжитий сполучник *i*): **по-братерському**, *присл. i по-братерськи* [УОС VIII: 608], а в ОСУМБ **по-братерськи**, *присл.; по-братерському*, *присл* [ОСУМБ: 306] становлять два реєстрових слова. Заслуговує на увагу й іменник *ясеновий*. У УОС VIII наведено як одне реєстрове слово: **ясенівий** і **ясенівий** [УОС VIII: 996]. В ОСУМБ подано як два: **ясенівий**, *ва, ве*; **ясенівий**, *ва, ве* [ОСУМБ: 460].

Неважко помітити, що ще однією неузгодженістю є вживання закінчень іменників у родовому відмінку, зокрема інформація подана або неповно, або неправильно. Наприклад: **телефон**, *ну* [ОСУМБ: 404], а в УОС VIII: **телефон**, *-у* (зв'язок) і *-а* (апарат) [УОС VIII: 858]. Такий виклад цього слова, а в деяких випадках навіть може дезорієнтувати користувача.

У 2003 р. у м. Харкові вийшов 2-е перевидання «Українського орфографічного словника» (за ред. А. О. Свашенко) (УОСС). Цей

словник містить близько 100 тис. слів і створений він на базі фахових академічних словників Інституту мовознавства О. О. Потебні та Інституту української мови НАН України. Одночасно з'являється «Орфографічний словник сучасної української мови: 70 000 слів» (укладач С. В. Музичук) (ОССУММ). Словник охоплює переважно загальноновживану лексику української мови, а також найбільш поширені наукові і технічні терміни.

Наступним кроком у сучасних орфографічних словниках була поява у 2004 р. праці Т. В. Ковальової та Л. П. Ковриги «Орфографічний словник української мови» (ОСУМК). Реєстр цього словника нараховує близько 160 000 слів. Крім загальноновживаних слів, у словнику вжиті наукові, науково-технічні терміни, діалектизми, історизми, розмовні, застарілі слова тощо. Аналізований словник є суто орфографічним, тому тлумачення слів наводиться лише в тому випадку, коли їх написання відрізняється. Усі слова, як правило, наголошені, а в окремих випадках наводяться всі можливі варіанти наголошення слова.

Цього ж року у світ вийшов «Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики», укладачами якого є В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. Головна мета словника – «показати можливі написання в різних групах складних слів» [ВЗОССУЛ: 5]. Особливістю цього словника є те, що в ньому представлений лексичний матеріал із орфографічних, тлумачних, енциклопедичних, термінологічних, фахових і галузевих словників (понад 40), виданих в кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Реєстр словника нараховує понад 253 тис. слів. До словника входить активна лексика української літературної мови й найуживаніша пасивна лексика мови творів української літератури й фольклору, загальновідомі назви народів, назви племен, назви людей за назвою міста чи за місцем проживання, слова історичного фонду, широковживані складноскорочені слова, релігійна і міфологічна лексика, найуживаніші архаїзми, діалектизми, здрібнілі, пестливі, зневажливі слова й різноманітні терміни (математичні, фізичні, пов'язані з астрономією та космонавтикою). Такий словник є не лише орфографічним, а й може «замінити собою

будь-який із словників, коли йдеться про варіативність слова, омонімію, граматичну класифікацію слова» [ВЗОССУЛ: 5]. Це пояснюється, в першу чергу, введенням до словника варіантних форм. Доповнюють і розширюють реєстр словника додатки, що містять нормативне написання імен і по батькові, населені пункти, поширені географічні назви, країни світу, а також словник містить у своєму складі і словник гідронімів.

2005 р. також був плідним для орфографії. У цьому році був виданий «Сучасний український орфографічний словник» В. Ф. Жовтобрюх (СУОСЖ), у якому наведено близько 105 тис. слів, до складу яких увійшла загальноновживана лексика, терміни, назви релігійних свят, індивідуальні назви міфологічних істот і божеств, назви історичних територій. Такий словник є корисним для користувачів, оскільки містить додатки географічних та астрономічних назв. Причому назви не входять до основного реєстру, а винесені окремо в кінець словника, що скорочує час пошуку потрібного слова і дає можливість ознайомитися з нормативним написанням інших подібних назв, не листаючи при цьому всього словника, тоді як в інших словниках, що не містять такого додатку, ці назви розташовані в загальному реєстрі. Крім того аналогічними є додатки правопису чоловічих імен й імен по батькові та жіночих імен. Користуватися такими додатками зручно й досить практично, оскільки укладач словника подає й кличний відмінок до кожного імені в додатках, оскільки існує реальна проблема у користувачів щодо форми імен саме в цьому відмінку.

У цьому ж році в рамках серії «Нові словники» був виданий «Новий орфографічний словник української мови» за редакцією О. П. Івакіна (НОСУМ). Реєстр такого словника нараховує понад 50 тис. слів і містить найуживанішу лексику сучасної української мови. Особливістю цього словника є додаток «Граматика в таблицях». У лаконічній формі, але досить інформативно, подано зразки відмінювання іменників, прикметників, числівників, займенників і дієслів, залучено приклади відмінювання прізвищ та імен. Наведені короткі теоретичні коментарі до таких таблиць. Таке доповнення у

вигляді додатка розширює можливості орфографічних словників і надає більше інформації для користувача.

У 2006 р. опубліковано «Орфографічний словник української мови» (ОСУМГ) С. І. Головашука з реєстром понад 50 000 слів. Видання укладено за словниками, посібниками й граматиками української мови та чинним Українським правописом. Проте порівняно невеликий за кількістю реєстр словника зовсім не є недоліком високопрофесійної праці автора. До словника дібрано лише ті загальновживані слова, які найбільше потрібні пересічному користувачеві для нормативного написання слів. А для найбільшої інформативності, яку може вміщувати такий за обсягом словник, укладач надає перевагу безпрефіксним словам, а з префіксом подаються переважно ті слова, що спричиняють певні труднощі в написанні чи вимові (переважно правописні, акцентологічні й семантичні особливості з вихідними формами). Укладач застерігає, що «до словника добиралася переважно правописно найпотрібніша лексика, тому невнесення до його реєстру якогось слова не є свідченням того, що воно в сучасному мовленні невживане, непопулярне. Адже в короткому словнику практично неможливо вичерпно представити префіксовані, складноскорочені чи складні слова, зворотні дієслова, які творяться майже від усіх прямих форм» [ОСУМГ: 3].

Ще однією лексикографічною працею, що вийшла друком 2006 р. став «Орфографічний словник української мови» А. О. Івченка (ОСУМІ), текст якого друкується за виданням «Орфографічного словника української мови» за 2003 р. Створений такий словник переважно на базі «Словника української мови» в 11 т., а також «Українського орфографічного словника» за редакцією А. О. Свашенко (Х., 1998), а також із власно створеної лексичної комп'ютерної бази. За обсягом цей словник належить до середнього типу і містить понад 40 тис. слів. Особливу увагу укладач приділяє новій і найчастотнішій лексиці, а тому вузькоспеціальну термінологію у словнику не представлено. Уперше в практиці укладання орфографічних словників такого типу до реєстру додано просторічну й вульгарну лексику. Укладач також застосовує так звані «номери

омонімів», коли кожний омонім і омограф позначений римською цифрою, що розташовується після гасла: **рак I**, (*тварина*); **рак II** (*хвороба*) [ОСУМІ:428]. Автор словника позначає також і відсилання до паралельних орфоепічних форм, які передає у словнику за допомогою символу →: **вб́бжество** → **уб́бжество** [ОСУМІ: 761].

Також у кінці словника розташовані додатки: особові імена та імена по батькові, а також словник географічних назв. Крім того, формат словника так званий «кишеньковий», що дозволяє використовувати його в нестандартних ситуаціях.

Дослідження показує, що долучати до основного змісту орфографічного словника граматичні відомості стає дедалі актуальнішим і популярнішим. Про це свідчить перевидане 2-е видання у 2007 р. Л. О. Поляковою «Українського орфографічного словника з граматичними таблицями + короткий правописний коментар» (УОСП) на матеріалах різних типів словників, але, як зазначає укладач, переважно орфографічних. Словник розрахований, на нашу думку, перш за все на учнів, студентів, оскільки «охоплює найбільш уживані в шкільній практиці слова сучасної української мови» [УОСП: 4]. Реєстр словника нараховує близько 80 тис. слів, серед яких знайшли своє місце термінологічна, просторічна, застаріла лексика й географічні назви. Для зручності укладач об'єднує звукові або структурні різновиди одного й того ж слова (**б́усел**, **б́усол**, **б́ушель**) [УОСП: 12] чергування приголосних (у) з (в) та (і) з (й). Дієслова, що мають незворотні і зворотні форми подаються в словниковій статті одним словом – **в(у)мива́ти(ся)** [УОСП: 22].

Для практичності користування у кінці словника розміщені додатки імен і по батькові (сучасні й давні). До імен подані й форми розмовного стилю (ремарка *розм.*). У граматичних таблицях подано зразки відмінювання усіх змінних частин мови з короткими правописними коментарями. Також словник містить зразки відмінювання імен і імен по батькові. Користування таким словником забезпечить правильну не лише орфографію, а й граматику. Ще одним позитивним явищем у словнику є подання деяких особливостей української графіки.

У цьому ж році укладач О. Ю. Петраковський у м. Харкові видав «Сучасний орфографічний словник» (СОС). Такий словник помітно відрізняється від низки попередніх словників. Відмінність його полягає у тому, що укладач вважає за необхідне диференційовано вживати літери «г» і «ґ» у словах іншомовного походження, крім російського; латинську літеру «h» і грецьку літеру «γ» передають українською літерою «г»: гелій, горизонт; у загальних назвах і власних географічних, а особливо в антропонімах на місці «g» пишеться «г», а на місці «h» відповідно «ґ»: **агént** [СОС: 6], **інтелігéнція** [СОС: 76]. Пояснення такого вживання літер знаходимо у передмові до словника: «з огляду на тривалу занедбаність і численні перекозчення з українського правопису, його штучний відрив від загальноєвропейських мовних традицій» [СОС: 3]. Користуватися таким словником треба з обережністю (особливо це стосується реєстру літери «г»), оскільки таке подання інформації не завжди узгоджується із Українським правописом і навчальними програмами, за якими викладають сучасну українську мову.

Активізувалося видання орфографічних словників і в м. Донецьку. Зокрема видавництво «БАО» за 2007 р. видало два орфографічні словники української мови з реєстром у 30 тис. (ОССУМ (1)) і 70 тис. слів (ОССУМ (2)). Словники побудовані за нормами Українського правопису, містять загальноновживану лексику, а також найбільш поширені наукові й технічні терміни.

Поряд із звичайними орфографічними словниками починають виходити короткі словники щодо правильності написання окремих слів різної тематики. Так, у 2007 р. надруковано видання Н. Є. Лозової та В. Б. Фридрак «Дзвона чи дзвону? або -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відмінку» (СДЛФ). Словник є актуальним і практичним, оскільки в ньому уніфіковано складні для написання слова, в яких дуже часто трапляються помилки. До словника подано основні рекомендації щодо правопису, а також правильне написання географічних та астрономічних назв і список продуктивних в словотворенні кінцевих компонентів.

Ще одним різновидом орфографічних словників став виданий у 2008 р. «Орфографічний словник складних слів української мови»,

укладач С. І. Головашук (ОСССУС). Видання такого словника принесе користь користувачам, оскільки його видання зумовлене актуальною і в той же час практичною потребою сучасної української мови. Такі питання, як написання складних слів разом чи через дефіс завжди були в полі зору мовознавців, оскільки своїм написання викликають труднощі, проте до цього часу вони не були уніфіковані й не всі з них унормовані за «Українським правописом». Загальний обсяг становить понад 23 тис. слів (іменники, прикметники, дієслова, прислівники, числівники, займенники, вигуки, сполучники, прийменники, частки. Подано також унормоване написання географічних назв: **Аддіс-Абэба** [ОСССУС: 12]; **Азэво-Чорномэря** [ОСССУС: 13]; **Москвэ-рйкэ, Москвй-рйкй** [ОСССУС: 178]; **Рйо-Салэдо** [ОСССУС: 242], серед яких розмовні й загальноживані терміни, зокрема фізичні: **грам-моль, -ля** [ОСССУС: 62]; медичні: **дванадцятйпэла кишкэ** [ОСССУС: 66]; геометричні: **дванадцятйгрэнный** [ОСССУС: 66]; хімічні: **двохэтомный** [ОСССУС: 68]; господарські: **лйсгэсп** [ОСССУС: 126]; філологічні: **лйтоб'эднання** [ОСССУС: 127]. Подано також написання слів разом і окремо: **абэщо, част.** [ОСССУС: 7], **абэ що, спол. із займ.** [ОСССУС: 7].

Отже, результати проаналізованого матеріалу з орфографії засвідчують, що словникарство в цій галузі динамічно розвивається. Орфографічні словники є найпопулярнішими серед інших різновидів лексикографічних видань. З'являються зовсім нові словники, перевидаються і доопрацьовуються раніше видані, збільшується їх реєстр, що свідчить про те, що такі видання є сучасними, здатними охопити найновіші слова. Все частіше починають виходити, так звані «спеціальні» словники, які спрямовані на правильне написання окремих груп слів. А видання орфографічного словника в поєднанні з граматичним коментарем буде надзвичайно корисним при вивченні граматики у школах та інших навчальних закладах.

Література

1. Венцковський А. Держава безмовна – мова бездержавна // Літературна Україна. – 18 червня (22). – 2009. – С. 3.
2. Венцковський А. Держава безмовна – мова бездержавна // Літературна Україна. – 25 червня (23). – 2009. – С. 3.

3. Горецький П. Й. Історія української лексикографії. – К.: Вид-во Академії Наук української, 1963. – 241 с.
4. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії. – К.: Рад. школа, 1961. – 161 с.
5. Ніколайчук І. Українська лексикографія: погляд у майбутнє // Світ. – 19–20 травн. – 2009. – С. 3–4.
6. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія. – К.: Наук. думка, 1978. – 201 с.
7. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наук. думка, 2008. – 288 с.

Джерела

ВЗОССУЛ	Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики: 253 000 / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 896 с.
НОСУМ	Новий орфографічний словник української мови: 50 000 слів: [Граматика в таблицях] / Ред. Івакін О. П. – К.: Аконті, 2005. – 141 с.
ОСНІТТ	Карачун В. Я. Орфографічний словник наукових і технічних термінів: Правопис. Граматика: Понад 30 000 слів / Наук. ред. Л. І. Андрієвський. – К.: Криниця, 1999. – 524 с.
ОСССУС	Головащук С. І. Орфографічний словник складних слів української мови: Понад 23 000 слів. – К.: Наук. думка, 2008. – 287 с.
ОССУМ (1)	Орфографічний словник сучасної української мови: 30 000 слів. – Донецьк: БАО, 2007. – 383 с.
ОССУМ (2)	Орфографічний словник сучасної української мови: 70 000 слів. – Донецьк: БАО, 2007. – 958 с.
ОСУМ І	Орфографічний словник української мови: Близько 120 000 слів / Уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пешак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К.: Вид-во «Довіра», 1994. – 864 с.
ОСУМ ІІ	Орфографічний словник української мови: Близько 125 000 слів / Уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пешак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Довіра», 1999. – 989 с.
ОСУМБ	Бурячок А. А. Орфографічний словник української мови: Близько 35 000 слів / Ред. Н. М. Отрох, М. А. Щипська. – 4-е вид., доопрац. – К.: Наук. думка, 2002. – 459 с.
ОСУМГ	Головащук С. І. Орфографічний словник української мови: 50 000. – К.; Ірпінь: Перун, 2006. – 486 с.
ОСУМІ	Івченко А. О. Орфографічний словник української мови: Понад 40 000 слів. – Х.: Фоліо, 2006. – 765 с.

ОСУМК	Орфографічний словник української мови: 160 000 сл. / Уклад.: Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. – Х.: Сінтекс, 2004. – 1086 с.
ОССУММ	Орфографічний словник сучасної української мови: 70 000 слів / Уклад. С. В. Музичук. – Донецьк: БАО, 2003. – 958 с.
СДЛФ	Дзвона чи дзвону? або -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відмінку: Словник-довідник / Н. Є. Лозова, В. Б. Фридрак. – К.: Наук. думка, 2007. – 168 с.
СОС	Сучасний орфографічний словник: 150 000 сл. / Уклад. О. Ю. Петраковський. – Х.: Промінь, 2007. – 1244 с.
СУОСЖ	Жовтобрюх В. Ф. Сучасний український орфографічний словник: Близько 105 000 слів. – Х.: Ранок: Веста, 2005. – 797 с.
УОС III	Український орфографічний словник: Орфогр. словн. укр. мови: Близько 143 000 слів / Уклад.: М. М. Пешак та ін. – 3-є вид., переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2002. – 1006 с.
УОС IV	Український орфографічний словник: Близько 155 000 слів / Уклад.: В. В. Чумак та ін.; Відп. ред. В. М. Русанівський. – 4-е вид., переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2005. – 1069 с.
УОС V	Український орфографічний словник: Близько 165 000 слів / За ред. В. М. Русанівського. Уклад.: В. В. Чумак та ін.]. – 5-е вид., переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2006. – 940 с.
УОС VI	Український орфографічний словник: Близько 170 000 слів / За ред. В. М. Русанівського; Уклад.: В. В. Чумак. – 6-е вид., переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2006. – 959 с.
УОС VII	Український орфографічний словник: близько 172 000 слів / уклали: В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун; за ред. В. Г. Складенка. – Вид. 7-е вид., переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2007. – 983 с.
УОС VIII	Український орфографічний словник: близько 174 тис. слів / уклали: В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун; за ред. В. Г. Складенка. – вид. 8-е, переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2008. – 997 с.
УОСП	Полякова Л. О. Український орфографічний словник з граматичними таблицями + короткий правописний коментар: 80 000 слів. – 2-е вид., доповн. – Х.: Торсінг плюс, 2007. – 496 с.
УОСС	Український орфографічний словник: Близько 100 000 сл. / За ред. А. О. Свашенко. – Х.: Прапор, 2003. – 844 с.
УОСШ	Український орфографічний словник: Для студ. та школярів: Близько 70 000 сл. / За ред. В. М. Русанівського; Укл.: В. В. Чумак та ін. – К.: Довіра, 2006. – 558 с.

ПОБУТОВА ЛЕКСИКА В ПЕРЕКЛАДІ О. ПОТЕБНІ ГОМЕРОВОЇ «ОДІССЕЇ»

© Тетяна Зарубенко, 2009

Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні (Київ)

УДК 811.161.1:81'42'373

Стаття присвячена аналізу побутової лексики перекладу «Одіссеї» Гомера в лексико-семантичному й стилістичному аспектах. Уперше досліджено текст українського перекладу відомого мовознавця Олександра Опанасовича Потебні. Серед особливостей перекладу звернено увагу на лінгвокультурний чинник вибору необхідних лексем.

О. Потебня, присвятивши багато років вивченню української поезії, наприкінці свого життя задумав перекласти українською мовою епічну поему Гомера „Одіссея» і зробити її народною книгою. Він ретельно працював з оригіналом поеми, текстами відомих перекладів слов'янськими мовами, зразками народної словесності й українських класиків і робив виписки найуживаніших у народній поезії слів, синонімів, омонімів, традиційних словосполучень і сталих висловів, які могли б знадобитися для перекладу. Як зазначає О. Русов у передмові до публікації фрагментів поеми, щоб здійснити задумане, необхідно було перекладати простою зрозумілою народу мовою [6: 538]. На жаль, О. Потебня не встиг закінчити цю працю, але матеріали, що залишилися, становлять значний інтерес для дослідників.

В архіві вченого було виявлено чернетки перекладу „Одіссеї»: 275 рядків третьої пісні, сьома пісня і майже повністю перекладена восьма пісня. Щоб передати колорит старовини епічної поеми, О. Потебня поряд з нейтральною загальномовною лексикою використовував слова, які номінують архаїчні українські реалії, культуру, побут.

Для аналізу побутової лексики перекладу використано метод виділення тематичних груп. Поділ лексичного складу мови на групи розробили Ф. Філін, О. Трубачов, Д. Шмельов. Взаємозв'язок предметів і явищ навколишньої дійсності визначає різноманітні відношення відповідних слів [8: 231; 9: 13]. У великих тематичних групах виділяють підгрупи лексики за родо-видовими ознаками.

Слова, належні до однієї лексико-семантичної групи й до однієї частини мови, мають одне або кілька значень. Між ними встановлюються певні логіко-семантичні і семантичні відношення: родо-видові, синонімічні, антонімічні тощо. Синонімічний ряд можна вважати ідеальною лексико-семантичною групою [7: 24].

У перекладі «Одіссеї» спостерігаємо синонімічний ряд назв будівель різного типу: **будинок, дім, домівка, замок, курінь, оселя, очаг, палати, терем, хороми**. Найчастіше перекладач послуговується лексемами **дім** і **палати**. В академічному виданні «Історія української мови. Лексика і фразеологія» зазначено, що слово **дім** праслов'янського походження й успадковане з індоєвропейської прамови [3: 22]. У давньоруській мові воно функціонувало в значеннях 'житлове приміщення' та 'його мешканці' [4: 55]. У сучасній українській мові лексема **дім** має чотири значення. У перекладі О. Потебні реалізоване значення 'приміщення, в якому живуть люди; житло' [СУМ, II]: *Отсе тобі, гостю батьку, той дім, що велиш показати...* (552)¹; *Од золота двері до дому кріпкого вхід замикали* (554), а також значення 'приміщення, люди, що в ньому живуть, і їх господарство' [СУМ, II]: *Хай гостю й вечеряти ключишниця дасть, що знайдеться вь домі...* (556); *Хліба ключишниця чесна тут принесла й положила, Наставивши всяких наїдків, рада дати, що вь домі знайшлося* (557). За спостереженням В. Колесова, у давньоруських текстах, зокрема перекладних, значення лексем *дом* і *двор* часто збігаються [4: 56]. У перекладі «Одіссеї» О. Потебня використовує іменник **двір** загалом у значенні 'місце біля дому', яке зафіксовано у словниках української мови [СУМ, II; Гр., I]: *Вздівши, що Гефайст роботою славний з двора вирушає, Зараз пустився іти до преславного Гефайста дому* (573). Лише один раз лексема **двір** трапляється зі значенням 'дім, садиба' [Гр, I]: *Двір би я дав тобі і хозяйство, Як би ісихтів ти зостатись* (562).

¹ Приклади з перекладу О. Потебні „Одіссеї” цитуємо в авторській орфографії за виданням: А.А. Потебня. *Из записок по теории словесности. Изд. М.В. Потебни.* – Харьков, 1905. – С. 538–583. Посилання на стор. подаємо в тексті в круглих дужках.

Слово **палата**, запозичене через старослов'янську або прямо з грецької мови [3: 130], у сучасній мові має значення: „1. тільки *мн.* Великий, багатий будинок з численними кімнатами; палац; 2. *заст.* Велика, багато оздоблена кімната» [СУМ, VI]. У перекладі О. Потебня вживає цю лексему здебільшого як синонім до слова **кімната** або **дім**: *Перш усього 'спожу старайся знайти у палатах* (553); *А Навзикая, 'д богів красу свою маючи й вроду, Стала в одвірка кріпко збудованої палати* *Й чудилися на Одиссея, таким його вздрівши очима.* (579); *Попростував до палат, в серці смутний невеселий, Став у дверях...* (574); *...а далі Пустилися йти до палат розважного Алкиноя* (565). Коли ж лексему вжито з епітетом, вона є синонімом до слова **палац**, наприклад: *Одисей же тим часом К славним палатам* *ішов Алкиноя* (554).

Лексему **домівка** у Словнику української мови тлумачать як ‘жиле приміщення стосовно до того, хто в ньому живе’ [СУМ, II]. У перекладі „Одісеї» автор вживає її саме в цьому значенні: *Її ж охочий охочу, одвів до своєї домівки* (551); *Дочко, чи непровела б ти мене до домівки мужа Алкиноя, що тут меж сими людьми панує?* (552).

Інші синоніми на позначення назв будівель трапляються в перекладі рідко. Лексему **оселя** вжито в значенні ‘приміщення для проживання людей; житло’ [СУМ, V]: *...бо недоводилось розкошувати* *З часу того, як покинув оселю косатої нимфи* (579); *...плаче... жона, обнявши милого мужа, Що перед містом і людом своїм положив головою, Оселі боронячи й діти свої од страшиного часу* (581).

Лексема **очаг**, зафіксована у Словнику церковнослов'янської й російської мов, має значення ‘под из кирпичей или из плиты, на котором разводят огонь для кухонной стряпни’ [СЦРЯ, III]. В. Даль у Тлумачному словнику живої великоруської мови фіксує відтінок значення ‘дым, курень, изба, семья, тягло. Домашний очаг, своя семья, своя изба’ [Даль, II]. На нашу думку, саме в цьому значенні лексема представлена в перекладі: *Ніхто ні з богів, ані з смертних людей не знається з нею, Тільки мене до її очага привела лиха доля* (559). Словники української мови цього слова не фіксують.

Щоб наголосити на розкоші й багатстві дому, О. Потебня використовує лексему **хороми** у значенні ‘великий розкішний

будинок' [СУМ, XI]: *Вона згодувала в хоробах білорукую Навсикаю...* (551); *Коли ж пак на все надививсь та в душі своїй надивовався, Спішно через поріг він переступив та ввійшов у хороми* (555). У цьому ж значенні перекладач уживає нейтральне слово **будинок** 'будівля, споруда, призначена для житла' [СУМ, I], але супроводжує його кількома епітетами: *Як же дійшла вже до славних вельми царських будинків* Розмову таку почала ясноока богиня Атена... (552).

Лексему **хата** у Словнику української мови тлумачать як „1. Сільський одноповерховий житловий будинок; 2. Внутрішнє житлове приміщення такого будинку; 3. Родина, люди, які живуть, перебувають в одному такому приміщенні» [СУМ, XI]. У перекладі на неї натрапляємо двічі: *Того бездітним стрілою убив Аполлон срібнолукий, Ще молодожоном у хаті* (553); *Брати наоколо Стали, подобні богам не смертєльним, далі із воза Мули повипрягали й у хату повносили плаття; Сама ж у свій терем пішла* (551). На наш погляд, у цих контекстах лексема має інше значення. У першому прикладі **хата** – це синонім **дому** в значенні 'приміщення, в якому живуть люди; житло', а у контексті другого цей іменник протиставляється слову **терем** і може називати службове приміщення, пор. як Словник української мови тлумачить лексему **терем**: 'високий боярський або князівський будинок у вигляді башти; житлове приміщення в такому будинку' [СУМ, X].

Описуючи загибель Трої, О. Потебня так перекладає початок битви: *Відтіль почав, як Аргеї на добродітні судна Сіли та одплили, курені свої підпаливши...* (580-581). Лексема **курінь** має значення: 'легка будівля, сторожка (на городах, баштанах і т. ін.)' і 'окрема частина запорізького війська; також помешкання козаків, що становили таку частину війська' [СУМ, IV]. Про те, що саме козацькі курені мав на увазі автор перекладу, на наш погляд, свідчить продовження: *Інші ж із ватажком Одиссеем преславним сиділи В Трої уже серед ради, в коні тому поховавшись. Бо троянці самі зволокли коня того в замок* (581). У Словнику української мови одне зі значень лексеми **ватажок** 'керівник ватаги (у 1–3 знач.)'; отаман' [СУМ, I]. Словник за ред. Б. Грінченка тлумачить її як 'предводитель, атаман, начальник' [Гр, I], а значення слова **замок** пояснює прикладом: *Лучче б ти в замку*

зоставсь з козаками [Гр, II]. В українській мові **замок** – це ‘укріплене житло феодала доби середньовіччя з оборонними, господарськими, культовими і т. ін. будівлями, звичайно оточене високим кам’яним муром з кількома вежами’ [СУМ, III]. Імовірно, О. Потебня переклав грецький термін **акрополь** (‘у давній Греції – укріплена центральна частина міста, розташована звичайно на горі’ [СУМ, I]) зрозумілішим народове словом: *Ось нубо далше піди й про коня дерев’яного правду Ти заспівай, ...А що ясний Одиссей на зраду увів ёго в замок...* (580).

Назви населених пунктів представлені у перекладі групою слів: **город, град, місто**. Лексему **город** праслов’янського походження фіксують ще ранні пам’ятки давньоруської писемності у значенні ‘місто’. Неповноголосна форма **град** – фонетичний варіант повноголосної **город**. Словник української мови в 11-ти томах фіксує слово **город** ‘те саме, що місто’ [СУМ, II] зі стилістичними помітками *розм. і рідко*, а **град** тлумачить як ‘город’ [СУМ, II] з поміткою *уроч.* У сучасній мові **місто** має значення ‘великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр’ [СУМ, IV]. У Словнику за ред. Б. Грінченка подано слова **город, град і місто** з тим самим значенням ‘город’ [Гр, I; II]. У перекладі О. Потебні частотнішою є давня східнослов’янська лексема **город**: *Тоді вони в Пил Нелеїв доброзбудований город Прийшли...* (541); *Коли ж ми город на кручі високій розрушили Пріяма пана...* (546); *Прихожу з далекого краю, тим то незнаю нікого З людей, що держать сей город* (552). Іменники **град і місто** трапляються в тексті по одному разу. Імовірно, це визначено потребою зберегти ритм віршованого перекладу: *Або скільки під градом великим Пріяма пана Бились...* (545); *...Що перед містом і людом своїм положив головою, Оселі боронячи й діти свої од страшного часу* (581).

У перекладі О. Потебні зафіксовано назви посуду: **глек, казан, кубок, миса, чара**. Деякі з цих лексем праслов’янського походження, вони дають змогу створити атмосферу старовини, побутової архаїчності. Слово **глек**, за тлумачним словником, – це ‘висока кругла, переважно глиняна посудина, злегка розширена в нижній частині’ [СУМ, II]. У досліджуваному тексті лексему вжито двічі: *Дівчиною молодого, з глемомъ въ руках, обернувшись, Стала вона перед ним, а*

ясний *Одиссей став питати...* (551); *Служка води принесла у гарнім глеку золотому й на руки злила...* (557). Слова **казан** і **триніг** у перекладі вжито як синоніми. СУМ фіксує такі їх значення: **казан** – ‘металева переважно округлої форми посудина (звичайно з відкритою верхньою частиною) для варіння їжі, кип’ятіння води тощо; котел, чавун’ [СУМ, IV] і **триніг** ‘триніг, рідко. Те саме, що **триніжок**’, тобто ‘підставка на трьох ніжках, а також пристосування різного призначення, що складається з трьох палиць, жердин і т. ін., скріплених в одному місці’ [СУМ, X]. Перекладач в одному контексті вживає **казан**: *Казан мідяний на в’гонь поставте й укропу зогрійте...* (578), у другому – **треногий казан**: *Арета ж служкам сказала поставити Великий треногий казан на огонь* (578), а також – **триніг** з приміткою **казан**: *А ті на жаркому огні купальний триніг встановили* (578).

Лексеми **кубок** і **чара** у перекладі вжито як синоніми. Слово **кубок** має значення ‘великий келих; чара’: *Потроху дав по частині, у кубок од злата самого Насипав вина й витаючи став промовляти словами...* (543); *Дай і сёму опісля вина солодкого кубок, Хай ізилле* (543). Перекладач надає перевагу лексемі **чара** зі значенням ‘старовинна посудина для пиття вина’ [СУМ, XI]. У тексті маємо набір епітетів – **золота, гарна, двійчата, оздобна**: *Змилився Атені сей муж справедливий, розумний Тим, що попереді їй він чару подав золотую* (543); *То, втериши слізу, з голови собі плац ізнімав Одиссей І, чару двійчату узявши, на честь богам ізливав він* (566); *Я ж отсю чару свою золоту та оздобну дам у придаток* (578).

Лексеми **кошик**, **миса** і **начиння** рідковживані в перекладі. Слово **кошик** має значення ‘виріб, різний за формою й розміром, виплетений з лози, стебел рогазу, дранки тощо, який використовують у побуті для зберігання або перенесення чого-небудь’ [СУМ, IV]: *Кошик гарний із хлібом поставив побіля ёго Йй на похваті чару вина, щоб пив, як душа забажає* (565). Лексему **начиння** Словник за ред. Б. Грінченка фіксує як ‘сосуд, посуда’ [Гр, II] і саме в цьому значенні засвідчує її переклад: *...служки ж пирове прибірали начиння* (559). Праслов’янське слово **миса** до XVIII ст. зберігало значення ‘миска’, згодом звузило сферу вжитку, позначаючи в основному велику посудину [4: 400]. У сучасній

українській мові слово **миса** вважається застарілим, пор. тлумачення у Словнику за ред. Б. Грінченка: ‘миса, род большой глубокой тарелки’ [Гр, II]. У цьому значенні й вжито назву в перекладі: *Служка води принесла у гарнім глеку золотому Й на руки злила над срібною мисою руки помити...* (557).

Дещо бідніше представлена в перекладі О. Потебні лексико-тематична група назв одягу: **одежа, плаття, плащ, сорочка, шати**. Перекладач не деталізує предмети одягу, а використовує переважно загальні назви. Лексема **одежа** успадкована українською мовою з праслов’янської. Словник української мови тлумачить її як ‘сукупність предметів, виробів (із тканини, хутра, шкіри), якими покривають тіло’. У такому ж значенні її вжито в тексті перекладу: *З яких ти людей? відкіля? хто дав тобі сюю одежу?* (559); *На поромі одпустила кріпкому, подавала Їжи й напою смачного, вдягла у бессмертну одежу...* (560). Слово **плаття** зафіксовано в словнику української мови як ‘збірн., заст. Одяг’ або також ‘збірн., заст. Білизна’ [СУМ, VI]. О. Потебня вживає його як синонім до слова **одежа**: *далі із воза Мули повипрягали й у хату повносили плаття* (551). Лексема **шати** має іншомовне походження і довгий час виступала синонімом **плаття** у значенні ‘одяг взагалі’ [4: 391]. Тлумачення слова **шати** збігається у словнику за ред. Б. Грінченка й у СУМі: ‘багате, розкішне святкове вбрання’ [СУМ, XI; Гр., IV], але в сучасній мові воно має стилістичні примітки *поетичне* та *риторичне*. Саме в такому контексті використано це слово в перекладі: *...бессмертнії шати, Що їх Каліпсо дала* (560); *Харити там обмили її, вмастили олійком Божественним, який на богах блещетъ присносущих, І в шати її одягли повабні надивовижу* (576).

Конкретні назви одягу представлені у перекладі двома лексемами **плащ** і **сорочка**. Слово **плащ** праслов’янського походження має значення ‘верхній широкий безрукавний одяг, який носять наопашки’ [СУМ, VI]: *Помили ёго служки, вмастили оливою тіло, Гарний на ёго накинули плащ, одягши в сорочку* (579). Лексема **сорочка** зафіксована в словниках як ‘чоловіча натільна білизна або одяг, що надягається поверх білизни, для верхньої частини тіла’ [СУМ, IX] й асоціюється з українськими народними реаліями. Вона трапляється в тексті частіше

від інших: *Чисто випраний плащ туди положи та сорочку* (578); *Пізнала бо, вздрівши плащ та сорочку, гарну одежу, Що робила її сама...* (559); *Гарний плащ од себе туди положила й сорочку...* (579). Можливо, О. Потебня використав це слово за аналогією, тому що грецький одяг **хітон** тлумачать як ‘чоловічий і жіночий лляний або вовняний одяг у стародавніх греків, що нагадував сорочку (перев. без рукавів), підперезану поясом з напуском’ [СУМ, XI].

До цієї групи можна долучити ще лексему **віночок**. Хоча це, вірогідніше, прикраса, але функціонально вона зближується з групою назв одягу. Іменник **віночок** – зменшена форма від **вінок** і означає ‘квіти, листя, гілки і т. ін., сплетені в коло, яким звичайно прикрашають перев. дівочу голову’ [СУМ, I]. В. Жайворонко зазначає, що «звичай плести вінки й прикрашатися ними сягає ще доісторичних часів; ...поступово [вінок] переріс у символ обоювання, ...став символом краси» [1: 97]. У фрагменті перекладу О. Потебні саме богиня Афродіта має цю жіночу прикрасу: *Той же грати на кобзі почав та гарно співати, Як покохались Арей й Афродита у краснім віночку* (572); *Любоців бо забажалось ёму Китереї в віночку* (573).

У перекладі „Одіссеї» досить широко представлені різні предмети побуту: **верстат, кросно, віжки, гривня, жорна, килим, ковадло, постіль, простина, пута, ріжки, сіти, смухи, сундук, тенета, узи**. Лексеми **верстат** і **кросно** Словник української мови за ред. Б. Грінченка тлумачить як ‘ткацький станок’ [Гр, I; II]: *Котрій пак за верстатями ткуть, та сидючи вовну Прядуть, неначе те листя шумить на високій тополі...* (554), *Як Феаки сами над усіх людей уродливі По морю гнати швидкій корабель, то так їх жіноцтво Кросно ткати...* (555). Слово **віжки** має значення ‘прикріплений з обох боків до вуздечки довгий ремінь, мотузок тощо, яким правлять кінями’ [СУМ, I]: *Несліну ж сторожу держав и Арей, віжки золотії...* (573).

Лексему **гривня** в словнику-довіднику В. Жайворонка витлумачено так: ‘стародавня нашійна прикраса з коштовних металів, згодом одиниця ваги (півфунта), яка водночас правила й за монету’ [1: 155]: *Так кожен гарно випраний плащ та сорочку Й золота дорогоціннаго гривню ёму принесіте...* (577). У цьому прикладі не зовсім зрозуміло, у

якому саме значенні вжито іменник **гривня** – прикраса чи монета. Але, зважаючи на те, що йдеться про переклад давньої грецької поеми, імовірно, він є еквівалентом слова **талант** – ‘у стародавній Греції, Месопотамії, Сирії – вагова та грошова одиниця’ [СУМ, X].

Зрідка в перекладі трапляються назви **жорна**, **ковадло** й **смухи**. Ці лексеми вжито у їх прямих значеннях. Словник української мови тлумачить **жорна** як ‘плескуватий круглий камінь, призначений для лущення і розмелювання зерна й інших твердих предметів’ [СУМ, II]: *З них которі на жорнах мелють яру пшеницю...* (554). Слово **ковадло** зафіксовано зі значенням ‘залізна або сталева підставка певної форми, на якій обробляють метал, кують металеві вироби’ [СУМ, IV]: *А Гефайст ... Надів на колоду ковадло велике й став пута кувати, Що не зламати ні розв'язати...* (573) Лексема **смухи** означає ‘те саме, що **смушок** – шкурка, хутро новонародженого ягняти’ [СУМ, IX]: *Взявъ за руки обох, та за пир увасадовив їх На смухах м'яких, на пісках на березі моря...* (543).

Лексеми **пута**, **сіти**, **тенета**, **узи** О. Потебня вживає як синоніми. Слово **пута** Б. Грінченко тлумачить як ‘кандалы’ [Гр, III]: *Нехай би тричі твої безконечні нас пута держали...* (575); *Так сказавши, пута зняла Гефайстова сила* (576). Інші члени синонімічного ряду у перекладі трапляються по одному разові: **сіти** – ‘сеть’: *Та од ніжсок навкруги відусіль розіп'яв тії сіти* (573); **тенето** – ‘тенета, сеть охотничья, употр. преимущ. во мн. ч. **тенета**’ [Гр, IV]: *Чи несхотів би й ти, може, у тенета такої попавишсь, Спати оттак на ложі при золотій Афродиті?* (575). Слово **узи** словник Б. Грінченка не фіксує, а Словник української мови тлумачить як ‘окови’ [СУМ, X] з поміткою *застаріле*: *Тіж двойко, скоро од уз кріпких вслобонились...* (576).

З прямим значенням у перекладі вжито назви **килим**, **постіль**, **прости́ня**, **сундук**. Лексема **килим** означає ‘тканий, найчастіше ворсистий, з візерунками виріб для вкривання підлоги, оздоблювання стін тощо’ [СУМ, IV], а **прости́ня** фіксується як синонім до **прости́рало** ‘довге і широке полотнище, найчастіше з білої тканини, яке стелиться на постіль, підкладається під ковдру або використовується для обтирання’ [СУМ, VIII]: *Білорука Арета тимчасом служкам ізвеліла На піддашку ліжко поставить, килим*

пурпуровий гарний *На ёму поклали, а зверх килимів прости́ні прослати* (562). У СУМі слово **постіль** має значення ‘ліжко або якийсь інше місце, приготовлене для сну’ [СУМ, VII]: *Вставай уже, гостю, йди спати, **постіль** тобі вже готова* (562). Лексема **сундук**, яку маємо в перекладі О. Потебні, тлумачиться як синонім до **скриня** – ‘великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовних предметів і т. ін.’ [СУМ, IX]: *Тим часом Арета для гістя **сундук** прехороший з кімнати Внесла: красні дари у ёму поскладали до діла* (578).

Уривки перекладу О. Потебні, що збереглися, написано вишуканою мовою. На відміну від інших українських перекладів гомеровської „Одіссеї», перекладачі яких намагались „обукраїнити» [2: 26] поему, надаючи грецьким іменам української форми, О. Потебня, поряд із цим прийомом, водночас широко використав українську побутову лексику й створив близький, знайомий українському народові світ. Перекладаючи „Одіссею», він зберіг основну характерну рису поеми – її народність. Як зазначає Ф. Луцька, учений передав давньогрецькі реалії, культурні й моральні цінності, соціальні терміни, антропоніми за допомогою українських еквівалентів або шляхом їх інтерпретації [5: 247]. Перекладач намагався зробити поему народною книгою, зрозумілою простому читачеві. На відміну від „Енеїди» І. Котляревського, де надмірна українізація відповідала травестійному жанру поеми, переклад О. Потебні не порушує епічного стилю „Одіссеї».

Література

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006. – 703 с.
2. Забарилко К. С. Гомерова „Одіссея» та її місце в світовій літературі: передмова до видання: Гомер. Одіссея / Пер. із старогрецької, примітки, словник імен і назв Бориса Тена. – Харків, 2002. – С. 3–30.
3. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – 744 с.
4. Колесов В. В. Дом и двор в древнерусских текстах XI–XVI веков // Лексические группы в русском языке XI–XVII вв. – М., 1991. – С. 55–88.
5. Луцкая Ф. И. Теоретические установки А.А. Потебни по вопросам художественного перевода и его собственной переводческой практики (на материале перевода „Одиссеи») // Творча спадщина О.О. Потебні й сучасні філологічні науки. – Харків, 1985. – С. 245–247.

6. Русов А. А. Отрывки из перевода Одиссеи // А.А. Потебня. Из записок по теории словесности. Изд. М.В. Потебни. – Харьков, 1905. – С. 538–541.
7. Судаков Г. В. Критерии выделения и особенности организации лексических групп // Лексические группы в русском языке XI–XVII вв. – М., 1991. – С. 23–34.
8. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания. – М., 1982. – 336 с.
9. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М., 1973. – 280 с.

Джерела

Даль	Толковый словарь живого великорусского языка. – М.-СПб., 1881. – Т. 1–4.
Гр	Словарь української мови / Упорядник з дод. влас. матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
СУМ	Словник української мови: В 11-и т. – К., 1970–1980.
СЦРЯ	Словарь церковнославянского и русского языка. – СПб., 1867. – Т. I–IV.

ПРО ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ СКЛАДЕНИХ ПРИЙМЕННИКІВ

© Ірина Мейзерська, 2009

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2'374

У статті обґрунтовано необхідність включення складених прийменників новітнього творення до прийменникового реєстру сучасних тлумачних словників. Виділено групу одиниць, які слід внести до реєстру, й запропоновано модель їхнього лексикографічного розроблення.

У сучасній загальномовній тлумачній лексикографії гостро постала проблема опрацювання складених одиниць. Орієнтація традиційних тлумачних словників на лексикографування лише одиниць, що відповідають слову, призвела до того, що великий шар лексики, представлені складеними одиницями, зокрема складеними прийменниками, опинився поза увагою лексикографів. Однак складені

лексичні одиниці, або еквіваленти слова, уже визнані дослідниками як повноправні й необхідні компоненти мовної системи. Вони є повноправними компонентами мовної структури, які, до того ж, виконують у мові важливу функцію, набираючи дедалі більшої ваги. Саме тому в нових українських словниках зроблено спробу лексикографічної систематизації й інтерпретації цих одиниць на нових засадах [2; 5].

Відсутність традиції лексикографування складених прийменників в українських словниках викликає багато суперечок з приводу ефективних способів їх лексикографічного опрацювання. На сучасному етапі розвитку мови усі спроби побудови функціональної моделі її лексичної системи свідчать про те, що слово, по-перше, не є граничною метою лінгвістичного опису лексикону, будучи лише одним із засобів номінативної діяльності носія мови (хоча, без сумніву, найважливішого); по-друге, не є основною одиницею словника (лексикону) [7: 10].

Процес утворення прийменниково-відмінкової єдності є складним синтезом семантики первинного прийменника й повнозначного слова. Керуючись поглядами В. В. Виноградова, можемо описати цей процес у такий спосіб: поєднуючись із багатозначним первинним прийменником, повнозначне слово конкретизує його семантику, актуалізуючи саме ту прийменникову сему (відношення), за якою він може поєднуватися із цим словом. Водночас повнозначне слово втрачає своє категоріальне значення, набуває релятивності і разом із прийменником починає функціонувати як цілісна одиниця, що виражає нове відношення чи відтінок відношення [1: 534]. Така синкретичність, нероздільність повнозначної й службової частин мови є характерною для живого мовлення, але з часом, закріплюючись в усній і писемній практиці, стає фактом мови, мовної системи.

Первинні прийменники на сучасному етапі розвинули велику багатозначність, що призвело до того, що вони перестали точно передавати ті чи інші граматичні відношення, тому, «вичерпавши повністю внутрішні ресурси для точного вираження відношень, непохідні прийменники змушують мовну систему переводити повнозначні слова в певній формі до розряду службових слів з новими

моносемічними значеннями» [10: 82]. Здебільшого значення синтаксем із первинними прийменниками зумовлюється семантикою повнозначного слова. Вторинні ж прийменники позбавлені можливості такого широкого вживання, зате вони є семантично активнішими і часто самі зумовлюють значення синтаксеми. Особливо це стосується складених прийменникових одиниць, адже вони виникають і закріплюються в мові за необхідності, там, де простий первинний прийменник не здатний точно передавати відношення. Дослідники підкреслюють, що «цінність похідних прийменників, прийменникових еквівалентів якраз і полягає в різноманітності семантики, пов'язаної з лексичним значенням вихідного повнозначного компонента, що й дає можливість прийменниковому еквіваленту передавати найтонші відтінки за допомогою відмінків», а їхнє лексичне значення – це «індивідуальне вторинне значення, що є результатом семантичних зсувів повнозначних компонентів прийменникового еквівалента» [4: 151]. Таким чином, можемо прослідкувати закономірність: чим складніша структура прийменника, тим конкретнішим є його значення і тим вужчим є коло відношень, які він виражає.

Дослідження функціонування складених одиниць прийменникового типу є гостро необхідним у зв'язку із потребою уточнення реєстру сучасних прийменників для створення цілісної системи їх лексикографування. Сьогодні дослідники активно займаються збором та впорядкуванням складених одиниць, які мають різний ступінь пропозиціоналізації, використовуючи принцип «польового структурування» [3: 143]. Для цього принципу притаманне те, що до реєстру залучають «...не лише ядерні, визнані й усталені прийменники, але й периферійні мовні факти – суперечливі у своєму прийменниковому або стилістично нормативному статусі, оказіональні, прогнозовані за аналогією тощо» [3: 143]. Цей принцип використано у «Словнику українських прийменників» А. П. Загнітка [9], його ж покладено в основу Реєстру прийменників білоруської мови, що вже нараховує більше семи тисяч одиниць [3]. Отже, можна говорити про своєрідний корпус прийменників та одиниць

прийменникового типу, що становить цінний матеріал для подальших досліджень.

Орієнтуючись на усталену в загальномовній тлумачній лексикографії традицію опрацювання одиниць, співвідносних із словом, ми пропонуємо розробляти складені прийменники в кінці словникових статей первинних прийменників, що входять до їх складу. Добираючи реєстр складених прийменників, орієнтуємося на їх усталеність у мові як прийменників, тобто, на завершеність процесу пропозиціоналізації певних прийменниково-відмінкових єдностей. При цьому спираємося на їх фіксацію у різних лексикографічних працях. Для перевірки цих даних ми скористалися чотирма словниками [5; 6; 8; 9]. Із цих міркувань ми дібрали ті складені одиниці, які зафіксовані в усіх заявлених словниках або принаймні в більшості з них, і отримали такий список:

Від імені, в ім'я, в інтересах, в/у міру, в обхід, в/у процесі, в/у результаті, в/у ролі, в/у силу, в/у ході, з метою, з/із нагоди, з розрахунку на, за посередництвом, за рахунок, зважаючи на, на адресу, на випадок, на відміну від, на знак, на зразок, на кшталт, на користь, на підставі, на правах, на честь, на чолі, незалежно від, під знаком, під приводом, під час, порівняно з, починаючи з, у вигляді, у відповідності до, у/в залежності від, у зв'язку з, у/в порівнянні з, у світлі, у справі, у/в супроводі.

Як бачимо, основне «навантаження» припадає на первинні прийменники *від, в/у, до, з/із, за, на, під*. Лексикографічне тлумачення складених прийменників подаватиметься за ризикою відразу за розробкою первинного прийменника, що входить до їх складу. Найчастотнішими у структурі складених прийменників є первинні прийменники *в, на, з*. Розгляньмо словникові статті складених прийменників, що їх компонентами є первинні прийменники. Отже, для лексикографічного розроблення складених одиниць із первинним прийменником *в* пропонуємо таку модель:

В/У ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД (чого?), *із род. в., прийм. (причинові відношення)*. Син.: ЗАЛЕЖНО ВІД, У ВІДПОВІДНОСТІ ДО, ЗГІДНО З. Ант.: НЕЗАЛЕЖНО ВІД, НЕЗВАЖАЮЧИ НА. Уживається при позначенні залежності, кореляції, причини, яка зумовлює дію.

Температура коливається в залежності від пори року; Вміст білка у пищенці змінюється в залежності від сорту.

В ІМ'Я (кого?, чого?), із род.в., прийм. (відношення мети). Син.: РАДИ, ЗАРАДИ. Уживається при вказуванні на щось, що є причиною, мотивом дії. *Партнерство / співробітництво в ім'я миру; Жертвувати чимось в ім'я справедливості / кохання / дружби.*

В ІНТЕРЕСАХ (кого?, чого?, чийх?) із. род. в., прийм. (відношення мети). Син.: НА КОРИСТЬ, НА БЛАГО. 1. Уживається з віддієслівними іменниками при позначенні чогось, що сприяє здійсненню якоїсь дії, досягненню мети. *В інтересах збереження миру / життя / родини / добробуту; В інтересах прийняття постанови / досягнення домовленості / підписання угоди і т. ін.* 2. Уживається на позначення осіб, угруповань, організацій, установ, чий інтереси відстоюють. *В інтересах громади / працівників / студентів / інституту / країни і т. ін.*

В/У МІРУ (чого?) із род. в., прийм. (супровідні відношення). Син.: В/У ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД, У ВІДПОВІДНОСТІ ДО. 1. Уживається при вказуванні на причинову залежність дії від чогось. *Писатиму в міру можливостей; Навчатися в міру своїх здібностей.* 2. Уживається з віддієслівними іменниками при вказуванні на поступовість розгортання дії. *Аналізувати події в міру надходження інформації; Набиратися досвіду в міру просування по службі.*

В ОБХІД (чого?) із род. в., прийм. (відношення способу дії). Син.: КРУГОМ. 1. Уживається на позначення предмета, об'єкта, який минають, обходять іншою дорогою. *Йти / їхати в обхід лісу / болота / будинку / села.* 2. Уживається при позначенні дії, що відбувається всупереч закону, без погодження з якоюсь особою, інстанцією. *Діяти в обхід закону / керівництва / директора.*

В/У ПРОЦЕСІ (чого?) із род. в., прийм. (супровідні відношення) Син.: В/У ХОДІ, ПІД ЧАС. Уживається при позначенні умов, за яких відбувається дія. *Домовлятися в процесі переговорів; Учитися в процесі роботи; Відкрити у процесі дослідження.*

В/У РЕЗУЛЬТАТІ (чого?) із род. в., прийм. (відношення наслідку) Син.: ВНАСЛІДОК, ЗАВДЯКИ. Уживається при вказуванні на причину, що зумовлює певний наслідок, результат. *Постраждати в*

результаті аварії; Угоду підписано в результаті довгих переговорів; Помилка в результаті неухважності.

В/У РОЛІ (кого?, чого?, який?) із род. в., прийм. (суб'єктні відношення). В якості когось або чогось. Виступити в ролі ведучого; Актор у ролі злочинця; Учитель у ролі наставника; Освоїтися в ролі викладача.

В/У СИЛУ (чого?) із род. в., прийм. (відношення причини). Син.: ЧЕРЕЗ, У ЗВ'ЯЗКУ З. Уживається при вказуванні на причину дії чи ситуації. Не можу прийти в силу деяких обставин; Працювати в силу необхідності.

В/У БІК (чого?, який?) із род. в., прийм. (директивні відношення). Син.: ДО. 1. Уживається при позначенні напрямку. Їхати в бік міста; Ити в бік оперного театру. 2. Уживається із віддієслівними іменниками при позначенні спрямованості якоїсь дії. Рух у бік європейського розвитку; Зміни в бік підвищення рівня життя.

В/У ХОДІ (чого?) із род. в., прийм. (часові відношення). Син.: В/У ПРОЦЕСІ, ПІД ЧАС. Уживається при вказуванні на процес, дію, під час якої щось розгортається, з'ясовується, вирішується і т. ін. Встановити в ході слідства; Одержати в ході експерименту.

Складені прийменники з метою, з нагоди, з розрахунку на, згідно з, порівняно з, починаючи з увійдуть до словникової статті первинного прийменника з. Лексикографічне тлумачення цих одиниць матиме такий вигляд:

З МЕТОЮ (чого?, якою?) із род. в., прийм. (відношення мети). Син. ДЛЯ, ЗАДЛЯ. Уживається з віддієслівними іменниками при позначенні мети, мотивації дії. Піти на компроміс з метою вирішення проблеми / розв'язання проблеми / збереження стосунків; Вступити до університету з метою одержання вищої освіти.

З НАГОДИ (чого?, якої?) із род., прийм. (відношення причини). Син.: НА ЧЕСТЬ, У ЗВ'ЯЗКУ З. Уживається при означенні важливої чи урочистої події, у зв'язку з якою відбувається дія. Святкування з нагоди ювілею / річниці і т. ін.

З РОЗРАХУНКУ НА (що?) із знах. в., прийм. (відношення причини). Уживається при вказуванні обставин, які гіпотетично можуть бути враховані, взяті до уваги при виконанні дії. З розрахунку

на свої сили вирішив сам пересунути шафу; Поїхав відпочити з розрахунку на гарну погоду; Насадити картоплі з розрахунку на гарний урожай.

ЗГІДНО З (чим?), із оруд. в., прийм. (корелятивні відношення). Син.: У ВІДПОВІДНОСТІ ДО. Уживається при позначенні того, що виступає чинником, зумовлює якусь дію. Діяти згідно з чинним законодавством; Поїзди курсують згідно з новим розкладом; Працювати згідно з правилами / інструкцією.

ПОРІВНЯНО З (ким?, чим?), із оруд. в., прийм. (компаративні відношення). Син.: У ПОРІВНЯННІ З. Уживається при позначенні предмета, явища, особи, що порівнюється з іншим предметом, явищем, особою. Порівняно з братом він невисокий; Порівняно з учорашнім днем сьогодні тепло; Порівняно з іншими студентами він здібніший.

ПОЧИНАЮЧИ З (чого?), із род. в., прийм. (лімітивні відношення). Син.: З, ВІД. 1. Уживається зі словом **закінчуючи** та узагальнювальним словом **весь (всі)** при позначенні цілісної сукупності предметів, осіб, які залучаються до виконання дії. Купити все нове починаючи з посуду і закінчуючи меблями; Усі починаючи із студентів і закінчуючи ректором зібралися у залі. 2. (темпор.). Уживається при позначенні моменту, з якого починається відлік часу. Починаючи з понеділка вводяться нові правила; Наказ діятиме починаючи з першого лютого.

Група складених прийменникових одиниць, до складу яких входить простий прийменник *на*, об'єднує такі одиниці: *зважаючи на*, *на адресу*, *на випадок*, *на відміну від*, *на знак*, *на зразок*, *на кшталт*, *на користь*, *на підставі*, *на правах*, *на честь*, *на чолі*, *незважаючи на*. Ці одиниці будуть описані в словниковій статті прийменника *на*.

ЗВАЖАЮЧИ НА (кого?, що?), із знах. в., прийм. (відношення умови). Син.: У/В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД. Ант.: НЕЗВАЖАЮЧИ НА, НЕЗАЛЕЖНО ВІД. Уживається при позначенні обставин, які враховуються, беруться до уваги. Його нагородили, зважаючи на високі досягнення; Відбирати учасників зважаючи на результати конкурсу.

НА АДРЕСУ (кого?, чий?), із род. в., прийм. (суб'єктні відношення). Син.: ВІДНОСНО. Уживається при позначенні особи чи

організації, про які щось говориться. *Сказано багато теплих слів на адресу наших співробітників; Він не дуже добре висловлювався на твою адресу; Критика на адресу уряду.*

НА ВИПАДОК (чого?, який?), із род. в., прийм. (допустові відношення). Уживається при позначенні можливих обставин, ситуацій, які можуть виникнути. *Взяти парасольку на випадок дощу; Підготувати кімнату на випадок приїзду гостей.*

НА ВІДМІНУ ВІД (кого?, чого?), із род. в., прийм. (компаративні відношення). Уживається для підкреслення різниці одного (однієї) предмета, явища чи особи від іншого (іншої). *На відміну від інших учнів, він був дуже здібний; На відміну від тебе, вона завжди думає, що каже; На відміну від попередніх років, літо видалося дощове.*

НА ЗНАК (чого?), з род. в., прийм. (відношення мети). Уживається при позначенні мети, мотиву якоїсь дії. *Кивнути головою на знак згоди; Посміхнутися на знак схвалення; Робочі страйкують на знак протесту.*

НА ЗРАЗОК (чого?), із род. в., прийм. (атрибутивні відношення). Син.: НА КШТАЛТ, У ВИГЛЯДІ. Уживається при позначенні предмета, до якого уподібнюється інший предмет, який є зразком для чогось. *Костюм на зразок уніформи; Балкон на зразок веранди.*

НА КШТАЛТ (чого?), із род. в., прийм. (атрибутивні відношення). Те саме, що НА ЗРАЗОК.

НА КОРИСТЬ (кого?, чого?), із род. в., прийм. (відношення мети). 1. Син.: НА БЛАГО, РАДИ, ЗАРАДІ. Уживається на позначення особи, предмета, на благо, заради яких здійснюється якась дія. *Заповіт на користь дітей; Відписати кошти на користь громади.* 2. Уживається при позначенні вигоди, позитивного результату, який приносить якась дія. *Виграли два-нуль на користь нашої команди.* 3. Уживається при позначенні особи, предмета, на захист яких щось висловлюється чи здійснюється якась дія. *Виступити на користь підсудного; Докази на користь правильності гіпотези / невинності підозрюваного.*

НА ПІДСТАВІ (чого?), із род. в., прийм. (відношення причини). Уживається при позначенні чогось, що є основою, підґрунтям для

певного твердження, висновку чи дії. *Діяти на підставі закону; зробити висновок на підставі фактів.*

НА ПРАВАХ (кого?, чого?), із род. в., прийм. (відношення способу дії). Уживається при позначенні прав, наданих комусь у певному середовищі за посадою, віком і т. ін. *Діяти на правах директора; Ділити на правах старшого; Вирішувати на правах голови родини.*

НА ЧЕСТЬ (чого?, якої?) із род., прийм. (відношення причини). 1. Син.: З НАГОДИ, У ЗВ'ЯЗКУ З. 1. Уживається при означенні важливої чи урочистої події, у зв'язку з якою відбувається дія. *Святкування на честь ювілею / річниці і т. ін.* 2. Уживається при позначенні особи, на знак пошани до якої здійснюється дія. *Ода на честь ювіляра; Виголосити промову на честь ученого.*

НА ЧОЛІ (чого?), із род. в., прийм. (атрибутивні відношення). Уживається при позначенні угруповання, організації, очолюваної кимось. *Бути на чолі уряду / партії / руху і т. ін.*

НЕЗВАЖАЮЧИ НА (кого?, що?), із знах. в., прийм. (допустові відношення). Син.: НЕЗАЛЕЖНО ВІД. Ант.: У/В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД, ЗВАЖАЮЧИ НА. Уживається при позначенні обставин, які не враховуються, не беруться до уваги. *Бігати незважаючи на погоду; Працювати незважаючи на стан здоров'я; Відстоювати свою позицію незважаючи на думку інших.*

Література

1. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.: Высш. школа, 1972. – С. 531–537.
2. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
3. Конюшкевич М. Белорусские предлоги и их аналоги: принципы атрибуции при формировании реестра // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2007. – Вип. 15. – С. 142–149.
4. Куш Н. Основы семантической типологии приименниковых эквивалентів // Лінгвістичні студії. – 2008. – Вип. 16. – С. 66–72.
5. Лучик А. А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова. – К.: Довіра, 2004 – 495 с.
6. Рогожникова Р. П. Толковый словарь сочетаний, эквивалентных слову. – М.: Астрель, 2003. – 416 с.
7. Рудяков О. М. Принципи і методи побудови функціональної моделі лексики російської мови. Автореф. дис. ... доктора філол. наук. Спец.: 10.02.19 Російська мова. – Дніпропетровськ, 1998. – 36 с.

8. Словарь структурных слов русского языка / Авт.-сост. Морковкин В. В. – М.: Лазурь, 1997. – 420 с.
9. Словник українських прийменників / Загнітко А. П., Данилюк І. Г., Ситар Г. В., Щукіна І. А. – Донецьк: Бао, 2007. – 416 с.
10. Цой А. С. Три этапа «жизненного цикла» производных предлогов // Филологические науки. – 2006. – №5 – С. 81–88

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЗВ ЧИНІВ СВЯТОСТІ В «СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» В 11 ТОМАХ

© Олександр Мирончук, 2009

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 81'373. 231

Стаття присвячена лексикографічному аналізу терміносистеми чин святості. Проаналізовано кодифікацію назв чинів святості в загальномовному «Словнику української мови» в 11-ти томах; з'ясовано відображення термінологічного значення як одного з лексико-семантичних варіантів слова; досліджено процес детермінологізації й десакралізації назв чинів святості.

Невід'ємними структурними елементами **агіоніма** – найменування християнського святого, формально вираженого багатокомпонентною сполукою, є номінація чину святості та ім'я (антропонім). Наприклад: *архангел Гавриїл* (21. 11)¹, *апостол Филип* (27. 11), *мученик Дасій* (03. 12) тощо. Номінації чинів святості як структурні елементи агіонімів утворюють однойменну терміносистему, до складу якої входять такі одиниці: *Богородиця*, *ангел*, *архангел* (*архистратиг*), *праведний* (*праведна*), *пророк* (*пророчиця*), *апостол*, *рівноапостольний* (*рівноапостольна*), *мученик* (*мучениця*), *великомученик* (*великомучениця*), *священномученик*, *преподобномученик* (*преподобномучениця*), *першомученик* (*першомучениця*), *святитель*, *преподобний* (*преподобна*), *сповідник*, *безсрібник*, *юродивий*, *благовірний*, *блаженний* (*блаженна*), *святий* (*свята*) [5]. Відсутність

¹ Тут і надалі у круглих дужках подаємо дату шанування святих за новим стилем.

системних досліджень номінацій чинів святості в українському мовознавстві спонукала нас звернутися до цієї проблеми. У статті ми розглядаємо кодифікацію, детермінологізацію й десакралізацію чинів святості у зв'язку з демократизаційними й глобалізаційними процесами та їхнім впливом на розвиток словникового складу й граматичного ладу української мови. Мета нашого дослідження – простежити відображення назв чинів святості, особливості лексико-семантичних процесів, характерних для цих найменувань, і їхню фіксацію у Словнику української мови в 11 томах (далі – СУМ).

Кодифікації (систематизації мовних явищ у словниках, граматиках, довідниках з культури мови, що орієнтують мовців на взірцеву літературну мову, дотримання установленної мовної норми) присвячена енциклопедична стаття С. Єрмоленко [2]. Явище детермінологізації в українському мовознавстві досліджували О. Тодор [9], Л. Струганець [8] та інші. Аналіз термінів у лексикографічних працях подано у статтях В. Балог [1], І. Самойлової [6], Н. Сологуб [7] та інших.

Детермінологізація – перетворення терміна на загальноповживане слово. Процес детермінологізації відбувається тоді, коли виникає потреба використати термін для номінації тих чи інших об'єктів або відношень, заповнити лакуну в певному семантичному полі [9: 139]. Л. Струганець виокремлює такі напрями, за якими відбувається процес детермінологізації: 1) шлях від метафоричного вживання до стійкого переносного значення, при якому повністю стирається образний ореол лексичної одиниці; 2) узагальнення спеціального значення у процесі вживання; 3) зміна сфери вживання цього терміна без помітних зрушень у його семантиці [8: 97 – 98].

Процес детермінологізації у церковно-релігійному стилі зумовлює десакралізацію, тобто перехід лексики до інших стильових систем, що супроводжується втратою попередніх і набуттям нових значень або розширенням семантичного поля.

Лексема **Богородиця** у СУМі подана з таким значенням: «**БОГОРОДИЦЯ**, і, ж. У християнській релігії – звичайна назва матері Христа» [СУМ: I: 210], що відповідає сфері церковно-релігійного стилю, де цей агонім утворює численний синонімічний ряд,

наприклад: *Богоматір, Божа Матір, Пресвята Діва Марія, Матір Господа Бога нашого Ісуса Христа* та ін.

Назва чину святості **ангел** – сотворена Богом особиста духовна істота, яка служить Богу, звіщає людям Його волю і виконує Його повеління [4: 289] – у СУМі представлена трьома значеннями: «**АНГЕЛ**, а, ч. 1. У релігійному культі – надприродна істота, посланець, вісник Бога; зображується звичайно у вигляді юнака з крилами. 2. чий, перен., заст. Захисник або заступник; охоронець. – *А наєси, Густочко, пан Борис для молодих жєницин небезпечний чоловік!.. Так що, я буду твоїм добрим ангелом і заберу його від тебе* (Фр., III, 1950, 418). 3. перен., заст. Про людину (переважно жінку), що відзначається красою чи добрістю, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне. – *Полю, здрастуй! Скоріше, бо ми запізнимось. А ось і водичка мінеральна й помідорчики. Ти у мене ангел!* (Автом., Щастя., 1959, 10)» [СУМ: I: 44]. Перше значення відповідає термінологічному. Два наступні – детермінологізувалися, втративши сакральне значення.

Слово **архангел** – «**АРХАНГЕЛ**, а, ч. У християнській релігії – ангел вищого рангу» [СУМ: I: 64] – зберігає своє первісне значення, функціонуючи у терміносистемі «**чин святості**». Синоніма до цієї лексеми – **архистратиг** – у СУМі немає.

Чин святості **праведний** позначає всіх старозавітних святих (крім пророків), а також новозавітних святих, які перебували в миру, не у відлюдництві або монашестві, а у звичайних умовах сімейного чи суспільного життя. Праведними також називають місцевошанованих, але не канонізованих святих [10: 379]. Проте таке розуміння не відображено в СУМі. Натомість у загальнономовному словнику подано детермінологізовані значення цієї лексеми: «**ПРАВЕДНИЙ**, а, є. 1. Який дотримується заповідей, моральних приписів якоїсь релігії; безгрішний. *Було розкажуть нам, як на тім світі буде людям: що буде грішним, а що праведним* (Н.-Лев., I, 1956, 193); // Який узгоджується з релігійними приписами, але суперечить гуманним принципам. *А сила Сатурнова іде та йде, І гріх той праведний плете* (Шевч., II, 1963, 417). 2. Справедливий, правильний. *Ми наструнчили ноги, але на Боровикове подвір'я вже статечно йшов, з виглядом праведного судді, наш батько* (Панч, На калин. мості, 1965, 8); // Чесний, благородний. *...народ з миром сіє хліб, з*

миром його жне, праведним трудом збагачує (Вол., Самоцвіти, 1952, 213)» [СУМ: VII: 500 – 501].

Пророк – назва чину святості, властивого розряду старозавітних святих, яких вшановує християнська Церква як провісників волі Божої, що пророкували про прихід Христа [3: 86]. Ця лексема також детермінологізувалася, хоча продовжує зберігати своє первісне значення: «**ПРОРОК**, а, ч. 1. За релігійними уявленнями – проповідник волі Божої. 2. поет. Провісник майбутнього. *Шевченкова слава все більше і більше зростала. Це вже був не Кобзар, що виспівує долю рідного народу, а український пророк, що проповідував людям любов, правду та братерство* (Мирний, V, 1955, 312)» [СУМ: VIII: 272].

Апостоли – найменування святих учеників Господа нашого Ісуса Христа, вибраних Ним для того, щоб благовістувати світу про настання на землі Царства Божого [3: 15 – 16]. СУМ також фіксує розширення семантики цього слова, а саме: «**АПОСТОЛ**, а, ч. 1. Згідно з євангельськими переказами – кожний із дванадцяти учнів Христа, яких Він послав проповідувати Своє вчення. 2. чого, перен., книжн. Гарячий послідовник і проповідник якого-небудь учення, ідеї і т. ін. *Островський – великий апостол життєвої правди, простоти* (Про мист. театру, 1954, 164). 3. Церковна книга, що містить «Діяння апостолів» і їх «Послання». *Джериха розказувала десятий раз, як її син тієї неділі перший раз читав апостола в церкві* (Н.-Лев., II, 1956, 170)» [СУМ: I: 55].

Рівноапостольні – найменування святих, які особливо прославилися благовісткуванням Євангелія і наверненням народів у християнську віру [3: 87]. СУМ не фіксує цієї лексеми.

Термін **мученики** вживається на позначення найдавнішого розряду святих, яких прославляє Церква за мученицьку смерть, яку вони прийняли за віру [3: 58]. Ця лексема номінує одну з найбільших (за структурою. – Авт.) лексико-семантичну групу назв новозавітних святих, до складу якої входять такі чини святості.

Мученик / мучениця – святі, які постраждали за Христа. У СУМі цей термін подано з двома значеннями, перше з яких метафоризоване, а друге – зберігає своє термінологічне значення: «**МУЧЕНИК**, а, ч. 1. Той, хто переносить або переніс муки, випробування. *Привітай же в своїй славі І мою убогу Лепту – думу немудрую Про чеха святого,*

Великого мученика, Про славного Гуса! (Шевч., I, 1951, 264). 2. Канонізований Церквою святий, що зазнав мук за віру» [СУМ: IV: 833].

Інша назва чину святості, який належить до розряду номінацій святих мучеників, – **великомученик / великомучениця** – мученики, яких Церква шанує за те, що вони перетерпіли особливо важкі й тривалі муки, проявивши при цьому надзвичайну твердість у вірі [3: 24] – також детермінологізувалася, хоча і надалі зберігає своє первісне значення: «**ВЕЛИКОМУЧЕНИК**, а, ч. 1. *церк.* Назва, яку дала Церква тим християнам, що, за переказами, зазнали великих тортур за віру. 2. *перен.* Той, хто прийняв тяжкі муки за свої переконання, свою діяльність. *Зараз потрощиться поїзд і загинуть герої, великомученики, брати* (Довж., I, 1958, 40)» [СУМ: I: 320].

Назви чинів святості **священномученик** (мученик з-поміж священнослужителів – єпископів, пресвітерів і дияконів) [3: 102], **преподобномученик / подобномучениця** (мученики з-поміж монахів і монахинь) [3: 74] і **першомученик / першомучениця** (мученики, які одними з перших постраждали за Христа) – відсутні в СУМі.

Номінація чину святості **святитель** – святий з єпископського сану (патріарх (новозавітний), митрополит, архієпископ і єпископ), якого шанують як предстоятеля окремої церковної громади, що своїм святим життям і праведним пастирством здійснив промисел Божий про Церкву на її шляху до Царства Небесного [3: 99] – у СУМі подана зі значеннями, які функціонують у сфері церковно-релігійного стилю: «**СВЯТИТЕЛЬ**, я, ч., *церк.* 1. Урочиста назва вищої особи духовної ієрархії, архієрея. 2. Той, хто провів своє життя в служінні Богу й після смерті визнаний небесним заступником віруючих» [СУМ: IX: 103]. Проте друге значення не відповідає термінологічному, оскільки вказує на будь-яку особу, яка провела своє земне життя в служіння Богу й після смерті визнана небесним заступником віруючих, а не на представників церковної ієрархії.

Назва **преподобний** стосується святих мужів і жон, які звершували свій подвиг у монашестві. СУМ цю лексику подає з багатьма лексико-семантичними варіантами: «**ПРЕПОДОБНИЙ**, а, е. 1. *рел.* Святий, праведний. *Двоє молодих християн наближаються до Руфіна і вклоняються.*

[1-й:] *Благослови нас, брате преподобний! дай душам мир* (Л. Укр., II, 1951, 481). 2. у сполуч. із сл. отець, церк. Священик, піп. [Магдалина:] *Согрішила я, багато нагрішила!.. Що ж то скаже преподобний отець Пахомій, як довідається про це гріховне зборище!* (Н.-Лев., II, 1956, 505). 3. розм., рідко. Який не має ніякої провини, ні в чому не винний; безгрішний. – *Я розказувала про чуда, а не про якісь брехні. В тебе, Лаврін, молоко на губах не обсохло, а ти брехню завдаєш преподобним жонам* (Н.-Лев., II, 1956, 337). 4. заст. Прекрасний, гарний. *Припну фартух дорогий, – Срібні-злоті береги, Гафтована середина, Преподобна дівчина!* (Чуб., V, 1874, 10) [СУМ: VII: 540].

Назва чину святості **сповідник**, що позначає найдавніший розряд святих, прославлених Церквою за відкрите сповідання своєї віри у Христа під час гонінь (до числа сповідників зараховуються ті християни, які, перетерпівши муки, залишилися – на відміну від мучеників – живими) [3: 33], у СУМі подана з іншими не термінологічними значеннями: «**СПОВІДНИК**, а, ч. 1. Священик, який слухає сповідь; духівник. [Зоня:] *Уперше в житті потребу я сповідника* (Коб., II, 1956, 321); // Людина, якій відверто признаються у чомусь, повіряють заповітні думки і т. ін. – *Я й перед вами, тату, сповідаюся в цій хвилині. Ви для мене гідний сповідник* (Круш., Буденний хліб., 1960, 145). 2. Особа, що прийшла на сповідь до священика. *Хоч вівголоса перемовляються сповідник і отець духівник, але прихожанам, що стоять неподалік, добре чути всю розмову* (Стельмах, I, 1962, 188)» [СУМ: IX: 550].

Назва чину святості **безсрібник** стосується розряду святих, які особливо прославилися своєю безкорисливістю, відмовою від багатства ради своєї віри [3: 19]. Проте таке термінологічне значення не зафіксоване в СУМі, а подане лише метафоризоване з ремаркою *застаріле*: «**БЕЗСРІБНИК**, а, ч., заст. Не жадібна до грошей, некорислива людина» [СУМ: I: 147].

Юродивими іменуються святі подвижники, що обрали особливий подвиг – юродство, тобто «образ безумства» ради відкидання цінностей мирського життя і служіння Христу через свідчення про несумісність Христового шляху і мирської мудрості та величності [8: 106]. У СУМі зафіксовано такі значення: «**ЮРОДИВИЙ**, а, е. 1. Психічно хворий; божевільний. *Схаменіться, недолюди, Діти юродиві!*

Подивіться на рай тихий, На свою країну (Шевч., I, 1963. 329). 2. у знач. ім. **юродивий**, вого, ч.; **юродива**, вої, жс. У марновірних, релігійних людей – жебрак, божевільний, що має дар віщуна. *По один бік диякона стояв юродивий, спустивши з одного плеча червону хламиду* (Н.-Лев., III, 1956, 24)» [СУМ: XI: 616].

Лексема **благовірний** номінує святих із монархів, які прославилися своїм благочестям, милістю і турботою про зміцнення християнської віри [8: 20]. Але у СУМі ця лексема кодифікована з іншим значенням, а саме: «**БЛАГОВІРНИЙ**, ного, ч., жарт. Чоловік – *Оце я одна сиділа-сиділа, дожидала-дожидала свого благовірного* (Мирний, III, 1954, 158); – *Ганна Іванівна нежить піймала, а її благовірний впав у розпач* (Шовк., Інженери, 1956, 58)» [СУМ: I: 191].

Блаженний – назва чину святості, яку вживають щодо святих інших християнських віросповідань, насамперед до святих Римокатолицької Церкви, шанування яких встановилося до розділення Церков у 1054 році. Так називають також деяких святих Православної Церкви. Лексема **блаженний** також вживається як епітет до назви **юродивий**. Проте СУМ подає детермінологізоване значення цього слова: «**БЛАЖЕННИЙ**, а, е. Дуже щасливий. *Де згода в сімействі. Де мир і тишина, Щасливі там люди, Блаженна сторона* (Пісні та романси., II, 1956, 8); // Проїнятий щастям, радістю; який виражає щастя, радість. *Наталя намагалася нахмуритися сердито, та лице її мимохіть прояснялося тихою, блаженною усмішкою* (Вас, II, 1959, 57)» [СУМ: I: 195].

У Місяцеслові (календарі) наявна також невелика кількість номінацій святих, які вживаються з епітетом **святий**, що одночасно виконує функцію чину святості. У СУМі зафіксовано численні лексико-семантичні варіанти цього слова: «**СВЯТИЙ**, поет. **СВЯТ**, а, е. 1. Пов'язаний з релігією, Богом, наділений божественною силою. *Архімандрит Сам на горі править, Святого Бога просить, хвалить, Щоб дав їм мудрості догнати, Гетьмана доброго обрати* (Шевч., II, 1963, 159); // Перейнятий божественною силою. *Мудрих та святих речей [проповідника] зібралися послухати правовіри* (Коцюб., I, 1955, 291); // Уживається як постійний епітет до слів, пов'язаних із місцями або предметами релігійного поклоніння. *Трістане! в тебе є гріхи, великі, непростимі. На*

їх навряд чи проща є в святім Єрусалимі (Л. Укр., I, 1951, 413); // Освячений. Хоч крізь сон подивлюся На ту Україну, Де ходили гайдамаки З святими ножами, – На ті шляхи, що я міряв Малими ногами (Шевч., I, 1963, 139); // (тільки свят – повторюване) у знач. виг. Уживається при вираженні переляку, подиву, обурення. – Свят, свят, свят... Опам'ятайся. Мені на пошту треба йти (Коцюб., II, 1955, 23); 2. Який, за християнською релігією, провів життя в служінні Богові й якого після смерті Церква визнала небесним заступником віруючих. // Праведний, непорочний, угодний Богові. // у знач. ім. **святі**, тих, *мн.* (одн. **святий**, того, ч.; **свята**, тої, *жс.*). Люди, які все життя присвятили служінню Богові й після смерті визнані Церквою небесними заступниками віруючих. 3. Стос. до Великодня. Коли діждалася [мати] в хаті молока, стала щедро, незважаючи на святий піст, відпоювати сина скоромним, беручи весь гріх на себе (Гончар, II, 1959, 199); // Уживається як постійний епітет до свят, визначених християнською релігією. Прикази арештувати мене відновляються в належний спосіб об різдві святому (Л. Укр., IV, 1954, 132). 4. *перен.* Морально чистий, благородний, бездоганний у житті, поведінці тощо. – Та що ви йому допит влаштували? ...Не святий і він! До всіх добрим не будеш (Гончар, Тронка, 1963, 154); // Не винний у чому-небудь, перед кимсь; безгрішний. На Прокопа як зверху подивиться – Кругом святий! І чорту ні за що і нігтем зачепиться (Бор., Тв., 1957, 175); // Чистий, благородний. Своє чуття неохололе Несла захованим, святим, Гарячим серцем (Мал., Любов, 1946, 45); // Який виражає чистоту, благородство (про очі, обличчя і т. ін.). [Річард:] Нехай не вабить грішная краса твоїх святих очей (Л. Укр., III, 1952, 48); // Освячений високою метою. Хай квітне злагода і праця На всіх полях, у всіх серцях, Щоб у труді святім змагаться, А не в загарбницьких боях! (Рильський, III, 1961, 245). 5. Який глибоко шанують; дорогий, заповітний. Вони йшли навпростець, прокладаючи через жито широку дорогу, топчучи святий хліб (Кочура, Зол. грамота, 1960, 105); // Непорушний, непохитний. Бачиш – руський з тобою, башикир і таджик, Друзі, браття твої, громоносна лавина. Свят союз наш, народ непоборен повік, Нездоланна повік його сила левина (Рильський, II, 1960, 179); // Якого мають дотримуватися всі, обов'язковий для всіх. ...Це були святі традиції його роти, його честь, його слава (Гончар, III, 1959, 190); //

Звичний, природний, особливо бажаний. *Минала хвилева небезпека – і знову святий спокій* (Хотк., II, 1966, 181)» [СУМ: IX: 101 – 103].

Отже, можна зробити висновки, що з двадцяти назв чинів святості у загальномовному словнику зафіксовані 16, тобто 80 %: *Богородиця, ангел, архангел, праведний, пророк, апостол, мученик, великомученик, святитель, преподобний, сповідник, безсрібник, юродивий, благовірний, блаженний, святий*. Такі чини святості, як *рівноапостольний, священномученик, преподобномученик, першомученик*, тобто 20 % назв у ньому відсутні.

Термінологічне значення відображають лексико-семантичні варіанти двох лексем: *архангел* і *Богородиця* (12,5 %). Разом із розширенням семантики назв чинів святості фіксуємо в загальномовному словнику збереження термінологічних значень таких лексем: *ангел, пророк, апостол, мученик, великомученик і святий* (37,5 %). СУМ не фіксує термінологічного значення в семантиці таких лексем: *праведний, святитель, преподобний, сповідник, безсрібник, юродивий, благовірний і блаженний*, тобто 50 % назв чинів святості можна вважати детермінологізованими.

№ з/п	Чин святості	Кодифікація лексеми та к-сть значень	Термінологічне значення	Детермінологізація і к-сть значень	Десакралізація і к-сть значень
1.	Богородиця	+ / 1*	+	—	—
2.	ангел	+ / 3	+	+ / 2	+ / 2
3.	архангел	+ / 1	+	—	—
4.	праведний	+ / 2	—	+ / 2	+ / 2
5.	пророк	+ / 2	+	+ / 1	+ / 1
6.	апостол	+ / 3	+	+ / 2	+ / 1
7.	рівноапостольний	—	—	—	—
8.	мученик	+ / 2	+	+ / 1	+ / 1
9.	великомученик	+ / 2	+	+ / 1	+ / 1
10.	священномученик	—	—	—	—
11.	преподобномученик	—	—	—	—
12.	першомученик	—	—	—	—
13.	святитель	+ / 2	—	+ / 2	—
14.	преподобний	+ / 4	—	+ / 4	+ / 2
15.	сповідник	+ / 2	—	+ / 2	—
16.	безсрібник	+ / 1	—	+ / 1	+ / 1
17.	юродивий	+ / 2	—	+ / 2	+ / 2
18.	благовірний	+ / 1	—	+ / 1	+ / 1
19.	блаженний	+ / 1	—	+ / 1	+ / 1
20.	святий	+ / 5	+	+ / 4	+ / 2

* + наявність явища у досліджуваному тексті СУМ.

— відсутність явища у досліджуваному тексті СУМ.

Цифрою позначено кількість значень.

З-поміж чотирнадцятих детермінологізованих чинів святості дев'ять десакралізувалися повністю: *ангел*, *праведний*, *пророк*, *мученик*, *великомученик*, *безсрібник*, *юродивий*, *благовірний*, *блаженний* (64 %), три – частково: *апостол*, *преподобний*, *святий* (21 %), а два – *святитель* і *сповідник* (15 %) – продовжують функціонувати у сфері церковно-релігійного стилю, зберігаючи своє сакральне значення (але не як терміни). Однією з причин такої ситуації можна назвати належність назв чинів святості до церковно-релігійного стилю, який на момент укладання СУМу був під ідеологічною забороною радянської системи. Запропонований аналіз можна продовжити, залучивши як інші словники, так і твори

художнього, інформаційного й інших стилів, зокрема сучасності, що не були використані при укладанні СУМа. Узагальнені результати дослідження подано в таблиці.

Література

1. Балог В. Галузева лексика в Словнику української мови в 11-ти томах через призму часу // Система і структура східнослов'янських мов: зб. наук. праць. / Відп. ред. В. І. Гончаров. – К., 2002. – С. 128–132.
2. Єрмоленко С. Кодифікація норми // Українська мова: енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – вид. 2-ге, випр. і доповн. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 260.
3. Живов В. Святость: краткий словарь агиографических терминов. – М.: Гнозис, 1994. – 110 с.
4. Иванов М. С. Ангел // Православная энциклопедия / Под. ред. Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. – М.: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия», 2001. – Т. 2: Алексий, человек Божий – Анфим Анхиальский. – С. 289.
5. Православний церковний календар. 2009. – К.: Українська Православна Церква. Київська Митрополія, 2008. – 195 с.
6. Самойлова І. А. Термінологічна лексика в загальнономовних словниках // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 381–385.
7. Сологуб Н. Словники 20-их рр. і сучасна українська термінологія // Українська термінологія і сучасність: матеріали II Всеукр. наук. конф. / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005. – К., 1997. – С. 3–9.
8. Струганець Л. Детермінологізація лексики сучасної української літературної мови // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць / За ред. проф. Лисиченко Л. А. – Харків : ХДПУ, 2000. – Вип. 5. – С. 95–104.
9. Тодор О. Детермінологізація // Українська мова: енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – вид. 2-ге, випр. і доповн. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 139–149.
10. Христианство: энциклопедический словарь: в 3 т. / Ред. кол.: С. С. Аверинцев (гл. ред.) и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1995.

Джерела

СУМ

Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

МАТЕРІАЛИ ДО «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА ВЛАСНИХ ІМЕН ЛЮДЕЙ»

© Ірина Самойлова, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2.373.

У матеріалах (літери А–К) запропоновано переклади поширених в офіційному вжитку власних імен, їхніх рівноправних варіантів, тих, що мають певні функціонально-стилістичні обмеження, скорочених і зменшувально-пестливих похідних. Наведено чоловічі й жіночі форми імен по батькові, форми кличного відмінка в українських іменах, їхніх варіантах і в похідних.

«Російсько-український словник власних імен людей» укладено як додаток до кількатомного «Російсько-українського словника». Нині йде робота над доповненням, доопрацюванням і виправленням відповідно до сучасних лінгвальних вимог четвертого видання «Російсько-українського словника», уперше опублікованого в трьох томах за редакцією І. К. Білодіда Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР 1968 р. У попередніх виданнях найпоширеніші офіційні імена людей були введені до загального реєстру.

У наступному виданні власні імена людей становитимуть окремий додатковий розділ. Подібне виокремлення цих номінацій можна вважати певним продовженням традиції подання таких реєстрових одиниць. Так, наприклад, окремо представлені списки власних імен на останніх сторінках лексикографічних праць: М. Левченко «Опытъ русско-украинскаго словаря» (Київ, 1874 р.) – «Личныя имена южноруссовъ» (С. 182–186); «Словарь української мови». Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В чотирьох томах. – Т. IV. Р–Я (Київ, 1909 р.) – «Крестныя имена

людей» (С. 548–563); О. Ізюмов «Російсько-український словник» (Харків, Київ, 1930 р.) – «Імена людей» (С. 890–894).

У пропонованому словнику подані як повні офіційні, задокументовані, власні імена, так і їхні нормативні варіанти, скорочені, найпоширеніші зменшувально-пестливі форми. Основними джерелами добирання російських (заголовних) слів, їхніх варіантів, похідних і відповідників українською мовою послуговували такі лексикографічні праці: Н. А. Петровский «Словарь русских личных имён» (1996 року видання), А. В. Суперанская «Словарь русских личных имён» (2003 року видання), А. Н. Тихонов, Л. З. Бояринова, А. Г. Рыжкова «Словарь русских личных имён» (1995 року видання), А. А. Бурячок «Російсько-український транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ» (2001 року видання), Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська «Власні імена людей» (1996 року видання), І. І. Трійняк «Словник українських імен» (2005 року видання). Реєстрові імена суцільно розміщено за алфавітом. До всіх українських відповідників подано форми кличного відмінка. Повністю наведено до офіційних чоловічих імен і до багатьох їхніх варіантів чоловічі й жіночі форми імен по батькові. Форми імен по батькові до російських імен подано в усіченому вигляді. Як відомо, в російській мові вони утворюються шляхом приєднання до чоловічого імені суфіксів **–ович, –овна, –евич, –евна**. За умови входження заголовного слова до словотвірної основи форми така спільна частина усікається і позначається тире (–), після якого подається відмінна частина форми: **Анто́н, –ович, –овна, Дани́ло, –вич, –вна**. У формах, утворених від імен, що закінчуються на **–а, –ий, –й**, відмінна частина починається з останньої незмінної (спільної) літери: **А́вдий, –иевич, –иевна, Андре́й, –ёевич, –ёевна, Вави́ла, –лич, –лична, Вале́рий, –иевич, –иевна и –рьеич, –рьевна**.

Абро́сим см. **Амвро́сий**.

А́вгуст¹, –ович, –овна; *произв.* **Гу́ста** **А́вгуст, –е, А́вгустович, А́вгустівна**; *произв.* **Гу́ста, –о**.

А́вгуст² см. **А́вгустин**.

А́вгуста¹; *разг.* **Гу́ста**; *произв.* **Гу́ста, Гу́стя, Гу́ся** **А́вгуста**, -о; *произв.* **Гу́ста**, -о, **Гу́стя**, -ю, **Гу́ся**, -ю.

А́вгуста² *см.* **Августи́на**.

Августи́н, -ович, -овна; *разг.* **А́вгуст**, -ович, -овна; *произв.* **Гу́ста** **Августи́н**, -е, **Августи́нович**, **Августи́нівна**; *разг.* **А́вгуст**, -е, **А́вгустович**, **А́вгустівна**; *произв.* **Гу́ста**, -о.

Августи́на; *разг.* **А́вгуста, Гу́ста**; *произв.* **Гу́ста, Гу́стя, Гу́ся, Гу́тя, Ти́на** **Августи́на**, -о; *разг.* **А́вгуста**, -о; *произв.* **Гу́ста**, -о, **Гу́стя**, -ю, **Гу́ся**, -ю, **Гу́тя**, -ю, **Ти́на**, -о.

Авде́й, -е́евич, -е́евна; *стар.* **А́вдий**, -иевич, -иевна **Овді́й**, -ію, **Овді́йович**, **Овді́ївна**.

А́вдий *см.* **Авде́й**.

Авдо́тья *см.* **Евдокі́я**.

Авेलі́на; *произв.* **Лі́на** **Авелі́на**, -о; *произв.* **Лі́на**, -о.

Авені́р, -ович, -овна; *разг.* **Вені́р**, -ович, -овна; *произв.* **Ве́на, Ве́ня** **Авені́р**, -е, **Авені́рович**, **Авені́рівна**; *произв.* **Ве́ня**, -ю.

Аве́рий *см.* **Аве́ркий**.

Аве́ркий, -иевич, -иевна; *разг.* **Аверья́н**, -ович, -овна, **Аве́рий**, -рье́вич, -рье́вна; *произв.* **Аве́ра, Аве́ря, Ве́ра** **Ове́ркий**, -ію, **Ове́ркийович**, **Ове́ркіївна**, **Ове́рко**, -у, **Ове́ркович**, **Ове́рківна**, **Овер'я́н**, -е, **Овер'я́нович**, **Овер'я́нівна**; *реже* **Аве́ркий**, -ію, **Аве́ркийович**, **Аве́ркіївна**, **Авер'я́н**, -е, **Авер'я́нович**, **Авер'я́нівна**; *произв.* **Аве́рко**, -у, **Ве́рко**, -у.

Аверья́н *см.* **Аве́ркий**.

Ави́ята **Ави́ята**, -о.

Авксенти́й, -иевич, -иевна и -тье́вич, -тье́вна; *разг.* **Аксенти́й**, -иевич, -иевна и -тье́вич, -тье́вна, **Аксє́н**, -ович, -овна; *произв.* **Ксе́на, Ксе́ня, Се́ня** **Оксенти́й**, -ію, **Оксенти́йович**, **Оксенти́ївна**, **Оксє́нт**, -е, **Оксє́нтович**, **Оксє́нтівна**, **Оксє́н**, -е, **Оксє́нович**, **Оксє́нівна**; *реже* **Овксенти́й**, -ію, **Овксенти́йович**, **Овксенти́ївна**, **Овксє́нт**, -е, **Овксє́нтович**, **Овксє́нтівна**, **Овксє́н**, -е, **Овксє́нович**, **Овксє́нівна**; *редко* **Авксенти́й**, -ію, **Авксенти́йович**, **Авксенти́ївна**; *произв.* **Ксе́нь**, -ю, **Се́ньо**, -ю.

Авро́ра **Авро́ра**, -о.

Агапі́т, -ович, -овна **Агапі́т**, -е, **Агапі́тович**, **Агапі́тівна**.

Ага́нія; *произв.* Га́па Ага́пія, -є; *произв.* Га́па, -о.

Ага́та Ага́та, -о.

Агафа́нгел, -ович, -овна; *произв.* Фа́ня Агата́нгел, -є, Агата́нгелович, Агата́нгелівна, Агафа́нгел, -є, Агафа́нгелович, Агафа́нгелівна; *произв.* Фанько́, -у, Фа́ня, -ю.

Ага́фія; *разг.* Ага́фья; *произв.* Га́фа, Га́ша Ага́фія, -є, Гафі́я, -є; *произв.* Га́па, -о; Га́фа, -о, Га́ша, -о.

Агафо́н, -ович, -овна Агафо́н, -є, Агафо́нович, Агафо́нівна, Агапо́н, -є, Агапо́нович, Агапо́нівна; *разг.* Гапо́н, -є, Гапо́нович, Гапо́нівна.

Агафо́ник, -ович, -овна Агафо́ник, -у, Агафо́никович, Агафо́никівна.

Агафо́ника; *произв.* А́га, Ні́ка Агафо́ника, -о; *произв.* А́га, -о, Ні́ка, -о.

Ага́фья см. Ага́фія.

Агла́я; *произв.* А́га, Гу́ля Агла́я, -є; *произв.* А́га, -о, Гу́ля, -ю.

А́гна А́гна, -о.

Агне́сса; *произв.* А́ся Агне́са, -о; *произв.* А́ся, -ю.

Агне́та Агне́та, -о.

Аграфéна; *произв.* Гра́ня, Гру́ша Горпи́на, -о; *произв.* Гру́ня, -ю, Гру́ша, -о.

Аграфі́я Аграфі́я, -є.

Агриппі́на; *произв.* Гра́ня, Гру́ша Агрипи́на, -о, Горпи́на, -о; *произв.* Гру́ня, -ю; Гру́ша, -о.

А́да А́да, -о.

Ада́м, -ович, -овна Ада́м, -є, Ада́мович, Ада́мівна.

Адриа́н, -ович, -овна; *разг.* Адри́ян, -ович, -овна, Адри́ян, -ович, -овна, Адри́ян, -є, Адри́янович, Адри́янівна, Адри́ян, -є, Адри́янович, Адри́янівна, Адри́ян, -є, Адри́янович, Адри́янівна.

Адри́ян см. Адри́ян.

Аза́лія; *произв.* А́за, Лі́я Аза́лія, -є; *произв.* А́за, -о, Лі́я, -є.

Аза́р см. Аза́рий.

Аза́рій, –невич, –иевна и –рьевич, –рьевна; разг. Аза́р, –ович, –овна; стар. Аза́рия, Аза́рич, Аза́рична; произв. А́за Аза́рій, –ію, Аза́рійович, Аза́ріївна, Аза́р, Аза́рович, Аза́рівна; произв. Аза, –о.

Аза́рия см. Аза́рій.

Аза́т, –ович, –овна; произв. А́за Аза́т, Аза́тович, Аза́тівна; произв. А́за, –о.

А́йда; произв. А́да, Ї́да Аї́*да, –о; произв. А́да, –о, Ї́да, –о.

Аксё́н см. Авксё́ний.

Аксё́ний см. Авксё́ний.

Аксі́нья см. Ксе́нія.

Алекса́ндр, –ович, –овна; произв. Алі́к, Са́ша, Шу́ра Олекса́ндр, –е, Олекса́ндрович, Олекса́ндрівна, Оле́сь, –ю, Оле́севич, Оле́сівна; разг. Лесь, –ю, Ле́севич, Ле́сівна; произв. А́лик, –у, Са́ша, –о, Сашко́, –у, Шу́ра, –о, Шурко́, –у.

Алекса́ндра; произв. Ле́ся, Са́ша, Шу́ра Олекса́ндра, –о, Олекса́ндріна, –о; разг. Оле́ся, –ю; произв. Ле́ся, –ю, Са́ша, –о, Шу́ра, –о.

Алексе́й, –евич, –евна; стар. Алексі́й, –іевич, –іевна; произв. Ле́ня Олексе́й, –ію, Олексе́йович, Олексе́ївна, Олекса, –о, Олексо́вич, Олексо́вна; стар. Алексі́й, –ію; произв. Льо́ня, –ю.

Алексі́й см. Алексе́й.

Алексі́на; произв. Ї́на Олексі́я, –є; произв. І́на, –о.

Але́на см. Еле́на.

Алі́на; произв. А́ла, А́ля, Лі́на Алі́на, –о; произв. А́ла, –о, А́ля, –ю, Лі́на, –о.

Алі́са; произв. А́ла, А́ля Алі́са, –о; произв. А́ла, –о, А́ля, –ю.

А́лла Алла, –о.

Альбе́рт, –ович, –овна Альбе́рт, –е, Альбе́ртович, Альбе́ртівна.

Альберті́на; произв. А́ля, Ті́на Альберті́на, –о; произв. А́ля, –ю, Ті́на, –о.

Альфре́д, –ович, –овна; произв. Фре́д Альфре́д, –е, Альфре́дович, Альфре́дівна; произв. Фре́д, –е.

Альфре́да; произв. А́ля, Фре́да Альфре́да, –о; произв. А́ля, –ю, Фре́да, –о.

Амвросій, –иевич, –иевна и –сьевич, –сьевна; разг. Абрóсим, –ович, –овна; произв. Абрóс, Амбрóс Амвросій, -ію, Амвросійович, Амвросіївна, Амбрóсій, -ію, Амбрóсійович, Амбрóсіївна, Амбрóсь, -ю, Амбрóсьович, Амбрóсівна; *произв.* Амбрóс, -е, Амрóс, -е, Амрóсь, -ю.

Анастасій, –иевич, –иевна; разг. Настáс, –ович, –овна, Настáсий, –иевич, –иевна и –сьевич, –сьевна; произв. Стáсик Анастáс, -е, Анастáсович, Анастáсівна, Анастáсий, -ію, Анастáсийович, Анастáсіївна; *разг.* Настáс, -е, Настáсович, Настáсівна; *произв.* Стáсик, -у, Стасько́, -у, Стáсьо, -ю.

Анастасія; разг. Настасія, Настасья; произв. Áся, Нáстя, Тáся Анастасія, -е, Настасія, -е; *произв.* Áся, -ю, Нáстя, -ю, Тáся, -ю.

Анатолій, –иевич, –иевна и –льевич, –льевна; произв. Тóля Анатолій, -ію, Анатолійович, Анатоліївна, Анатóль, -ю, Анатóльович, Анатолівна; *произв.* Тóля, -ю.

Анатолія; произв. Нáта, Тóля Анатолія, -є; *произв.* Нáта, -о, Тóля, -ю.

Андриáн см. Адриáн.

Андрія́н см. Адриáн.

Áнна; произв. Áня, Áся, Ні́ора, Ні́оя Гáнна, -о; *реже* Áнна, -о; *произв.* Áня, -ю, Áся, -ю, Гáня, -ю, Ні́ора, -о, Ні́оя, -ю.

Арéф см. Арéфий.

Арéфа см. Арéфий.

Арéфий, –иевич, –иевна и –фьевич, –фьевна; разг. Арéф, –ович, –овна; стар. Арéфа, –фич, –фична Орéфа, -о, Орéфович, Орéфівна, Орéфій, -ію, Орéфійович, Орéфіївна, Арéфа, -о, Арéфович, Арéфівна, Арéфій, -ію, Арéфійович, Арéфіївна.

Арсén см. Арсéний.

Арсéний, –иевич, –иевна и –ньевич, –ньевна; разг. Арсén, –ович, –овна, Арсéнтій, –иевич, –иевна и –тьевич, –тьевна; произв. Сéня Арсén, -е, Арсéнович, Арсéнівна, Арсéний, -ію, Арсéнійович, Арсéніївна; *разг.* Арсéнь, -ю, Арсéньович, Арсéнівна, Арсéнтій, -ію, Арсéнтійович, Арсéнтіївна; *произв.* Сeнь, -ю, Сeнько́, -у, Сeньо, -ю, Сéня, -ю.

Арсéнія; произв. Áся, Сéня Арсéна, -о, Арсéнія, -є, *произв.* Áся, -ю, Сéня, -ю.

Арсéнтий *см.* **Арсéний**.

Афанáс *см.* **Афанáсий**.

Афанáсий, **–иевич**, **–иевна** *и* **–сьевич**, **–сьевна**; *разг.* **Афанáс**, **–ович**, **–овна**; *произв.* **Панáс**, **Фáна**, **Фáня** **Панáс**, **–е**, **Панáсович**, **Панáсівна**, **Опанáс**, **–е**, **Опанáсович**, **Опанáсівна**, **Танáс**, **–е**, **Танáсович**, **Танáсівна**, **Танáсь**, **–ю**, **Танáсьович**, **Танáсівна**, **Танáсий**, **–ію**, **Танáсийович**, **Танáсийвна**, **Атанáс**, **–е**, **Атанáсович**, **Атанáсівна**, **Атанáсий**, **–ію**, **Атанáсийович**, **Атанáсийвна**, **Афанáсий**, **–ію**, **Афанáсийович**, **Афанáсийвна**; *произв.* **Опанáсьо**, **–ю**, **Панáсьо**, **–ю**, **Танáсьо**, **–ю**, **Фáньо**, **–ю**, **Фáня**, **–ю**.

Афанáсия; *произв.* **Фáня** **Афанáсия**, **–є**; *произв.* **Фáня**, **–ю**.

Белослáв, **–ович**, **–овна** *и* **–ич**, **–на**; *произв.* **Слáва** **Білослáв**, **–е**, **Білослáвович**, **Білослáвівна**; *произв.* **Слáва**, **–о**, **Славкó**, **–у**.

Белослáва; *произв.* **Слáва** **Білослáва**, **–о**; *произв.* **Слáва**, **–о**.

Богдáн, **–ович**, **–овна**; *произв.* **Дáна**, **Дáня** **Богдáн**, **–е**, **Богдáнович**, **Богдáнівна**; *произв.* **Дан**, **–е**, **Дáнко**, **–у**.

Богдáна; *произв.* **Дáна**, **Дáша** **Богдáна**, **–о**; *произв.* **Дáна**, **–о**, **Дáня**, **–ю**.

Борислáв, **–ович**, **–овна** *и* **–ич**, **–на**; *произв.* **Бóря**, **Слáва** **Борислáв**, **–е**, **Борислáвович**, **Борислáвівна**; *произв.* **Бóря**, **–ю**, **Слáва**, **–о**, **Славкó**, **–у**.

Братислáв, **–ович**, **–овна** *и* **–ич**, **–на**; *произв.* **Слáва** **Братислáв**, **–е**, **Братислáвович**, **Братислáвівна**; *произв.* **Слáва**, **–о**, **Славкó**, **–у**.

Братислáва; *произв.* **Слáва** **Братислáва**, **–о**; *произв.* **Слáва**, **–о**.

Бронислáв, **–ович**, **–овна** *и* **–ич**, **–на**; *произв.* **Брóня**, **Слáва** **Бронислáв**, **–е**, **Бронислáвович**, **Бронислáвівна**; *произв.* **Бронкó**, **–у**, **Бронькó**, **–у**, **Брóньо**, **–ю**, **Брóня**, **–ю**, **Слáва**, **–о**, **Славкó**, **–у**.

Бронислáва; *произв.* **Брóня**, **Слáва** **Бронислáва**, **–о**; *произв.* **Брóня**, **–ю**, **Слáва**, **–о**.

Вавíла, **–лич**, **–лична**; *произв.* **Вíля** **Вавíло**, **–е**, **Вавíлович**, **Вавíлівна**, **Вавíл**, **–е**, **Вавíлович**, **Вавíлівна**; *разг.* **Авíло**, **Авíлович**, **Авíлівна**; *произв.* **Вíля**, **–ю**.

Вадíм, **–ович**, **–овна**; *произв.* **Вáдик** **Вадíм**, **–е**, **Вадíмович**,

Ваді́мівна; *произв.* Ва́дик, -у, Ва́дко, -у, Ва́дько, -у.

Вале́р *см.* Вале́ріа́н, Вале́рій.

Вале́ріа́н, -ович, -овна; *разг.* Вале́рья́н, -ович, -овна, Вале́р, -ович, -овна; *произв.* Вале́ра, Ле́ра Вале́ріа́н, -е, Вале́ріа́нович, Вале́ріа́нівна, Вале́р'я́н, -е, Вале́р'я́нович, Вале́р'я́нівна; *произв.* Вале́ра, -о, Вале́рко, -у, Ле́ра, -о.

Вале́рій, -иевич, -иевна и -рье́вич, -рье́вна; *разг.* Вале́р, -ович, -овна; *произв.* Вале́ра, Ле́ра Вале́рій, -ію, Вале́рійович, Вале́рії́вна; *произв.* Вале́ра, -о, Вале́рко, -у, Ле́ра, -о.

Вале́рія; *произв.* Вале́ра, Ле́ра Вале́рія, -є; *произв.* Вале́ра, -о, Ле́ра, -о.

Вале́рья́н *см.* Вале́ріа́н.

Ва́нда Ва́нда, -о.

Васі́лій, -лье́вич, -лье́вна; *произв.* Васи́ль, Ва́ся Васи́ль, -ю, Васи́льович, Васи́лівна; *произв.* Ва́сьо, -ю, Ва́ся, -ю.

Васи́ліна; *произв.* Ва́ся, Лі́на Васи́ліна, -о; *произв.* Ва́ся, -ю, Лі́на, -о.

Васі́лія; *произв.* Ва́ся Васи́лія, -є; *произв.* Ва́ся, -ю.

Вениа́мין, -ович, -овна; *разг.* Ве́ньямі́н, -ович, -овна; *произв.* Ве́на, Ве́ня Вениа́мін, -е, Вениа́мінович, Вениа́мінівна; *произв.* Ве́нько, -у, Ве́ня, -ю.

Вені́р *см.* Аве́нір.

Ве́ньямі́н *см.* Вениа́мін.

Ве́ра Ві́ра, -о.

Верони́ка; *произв.* Ве́ра, Ні́ка Верони́ка, -о; *произв.* Ві́ра, -о, Ні́ка, -о.

Вечесла́в *см.* Вячесла́в.

Вике́нтій, -иевич, -иевна и -тье́вич, -тье́вна; *произв.* Ві́ка, Ке́ша Віке́нтій, -ію, Віке́нтійович, Віке́нтії́вна, Віке́нт, -е, Віке́нтович, Віке́нті́вна; *произв.* Ві́ка, -о, Ке́ша, -о.

Вике́нтія; *произв.* Ві́ка, Ке́ша Віке́нтія, -є; *произв.* Ві́ка, -о, Ке́ша, -о.

Ві́ктор, -ович, -овна; *произв.* Ві́тя Ві́ктор, -е, Ві́кторович, Ві́кторівна; *произв.* Вітько́, -у, Ві́тя, -ю.

Викто́рія; *произв.* Ві́ка, Ві́та Вікто́рія, -є, *произв.* Ві́ка, -о,

Ві́та, -о.

Вита́лий, -иевич, -иевна и -льевич, -льевна; произв. Ві́тя Віта́лій, -ію, Віта́лійович, Віта́лійвна; *произв.* Вітько́, -у, Ві́тя, -ю.

Вита́лия; произв. Ві́та Віта́лія, -є; *произв.* Ві́та, -о.

Влади́мир, -ович, -овна; произв. Вла́да, Во́ва, Воло́дя, Ла́да Володі́мир, -е, Володи́мирович, Володи́мирівна; *произв.* Вло́дко, -у, Во́ва, -о, Вло́дко, -у, Воло́дя, -ю, Ла́да, -о, Ла́дко, -у.

Владими́ра; произв. Вла́да, Мі́ра Володими́ра, -о; *произв.* Вла́да, -о, Мі́ра, -о.

Владисла́в, -ович, -овна и -ич, -на; произв. Влад, Вла́да, Сла́ва Владисла́в, -е, Владисла́вович, Владисла́вівна, Володисла́в, -е, Володисла́вович, Володисла́вівна; *произв.* Влад, -е, Вла́дко, -у, Сла́ва, -о, Славко́, -у.

Владисла́ва; произв. Влада, Лада, Сла́ва Владисла́ва, -о; *произв.* Вла́да, -о, Ла́да, -о, Сла́ва, -о.

Влас, -ович, -овна; стар. Вла́сий, -иевич, -иевна и -сьевич, -сьевна Влас, -е, Вла́сович, Вла́сівна, Ула́с, -е, Ула́сович, Ула́сівна; *стар.* Вла́сий, -ію, Вла́сійович, Вла́сїївна.

Вла́сий см. Влас.

Вячесла́в, -ович, -овна и -ич, -на; стар. Вечесла́в, -ович, -овна и -ич, -на; произв. Сла́ва В'ячесла́в, -е, В'ячесла́вович, В'ячесла́вівна; *произв.* Сла́ва, -о, Славко́, -у.

Гаври́іл, -ович, -овна; разг. Гаври́л, -ович, -овна, Гаври́ла, -лович, -ловна; стар. Гаври́ло, -вич, -вна Гаври́ло, -е, Гаври́лович, Гаври́лівна.

Гаври́л см. Гаври́іл.

Гаври́ла см. Гаври́іл.

Гаври́ло см. Гаври́іл.

Галактио́н, -ович, -овна Галактио́н, -е, Галактио́нович, Галактио́нівна; *разг.* Лахтіо́н, -е, Лахтіо́нович, Лахтіо́нівна.

Галате́я; произв. Га́ла Галате́я, -є; *произв.* Га́ла, -о.

Гали́на; произв. Га́ля Гали́на, -о; *произв.* Га́ля, -ю.

Гара́сим см. Гера́сим.

Генна́дий, -иевич, -иевна и -дьевич, -дьевна; произв. Ге́на, Ге́ня

Генна́дій, -ію, Генна́дійович, Генна́дійвна; *произв.* Ге́на, -о, Ге́ньо, -ю, Ге́ня, -ю.

Ге́расим, -ович, -овна; *разг.* Га́расим, -ович, -овна; *произв.* Га́рася, Ге́ра, Ге́ша Га́расим, -е, Га́расимович, Га́расимівна, Ге́расим, -е, Ге́расимович, Ге́расимівна; *произв.* Га́рась, -ю, Ге́ра, -о, Ге́рась, -ю.

Ге́рта *см.* Ге́ртру́да.

Ге́ртру́да; *разг.* Ге́рта; *произв.* Ге́ра, Тру́да Ге́ртру́да, -о; *произв.* Ге́ра, -о, Ге́рта, -о, Тру́да, -о.

Глафі́ра; *произв.* Гла́ша, Фі́ра Глафі́ра, -о; *произв.* Гла́ша, -о, Фі́ра, -о.

Григо́рій, -рьевич, -рьевна; *произв.* Грі́ша Григо́рій, -ію, Григо́рович, Григо́рівна *и реже* Григо́рійович, Григо́рійвна, Грі́гір, -горе, Грі́горович, Грі́горівна, Грицько́, -у, Грі́цькович, Грі́цьківна; *разг.* Григо́р, -е, Григо́рович, Григо́рівна, Гриць, -ю, Грі́цьович, Грі́цівна, Рі́гір, -горе, Риго́р, -е; *произв.* Грі́ша, -о, Гришко́, -у.

Григо́рія; *произв.* Грі́ня Григо́рія, -є; *произв.* Грі́ня, -ю.

Гу́рій, -невич, -иевна *и* -рьевич, -рьевна; *разг.* Гу́рьян, -ович, -овна; *произв.* Гу́ра, Гу́ря Гу́рій, -ію, Гу́рійович, Гу́рійвна *и* Гу́рович, Гу́рівна; *произв.* Гу́рко, -у.

Гу́рьян *см.* Гу́рій.

Гу́ста *см.* А́вгуста, А́вгусті́на.

Дани́іл, -ович, -овна; *разг.* Дани́л, -ович, -овна; Дани́ла, -лович, -ловна; *стар. разг.* Дани́ло, -вич, -вна; *произв.* Да́на, Да́ня Дани́ло, -е, Дани́лович, Дани́лівна; *произв.* Данько́, -у, Да́ня, -ю.

Дани́їла; *произв.* Да́на, Да́ня, Ні́ла Даниї́*ла, -о; *произв.* Да́на, -о, Да́ня, -ю, Ні́ла, -о.

Дани́л *см.* Дани́їл.

Дани́ла *см.* Дани́їл.

Дани́ло *см.* Дани́їл.

Да́рія *см.* Да́рья.

Да́рья; *стар.* Да́рія; *произв.* Да́ра, Да́ша Да́ріна, -о, Ода́ріна, -о, Ода́рка, -о; *стар.* Да́рія, -є; *реже* Да́р'я, Да́р'є; *произв.* Да́ра, -о, Да́ша, -о, До́ра, -о, Ода́ря, -ю.

Деме́нтий, -невич, -иевна *и* -тьевич, -тьевна; *стар.* Доме́тий,

–невич, –иевна и –тьевич, –тьевна; произв. Дѣма Демѣнтій, –ію, Демѣнтійович, Демѣнтіївна, *стар.* Домѣтій, –ію, Домѣтійович, Домѣтіївна; *произв.* Демко́, –у, Дѣмо, –е.

Демід, –ович, –овна; стар. Диомід, –ович, –овна; *произв.* Дѣма Демід, –е, Демідович, Демідівна; *стар.* Діомід, –е, Діомідович, Діомідівна; *произв.* Демко́, –у, Дѣмо, –е.

Деніс, –ович, –овна; разг. Денісій, –иевич, –иевна и –сьевич, –сьевна; *стар.* Дионісій, –иевич, –иевна Деніс, –е, Денісович, Денісівна; *стар.* Діонісій, –ію, Діонісійович, Діонісіївна.

Денісій см. Деніс.

Ди́ана; произв. А́на, А́ня, Ді́на Ді́ана, –о; *произв.* А́на, –о, А́ня, –ю, Ді́на, –о.

Диомід см. Демід.

Дионісій см. Деніс.

Димі́трий см. Дмі́трий.

Дмі́трий, –иевич, –иевна; разг. Мі́трий, –иевич, –иевна; *стар.* Димі́трий, –иевич, –иевна; *произв.* Ді́ма, Мі́та, Мі́тя Дмитро́, –е, Дмі́трович, Дмі́трівна; *стар.* Димі́трій, –ію, Димі́трійович, Димі́тріївна; *произв.* Ді́ма, –о, Митько́, –у, Мі́тя, –ю.

Домѣтій см. Демѣнтій.

До́мна До́мна, –о; разг. Дома́ха, –о.

Дорофе́й, –єевич, –єевна; произв. До́ра, До́ря Дорофе́й, –ію, Дорофе́йович, Дорофе́ївна, До́рош, –е, До́рошович, До́рошівна; *разг.* Дорохте́й, –єю; *произв.* До́рко, –у.

Евге́н¹, –ович, –овна Євге́н, Євге́нович, Євге́нівна.

Евге́н² см. Евге́ний.

Евге́ний, –иевич, –иевна и –ньевич, –ньевна; разг. Евге́н, –ович, –овна; *разг.* Ге́на, Ге́ня, Евде́н, Же́ня Євге́ній, –ію, Євге́нійович, Євге́ніївна; *разг.* Євге́н, Євге́нович, Євге́нівна; *произв.* Ге́на, –о, Генко́, –у, Ге́ня, –ю, Євко́, –у, Же́ня, –ю.

Евге́ния; произв. Ё́вга, Ге́ня, Же́ня Євге́нія, –є, *реже* Євге́на, –о; *разг.* Ё́вга, –о, Югі́на, –о; *произв.* Ге́ня, –ю, Же́ня, –ю.

Евдокі́я; народн. Авдо́тья; *произв.* Ду́ня Євдокі́я, –є, Докі́я, –є, *разг.* Явдо́ха, –о, Ві́вдя, –ю; *произв.* Ду́ня, –ю.

Евстафѣй *см.* **Евста́фий**.

Евста́фий, **–иевич**, **–иевна** *и* **–фьевич**, **–фьевна**; *разг.* **Евстафѣй**, **–ѣевич**, **–ѣевна**; *произв.* **Оста́п**, **Ста́фа**, **Ста́ша** **Оста́п**, **–е**, **Оста́пович**, **Оста́півна**, **Євста́хій**, **–ію**, **Євста́хійович**, **Євста́хіївна**, **Євста́фій**, **–ію**, **Євста́фійович**, **Євста́фіївна**; *разг.* **Ста́хій**, **–ію**, **Стах**, **Ста́ше**; *произв.* **Стасько́**, **–у**, **Ста́сьо**, **–ю**, **Сташко́**, **–у**.

Евста́фия; *произв.* **Ста́фа**, **Ста́ша** **Євста́хія**, **–є**, **Євста́фія**, **–є**; *произв.* **Ста́ха**, **–о**, **Ста́ся**, **–ю**.

Евсигне́й *см.* **Евстигне́й**.

Евсі́гний *см.* **Евстигне́й**.

Евстигне́й, **–ѣевич**, **–ѣевна**; *разг.* **Евсигне́й**, **–ѣевич**, **–ѣевна**; *стар.* **Евсі́гний**, **–иевич**, **–иевна**; *произв.* **Євстя** **Євстигні́й**, **–ію**, **Євстигні́йович**, **Євстигні́ївна**; *произв.* **Євко́**, **–у**.

Евті́фий *см.* **Евті́хий**.

Евті́хий, **–иевич**, **–иевна** *и* **–хьевич**, **–хьевна**; *разг.* **Евті́фий**, **–иевич**, **–иевна** *и* **–фьевич**, **–фьевна**; *произв.* **Евті́х**, **Евтя** **Євті́хій**, **–ію**, **Євті́хійович**, **Євті́хіївна**; *разг.* **Євту́х**, **Євту́ше**, **Євту́хович**, **Євту́хівна**, **Явту́х**, **Явту́ше**, **Явту́хович**, **Явту́хівна**.

Екатери́на; *разг.* **Катери́на**; *произв.* **Ка́тря**, **Ка́тя**, **Рина** **Катери́на**, **–о**, **Ка́тря**, **–є**; *произв.* **Ка́тя**, **–ю**, **Рі́на**, **–о**.

Еле́на; *народн.* **Але́на**; *произв.* **Е́ля**, **Ле́на**, **Леся**, **Лю́ся**, **Э́ля** **Оле́на**, **–о**; *произв.* **Е́ля**, **–ю**, **Е́ля**, **–ю**, **Ле́на**, **–о**, **Ле́ся**, **–ю**, **Лю́ся**, **–ю**.

Елизаве́та; *разг.* **Лизаве́та**; *стар.* **Елисаве́та**; *произв.* **Лі́за** **Єлизаве́та**, **–о**; *разг.* **Лисаве́та**, **–о**; *произв.* **Лі́за**, **–о**.

Елисаве́та *см.* **Елизаве́та**.

Ефре́м, **–ович**, **–овна**; *разг.* **Ефре́мий**, **–иевич**, **–иевна** *и* **–мьевич**, **–мьевна** **Охрі́м**, **–е**, **Охрі́мович**, **Охрі́мівна**, **Єфре́м**, **–є**, **Єфре́мович**, **Єфре́мівна**.

Ефре́мий *см.* **Ефре́м**.

Жа́нна; *произв.* **Жа́на** **Жа́нна**, **–о**; *произв.* **Жа́на**, **–о**.

Заха́р, **–ович**, **–овна**; *разг.* **Заха́рий**, **–иевич**, **–иевна** *и* **–рье́вич**, **–рье́вна**; *стар.* **Заха́рия**, **–иевич**, **–иевна** *и* **–рье́вич**, **–рье́вна** **Заха́р**, **–є**, **Заха́рович**, **Заха́рівна**, **Заха́рій**, **–ію**, **Заха́рійович**, **Заха́ріївна**,

Заха́рко, -у, Заха́ркович, Заха́рківна.

Заха́рий *см.* Заха́р.

Заха́рия *см.* Заха́р.

Зі́на Зі́на, -о.

Зина́йда; *произв.* **Зі́на, Зі́ня, Ї́да, Ї́на** Зі́наї́да, -о; *произв.* Зі́на, -о, Ї́да, -о, Ї́на, -о.

Зино́вий, –иевич, –иевна и –вьевич, –вьевна; *произв.* **Зе́на, Зе́ня, Зі́на, Зі́ня** Зіно́вій, -ію, Зіно́війович, Зіно́віївна, Зінько́, -у, Зінькович, Зіньківна; *произв.* Зе́ньо, -ю, Зінь, -ю.

Зино́вия; *произв.* **Зе́на, Зе́ня, Зі́на, Зі́ня** Зіно́вія, -є; *произв.* Зе́на, -о, Зе́ня, -ю, Зі́на, -о.

Ива́н, –ович, –овна; *стар.* **Иоа́нн, –ович, –овна**; *произв.* **Ва́ня** Ива́н, -е, Ива́нович, Ива́нівна; *стар.* Иоа́н, -е, Иоа́нович, Иоа́нівна; *произв.* Ванько́, -у, Ва́ньо, -ю, Ва́ня, -ю.

Ива́на, Ива́нна; *стар.* **Иоа́нна** Ива́нна, -о; *реже* Ивані́на, -о; *стар.* Иоа́нна, -о.

Игна́т *см.* Игна́тий.

Игна́тий, –иевич, –иевна и –тьевич, –тьевна; *разг.* **Игна́т, –ович, –овна** Гнат, -е, Гна́тович, Гна́тівна, Игна́т, -е, Игна́тович, Игна́тівна, Игна́тій, -ію, Игна́тійович, Игна́тіївна.

Иде́я; *произв.* **Ї́да** Иде́я, -є; *произв.* Ї́да, -о.

Иларио́н, –ович, –овна; *разг.* **Илларио́н, –ович, –овна, Ларио́н, –ович, –овна**; *произв.* **Ла́ра, Ла́ря** Иларио́н, -е, Иларио́нович, Иларио́нівна, Ларио́н, -е, Ларио́нович, Ларио́нівна; *произв.* Ларко́, -у.

Ила́рия; *произв.* **Ї́ла, Ла́ра, Ла́ря** Ила́рія, -є; *произв.* Ї́ла, -о, Ла́ра, -о, Ла́ря, -ю.

Илларио́н *см.* Иларио́н.

Іо́в, Іо́вич, Іо́вна и Іо́влевич, Іо́вловна; *произв.* **Ї́ва** Іо́в, -е, Іо́вович, Іо́вівна, Ї́ов, -е, Ї́овович, Ї́овівна; *произв.* Ї́ва, -о.

Иоа́нн *см.* Ива́н.

Иоа́нна *см.* Ива́на.

Іри́на; *произв.* **Ари́на, Ї́ра, Ри́на, Яри́на** Іри́на, -о, Яри́на, -о; *произв.* Ари́на, -о, Ї́ра, -о, Ри́на, -о.

Калі́на *см.* **Каллі́ник.**

Каллі́ник, –ович, –овна; *разг.* **Калі́на, –нович, –новна** Калéник, -у, Калéникович, Калéниківна, Калі́на, -о, Калі́нович, Калі́нівна.

Карéн, –ович, –овна Карéн, -е, Карéнович, Карéнівна.

Карі́на; *произв.* **І́на, Рі́на** Карі́на, -о; *произв.* **І́на, -о, Рі́на, -о.**

Карл, –ович, –овна; *разг.* **Ка́рло** Карл, -е, Ка́рлович, Ка́рлівна, Ка́рло,

-е, Ка́рлович, Ка́рлівна.

Ка́рло *см.* **Карл.**

Каро́ліна; *произв.* **Ка́ля, Лі́на** Каро́ліна, -о; *произв.* **Ка́ля, -ю, Лі́на, -о.**

Карп, –ович, –овна; *разг.* **Карпо́** Карпо́, -е, Ка́рлович, Ка́рпівна.

Карпо́ *см.* **Карп.**

Касси́ан *см.* **Касья́н.**

Касья́н, –ович, –овна; *стар.* **Касси́ан, –ович, –овна** Кася́н, -е, Кася́нович, Кася́нівна.

Катери́на *см.* **Екатери́на.**

Кéсарь, –ревич, –ревна Кéсар, -ю, Кéсарович, Кéсарівна.

Ким, –ович, –овна Кім, -е, Кі́мович, Кі́мівна.

Кі́ма Кі́ма, -о.

Кі́ра Кі́ра, -о.

Кири́л *см.* **Кири́лл.**

Кири́ла *см.* **Кири́лл.**

Кири́лл, –ович, –овна; *разг.* **Кири́л, –ович, –овна, Кири́ла, –лович, –ловна, Кири́лла, –лович, –ловна;** *произв.* **Кі́ра, Кі́ря** Кири́ло, -е, Кири́лович, Кири́лівна; *произв.* **Кирко́, -у.**

Кири́лла Кири́ла, -о.

Клим *см.* **Климе́нт.**

Климе́нт, –ович, –овна; *разг.* **Клим, –ович, –овна, Климе́нтій, –невич, –невна и –тьєвич, –тьєвна;** *произв.* **Клі́ма, Клі́мка** Климе́нт, -е, Климе́нтович, Климе́нтівна, Клим, -е, Клі́мович, Клі́мівна, Клименті́й, -ію, Клименті́йович, Клименті́ївна; *произв.* **Климко́, -у.**

Климе́нтій *см.* **Климе́нт.**

Ксе́нія; *разг.* **Аксі́нья, Оксі́нья, Окса́на;** *произв.* **Кса́на, Ксє́ня, Ксі́юша** Окса́на, -о; *реже* Аксе́нія, -є, Оксе́нія, -є, Ксе́нія, -є; *произв.* **Кса́на, -о, Ксе́ня, -ю, Ксі́юта, -о.**

Купа́ва; *произв.* **Па́ва** Купа́ва, -о; *произв.* **Па́ва, -о.**

СЛОВНИК ТОПОНІМІВ КОМИШАНСЬКОГО КРАЮ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

© Оксана Тищенко, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2'373

У роботі запропоновано словник топонімів (здебільшого мікротопонімів) Комишанського краю Херсонської області. До переважної більшості реєстрових одиниць наведено всі виявлені синонімічні назви, встановлено їхню етимологію. Теоретичне значення розвідки полягає у розширенні відомостей про історію краю, про особливості регіональної мовотворчості, а практичне – в упорядкуванні, систематизації власних назв, що можна використати для створення карт, показчиків тощо.

Під час аналізу топоніміки Комишанського краю Херсонської області, зокрема смт. Комишани, особливу увагу приділено мікротопонімам – неофіційним назвам, котрі ще не були предметом лінгвістичного дослідження. З-поміж них виокремлюємо ойконіми: *Арнаутка*, *Комишани*, *Приозерне* тощо, гідроніми: *річка Вирьбівчина*, *озеро Безмен*, *канава Біленького*, *грядя Мийи Курочки*, геоніми: *Широка вулиця*, *Бурківка (Верхня вулиця)*, *Нижня вулиця* та ін. У зв'язку з особливостями місцевості (це степова частина України) відсутні ороніми. Основну частину досліджуваного матеріалу становлять мікротопоніми – назви частин смт. Комишани, його окремих територій та ін.: *Панська*, *Пам'ятник*, *Благодон*.

Фіксуємо численні синонімічні ряди, які становлять як лексичні, так і фонетичні й словотворчі варіанти назв тієї самої реалії: *Магазін* – *Магазін*, *Пам'ятник* – *Пам'ятник*, *Гончарі* – *Ганчарі*, *грядя Баба Гашка-Баба Дашка* – *грядя Хавкунівська*, *грядя Матвієнківська* – *грядя Матвієнка*. Є поодинокі випадки омонимії – *Насобна*: берег на сході й берег на заході села, антонімії: *Край* – *Центр* (назви частин села), *Верхня* – *Нижня* (назви вулиць). До словника залучено всі виявлені топоніми, мікротопоніми (за винятком назв-одноденків, що активізувалися на сучасному етапі, напр., пов'язаних із появою і

зникненням магазинів тощо). Меншою мірою залучено гідроніми, що може бути предметом наступного дослідження.

Для лексикографічної систематизації обрано алфавітний принцип побудови реєстру. Реєстрове слово, синонімічні назви подані з великої букви, з наголосом, півжирним шрифтом через кому (синоніми подано за ступенем поширеності). Етимологія щодо кожної назви (або до групи етимологічно споріднених назв) наведена у дужках світлим шрифтом. Тлумачення подано після крапки з великої букви:

Арна́утовка **Дс́довка**, **Дс́довка** (частина земель належала громаді – колишнім поміщицьким селянам), **Па́нська** (частина земель належала пану Скадовському). Західна частина Комишан.

Різні значення тієї самої назви або синонімічного ряду пронумеровані, відтінки подано через дві скісні риски. Коли назва в одному зі значень має синоніми, їх (а також етимологію) подано після номера відповідного значення за словами *також, пізніше, тепер*:

Ба́ба Альо́на. 1. *див.* **Арна́утовка** **Во́льна**. 2. *також:* **Магази́н**, **Магази́н** (назва пов'язана із великим продовольчим магазином – тривалий час єдиним у цій частині села). Транспортна зупинка в Комишанах.

Синоніми, наведені за реєстровим словом, подано окремо в реєстрі на своєму місці за алфавітом із посиланням на стрижневу назву:

Автоба́за *див.* **Край**.

Скорочені назви розшифровано таким чином:

Благмо́н (скорочення: **Благовіщенський монастир**)...

Омоніми подано традиційно:

Насо́сна¹ (назва пов'язана з існуванням у минулому поливної насосної станції) *див.* **Буко́вського бе́рег**.

Насо́сна² (назва пов'язана з існуванням у минулому поливної насосної станції). Берег р. Вірьовчини на заході смт. Комишани.

Джерелами є видання «Комишанський край: історія та сучасність. Комишанська селищна рада» (Упорядники й автори Бабенко І. Й., Бабенко Н. О.; Ред. колегія: Бабенко І. Й., Фатеев О. Б., Надточій Т. І., Кудрявченко Г. Ф. – Херсон, 2006. – 80 с.), усне опитування корінних мешканців смт. Комишани (родин Кравченків, Савченків, Галатів, Крутінів та ін.), власні спостереження.

Словник топонімів Комишанського краю Херсонської області

Автоба́за *див. Край.*

Агі́шев *див. Агі́шево.*

Агі́шево, Агі́шев, Агі́йшево, Агі́йшев (вірогідно, від прізвища мешканців), **Десятиха́тки** (від приблизної кількості дворів, які становили село). Невелике поселення на східній околиці Комишан.

Агі́йшев *див. Агі́шево.*

Агі́йшево *див. Агі́шево.*

Арнау́тка (від «арнау́ти» – назви албанських переселенців, які в період 1775 р. почали заселяти території сучасного смт. Комишани), з 1949: село міського типу **Комиша́ни** (назва пов'язана з заготівлею очерету (комишу), який активно використовували в господарстві). Село міського типу – центр теперішнього Комишанського краю.

Арнау́товка Де́довка, Де́довка (частина земель належала громаді – колишнім поміщицьким селянам), **Па́нська** (частина земель належала пану Скадовському (Шкадовському)). Західна частина Комишан.

Арнау́товка Во́льна, Арнау́товка Ци́ганська, Ци́ганська слобода́, Ци́ганське (назва пов'язана з циганами-кочівниками, що часто отаборювалися в цій частині села), **Ба́ба Альо́на** (назва пов'язана з іменем жінки, що торгувала самогоном і насінням, а також часто сиділа на лавці біля свого двору). Східна частина Комишан.

Арнау́товка Ци́ганська *див. Арнау́товка Во́льна.*

Ба́ба Альо́на, 1. див. Арнау́товка Во́льна. 2. також: Магазі́н, Магазі́н (назва пов'язана із великим продовольчим магазином – тривалий час єдиним у цій частині села). Транспортна зупинка в Комишанах.

Ба́ба Га́шка-Ба́ба Да́шка гряда́, гряда́ Хавкуні́вська (назва пов'язана з іменами та прізвиськом мешканців села (сестер), які освоювали берег річки). Гряда в межах р. Вірьовчини.

Базáр *див. Пáм'ятник.*

Базáрь *див. Пáм'ятник.*

Бакáй (назва пов'язана з особливостями місцевості, означає вибій з водою, калюжу на дорозі, баюру). Західна частина Комишан.

Бéзвін *див. Бéзмен.*

Бéзмен, Бéзвін, Бéзмін (від «безіменне», «без імені»). Озеро, що омиває Комишани, у яке впадає р. Вірьовчина.

Бéзмін *див. Бéзмен.*

Бéїв сад. Господарські території – сади на заході Комишан.

Бі́ле óзеро (назва пов'язана з кольором ґрунтів). Озеро, що омиває село Приозерне.

Бі́ленького канáва (від прізвища мешканця села – Біленького, який створив цю канаву). Канава в межах р. Вірьовчини.

Благмóн (скорочення: **Благовіщенський монастир**), **Монасті́р** (назва пов'язана з наявністю в минулому Благовіщенського жіночого монастиря). **1.** Крайня західна частина Комишан. **2.** *іст.* Благовіщенський жіночий монастир. **3.** *див. СПТУ №6.*

Буко́вського бе́рег (від прізвища заможної родини Буковських), *пізніше:* **Деддо́мівський бе́рег, Дeтдо́мівський бе́рег, Дурдо́мівський бе́рег** (назва пов'язана з наявністю Херсонського психоневрологічного будинку-інтернату, *див. Деддо́м, Дeтдо́м, Дурдо́м*), **Насо́сна** (назва пов'язана з існуванням у минулому поливної насосної станції). Берег р. Вірьовчини у східній частині Комишан.

Бурко́вка (просторічне від «бруківка»), **Ве́рхня ву́лиця** (назва пов'язана з територіальним положенням вулиці), *тепер:* вул. **Радя́нська.** Вулиця, що тягнеться зі сходу на захід Комишан, нині – траса Херсон–Білозерка.

Вели́ка шко́ла *див. Шко́ла.*

Ве́рхня ву́лиця *див. Бурко́вка.*

Вірьо́вчина (русло становлять численні звивисті вузькі канали, зовні схожі на вірьовку), **Рі́чка.** Річка, що омиває береги Комишан.

Ганча́рі *див. Гонча́рівський бе́рег.*

Ганча́рський бе́рег *див. Гонча́рівський бе́рег.*

Го́ндарь (від прізвища родини Гондарів, що мешкала на околиці), *тепер: Херсо́нська* (від назви вулиці). Крайня зі східного боку Комишан транспортна зупинка.

Гончарі́ *див. Гончарі́вський бе́рег*

Гончарі́вський бе́рег, Ганча́рський бе́рег, Ганчарі́, Гончарі́ (за прізвищем заможної родини Гончарів), **Па́нський бе́рег** (за назвою краю, *див. Па́нська*). Берег р. Вірьовчини у західній частині Комишан.

Десятиха́тки *див. Агі́шево*.

Деддо́м *див. Дом престаре́лих*.

Деддо́мівський бе́рег *див. Буко́вського бе́рег*.

Де́довка *див. Арна́утовка Де́довка*.

Детдо́м *див. Дом престаре́лих*.

Детдо́мівський бе́рег *див. Буко́вського бе́рег*.

Дом престаре́лих, Деддо́м, Детдо́м, Дурдо́м (колишній маєток заможної родини Буковських, потім Дитячий будинок, пізніше — Будинок літніх та інвалідів). Херсонський психоневрологічний будинок-інтернат (корп. №1). // Територія навколо нього.

Дурдо́м *див. Дом престаре́лих*.

Дурдо́мівський бе́рег *див. Буко́вського бе́рег*.

Елі́тне *див. Укрні́оз*.

Елі́тне *див. Укрні́оз*.

Кабуза́нівський бе́рег, Кабуза́нський бе́рег (від прізвища заможної родини Кабузани). Берег р. Вірьовчини у центрі Комишан.

Кабуза́нський бе́рег *див. Кабуза́нівський бе́рег*.

Комиша́ни *див. Арна́утка*.

Комиша́нський край. Край в Херсонській області України, що об'єднує кілька населених пунктів, з центром у смт. Комишани.

Камлі́к *див. Фе́рма*.

Качі́нний бе́рег (назва пов'язана з наявністю в минулому качиної ферми). Берег р. Вірьовчини на заході Комишан.

Край (назва позначає околицю села), **Автоба́за** (назва пов'язана з близьким розміщенням автобази радгоспу). Крайня (до появи **Фе́рми**) транспортна зупинка із західного боку Комишан.

Ку́йбишеве, село́ (від прізвища революціонера В. В. Куйбишева). Село в межах Комишанського краю.

Магази́н див. **Ба́ба Альо́на**.

Магази́н див. **Ба́ба Альо́на**.

Матвіє́нківська грядá, Матвіє́нка грядá (від прізвища мешканця села – Матвіє́нка). Гряда в межах р. Вірьовчини.

Ми́ші Ку́рочки грядá, Ми́ші Го́рі грядá (від імені, прізви́ська й прізвища мешканця села – Михайла Гори (Курочки)). Гряда в межах р. Вірьовчини.

Молдовані́вський бе́рег див. **Фу́ркалі́вський бе́рег**.

Молдова́нський бе́рег див. **Фу́ркалі́вський бе́рег**.

Монасти́р див. **Благмо́н**.

Мона́шеська ба́лка (назва пов'язана з наявністю Благовіщенського жіночого монастиря). Балка на заході Комишан.

Насо́сна¹ (назва пов'язана з існуванням у минулому поливної насосної станції) див. **Буко́вського бе́рег**.

Насо́сна² (назва пов'язана з існуванням у минулому поливної насосної станції). Берег р. Вірьовчини на заході Комишан.

Па́нський бе́рег див. **Гонча́рівський бе́рег**.

Па́нська див. **Арнау́товка Дєдовка**.

Па́мятник див. **Па́м'ятник**.

Па́м'ятник, Па́мятник (назва пов'язана з наявністю Пам'ятника воїнам-визволителям у центрі Комишан), **База́р, База́рь, Ри́нок, Центра́льний ри́нок Комиша́н** (назва пов'язана з наявністю ринку). 1. Транспортна зупинка в центрі Комишан. 2. також: **Центр**. Центральна частина Комишан.

Петро́вського, село́ (від прізвища революціонера Г. І. Петровського). Село в межах Комишанського краю.

Плугатарі́вська кана́ва, Плугати́рівська кана́ва, Матвіє́нка кана́ва (від прізвищ родин, що мешкали біля канами й освоювали її). Канава в межах р. Вірьовчини.

Приоз'єрне (міститься біля Білого озера), **Учг'осп** (скорочення: **Учбове господарство**), **Учх'бз** (скорочення: рос. **Учебное хозяйство**). Село в межах Комишанського краю.

Радя́нська ву́лиця див. Бурко́вка.

Ри́нок див. Па́м'ятник.

Рі́чка див. Вірьо́вчина.

Сади́ (назва пов'язана з наявністю садів). Північна частина Комишан.

Сад'о́ве (назва пов'язана із наявністю садів). Село в межах Комишанського краю.

Сви́нка див. Сви́нячка.

Сви́нячка, Сви́нка (назва пов'язана із сільськогосподарським значенням гряди – випасом свиней). Гряда в межах р. Вірьовчини.

Сухопа́рі див. Фу́ркалівський бе́рег.

СПТУ №6 (скорочення: Спеціальне професійно-технічне училище), **Благмо́н. 1.** Навчальний заклад, розміщений на території колишнього Благовіщенського жіночого монастиря. // Територія навчального закладу. **2.** Транспортна зупинка.

Степ (назва пов'язана із близькістю до відкритого степу). Територія із північного боку Комишан.

Сухопа́рівський бе́рег див. Фу́ркалівський бе́рег.

Укрніо́з, УкрНІОЗ (скорочення від рос. назви: **Украинский научно-исследовательский институт орошаемого земледелия**), **Елі́тне, Елі́тне** (назва пов'язана з елітними землями, відведеними під господарство). **1.** Територія господарського призначення в межах Комишан. **2.** Поселення на цій території.

УкрНІОЗ див. Укрніо́з.

Фе́рма (назва пов'язана з наявністю ферми радгоспу). **1.** Північно-західний край Комишан. **2. також: Калмі́к, Камлі́к** (від прізвища власника кафе-бару на околиці), **Ютіс** (від назви кафе-бару). Транспортна зупинка на заході Комишан.

Фу́ркалівський бе́рег, Молдова́нівський бе́рег, Молдова́нський бе́рег, Сухопа́рі, Сухопа́рівський бе́рег (від прізвищ родин

Фуркало, Сухопарі й Молдовани). Берег р. Віровчини в центрі Комишан.

Хавкунівська грядá *див.* **Ба́ба Га́шка-Ба́ба Да́шка грядá.**

Хвильівська ба́лка (назва пов'язана з існуванням у цій частині села в минулому колгоспу «Хвиля революції»). Балка в Комишанах.

Херсо́нська *див.* **Го́ндарь.**

Центр *див.* **Па́м'ятник.**

Центра́льний ри́нок Комиша́н *див.* **Па́м'ятник.**

Цига́нська *див.* **Арнау́товка Во́льна.**

Цига́нська слобода́ *див.* **Арнау́товка Во́льна.**

Цига́нське *див.* **Арнау́товка Во́льна.**

Червоноа́рмійська ву́лиця *див.* **Широ́ка ву́лиця.**

Широ́ка ву́лиця (назва відбиває фізичні параметри вулиці), **Центр,** *тепер:* вул. **Червоноа́рмійська.** Центральна вулиця, яка відділяла східну й західну частини Арнаутки, а тепер є межею між західною та центральною частинами села (*див.* **Арнау́товка Во́льна, Арнау́товка Де́довка).**

Шко́ла (назва пов'язана з існуванням загальноосвітньої школи), **Вели́ка шко́ла** (назва пов'язана з виокремленням цієї школи з-поміж наявних у минулому інших, менших шкіл).

1. Транспортна зупинка в Комишанах. **2.** Центр прилеглої до школи частини Комишан. // Прилегла до школи територія.

Юрикова ба́лка (вірогідно, від імені мешканця села). Балка на заході Комишан.

Ю́тіс *див.* **Фе́рма.**

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови онлайн / <http://slovnyk.net>.
2. Википедія. Свободная энциклопедия / <http://ru.wikipedia.org>.
3. Карпенко О. П. Топонім // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 637.
4. Комишанський край: історія та сучасність. Комишанська селищна рада / Упорядники й автори Бабенко І. Й., Бабенко Н. О.; Ред. колегія: Бабенко І. Й., Фатєєв О. Б., Надточій Т. І., Кудрявченко Г. Ф. – Херсон, 2006. – 80 с

МАТЕРІАЛИ ДО СЛОВНИКА НОВИХ СЛІВ І ЗНАЧЕНЬ (СЛОВА З ПРИКЛАДКОЮ ІНТЕРНЕТ)

© Сергій Чемеркін, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2'373

У статті подано перелік слів із прикладкою Інтернет, які трапляються у Всесвітній мережі. Зазначено, що сучасне лінгвальне середовище набуває нових рис, однією з яких є активізація прикладкових форм у препозиції до іменника й написанні через дефіс у всіх стилевих різновидах української мови й соціокультурних комунікативних ситуаціях. Розлогий ряд реєстрових слів свідчить про активне упровадження цифрових технологій, зокрема Інтернету, у життя соціуму.

Унаслідок активних глобалізаційних процесів і відповідно впливу англійської мови сучасне мовне середовище набуває нових рис: розширення словника за рахунок слів-запозичень, потужна інвазія англійських суфіксальних форм в український словотвір, а також активізація прикладкових форм, як ознака моделі англійської граматики, де іменник у препозиції до іншого іменника виконує означальну функцію. Показові факти з прикладкою *Інтернет*, яка у препозиції до означуваного слова і в написанні через дефіс трапляється частіше, ніж відповідна форма іменника з означенням-прикметником *інтернетний, інтернетівський* тощо.

Нижче подано перелік назв із прикладкою Інтернет, які побутують у Всесвітній мережі. Представлений перелік може мати практичне застосування як матеріал до словника нових слів і значень, адже активно зростає рівень послугування такими лексичними одиницями не лише в мові інтернет-спілкування, а й у інших комунікативних сферах, відповідно виникає потреба їх кодифікації, визначення лексичного значення. У зв'язку з активними словотвірними

процесами, а також беручи до уваги широкий масив інформаційного поля, наведений перелік не можна вважати повним, однак він характеризує специфіку використання названого терміна в різних стильових різновидах текстів, соціокультурних комунікативних ситуаціях.

Матеріал подано так: якщо наведений приклад конкретного слововживання дає змогу зрозуміти значення лексеми, то її подаємо без тлумачення. В інших випадках реєстрове слово супроводжується прикладом словникового тлумачення або коментарем щодо сфери використання того чи того слова тощо. Кожну лексему ілюстровано прикладом із мережі Інтернет.

ІНТЕРНЕТ-АБОНЕНТ *(Надалі темпи зростання кількості інтернет-абонентів операторів, ймовірно, знижуватимуться внаслідок вичерпання загального абонентського ресурсу)* – ‘той, хто користується правом на користування послугами Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-АВТОР *(На виставку запрошуватимуть письменників, що працюють у жанрах мініатюри й малої прози, авторів казок та притч, популярних інтернет-авторів).*

ІНТЕРНЕТ-АВТОРИТЕТ *(Лікуємося за порадами інтернет-авторитетів промиваннями фізрозчином)* – ‘користувач Інтернету, що користується впливом, повагою серед інших користувачів’.

ІНТЕРНЕТ-АГЕНТСТВО *(Українська компанія домовилася про співпрацю з відомим інтернет-агентством із Великобританії, яке розташоване в Беркширі).*

ІНТЕРНЕТ-АГЕНЦІЯ *(Трускавецька інтернет-агенція буде рада бачити вас серед наших постійних клієнтів).*

ІНТЕРНЕТ-АДИКЦІЯ *(Якщо довгострокові наслідки залежності від алкоголю або наркотиків добре вивчені, то інтернет-адикція ще не стала об'єктом тривалого спостереження)* – ‘феномен психічної залежності від мережі Інтернет, який виявляється у специфічному відході від реальності’.

ІНТЕРНЕТ-АНАЛІЗ *(Сучасні інструменти інтернет-аналізу – це категорії, які не завжди можна застосувати при орієнтуванні на маркетинг у соціальних медіа).*

ІНТЕРНЕТ-АПТЕКА (*Виявити реального власника сайту практично неможливо, тому закриття інтернет-аптеки призведе лише до того, що «комерсант» відкрис ще одну*).

ІНТЕРНЕТ-АСОЦІАЦІЯ (*Інтернет-асоціація України звернулася до Президента України з листом*) – ‘об’єднання організацій, діяльність яких пов’язана з Інтернетом’.

ІНТЕРНЕТ-АУДИТОРІЯ (*Розмір української інтернет-аудиторії в січні 2007 року склав 4,207 млн. користувачів порівняно з січнем минулого року*).

ІНТЕРНЕТ-АУКЦІОН (*Помічнику заступника голови Держкомархіву потрібно підготувати інформацію про продаж архівних документів на інтернет-аукціонах для її подальшого оприлюднення на порталі*).

ІНТЕРНЕТ-АТАКА (*Як зазначає електронне видання, в історії українського Інтернету лише одного разу інформаційна інтернет-атака стала причиною проблем комерційного банку*) – ‘здійснювана загроза, яка має неприємні наслідки для певного сектору мережевого простору Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-БАНК (*Вибравши інтернет-банк, ви більше не будете відвідувати банк з метою отримання платежів*) – ‘система отримання банківських послуг через Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГ (*Послуга інтернет-банкінгу дозволить вам керувати банківськими рахунками з будь-якого куточка планети*) – ‘керування банківськими операціями через Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-БЕЗПЕКА (*Редакція порталу наполегливо рекомендує вам прочитати наведену нижче інформацію та передати її своїм друзям – від цього залежить ваша інтернет-безпека*) – ‘стан, коли відсутня загроза в мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-БЕКБОН (*Інтернет-бекбон компанії зв’язаний із міжнародними інтернет-магістралями системою з двох супутникових і двох наземних каналів*) – техн. ‘основна інформаційна магістраль мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-БІБЛІОТЕКА (*У Жовківському замку відбулося урочисте відкриття інтернет-бібліотеки за участі учнів, педагогів, представників громадськості*).

ІНТЕРНЕТ-БІЗНЕС (*Інтернет-бізнес в Україні існує, хоча він розвивається й не такими темпами, як у США чи в Росії*).

ІНТЕРНЕТ-БІРЖА (*Разом із інтернет-біржею інвестиційних проектів і пропозицій інвесторів в мережі Інтернет розпочав роботу новий ресурс*).

ІНТЕРНЕТ-БЛОГ (*Демократична спілка студентів запустила інтернет-блог, присвячений тематиці стану студентських гуртожитків в Україні*) – ‘сайт, організований як місце, де користувачі мають змогу регулярно додавати записи, зображення, мультимедіа’.

ІНТЕРНЕТ-БОЙКОТ (*Після того, як на телеекранах і обкладинках багатьох журналів почала часто з'являтися Меган Фокс, їй було вирішено оголосити інтернет-бойкот*).

ІНТЕРНЕТ-БОРД (*Замовляйте вашу інтернет-рекламу на наших інтернет-бордах*) – ‘сторінка в Інтернеті, на якій розміщено оголошення’.

ІНТЕРНЕТ-БРАУЗЕР (*Компанія «FlashPeak» повідомила про випуск нової версії свого інтернет-браузера «Slim Browser»*) – техн. ‘прикладна програма, за допомогою якої отримується, переглядається інформація в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-БЮРО (*На сайті працює незалежне інтернет-бюро журналістських розслідувань*).

ІНТЕРНЕТ-ВЕРСІЯ (*Друковане видання «Чортківський інформаційний тижневик» має свою інтернет-версію*).

ІНТЕРНЕТ-ВЕСІЛЛЯ (*Може, якось інтернет-весілля влаштуємо?*) – ‘один із засобів розваги, що полягає у реєстрації шлюбу та інших атрибутах, пов'язаних із цим, у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯ (*Згідно з результатами дослідження гарвардського професора Томаса Паттерсона, аудиторія новинних програм і газет істотно зменшилася на користь інтернет-видань*).

ІНТЕРНЕТ-ВІЙНА (*Організатори «Російського маршу» спровокували інтернет-війну*) – ‘стан ворожнечі між певними суб'єктами Інтернету, реалізований діями різного характеру (інформаційними атаками, атаками на програмне забезпечення та зазіханням на безпеку в Інтернеті)’.

ІНТЕРНЕТ-ВУЗОЛ (*Інтернет-клас цього навчального закладу, розрахований на 12 місць, став першим інтернет-користувачем району, підключеним до інтернет-вузла*) – ‘загальна назва середовища чи місця (сайт, портал, місце підключення), пов’язана з Інтернетом’

ІНТЕРНЕТ-ГАЗЕТА (*«Вголос» – щоденна інтернет-газета, один із динамічних ресурсів українського Інтернету*) – ‘різновид електронного видання в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-ГАМАНЕЦЬ (*Черги в Ощадбанку сприяють популярності інтернет-гаманців*) – ‘програма або електронна сторінка в Інтернеті, за допомогою якої здійснюються функції поповнення або сплати електронних рахунків’.

ІНТЕРНЕТ-ГІГАНТ (*Співпраця трьох відомих інтернет-гігантів фактично ставить хрест на спробах найбільшого виробника програмного забезпечення «Microsoft» посісти гідну позицію на ринку інтернет-послуг*).

ІНТЕРНЕТ-ГОЛОСУВАННЯ (*Результати інтернет-голосування не вплинули на підсумки експертного опитування з метою визначення двадцяти найвпливовіших політиків*).

ІНТЕРНЕТ-ГРА (*Мінкультури КНР заборонило онлайн-ігри, сюжет яких розгортається довкола пригод бандитів і життя мафії*) – ‘онлайн гра в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-ГРОШІ (*Спеціальний механізм інтеграції сервісів допоможе конвертувати інтернет-гроші у прийнятний для користувача формат*) – ‘гроші, які перебувають у інтернет-гаманцеві віртуальної платіжної системи’.

ІНТЕРНЕТ-ДИСКУСІЯ (*Незабаром відбудеться Всеукраїнська інтернет-дискусія на тему: «Схід-Захід: пошук перспектив»*).

ІНТЕРНЕТ-ДОВІДНИК (*Львівський інтернет-довідник запрошує безкоштовно розмістити інформацію про вашу діяльність на новому інтернет-ресурсі*).

ІНТЕРНЕТ-ДОСЛІДЖЕННЯ (*Ми отримуємо інформацію у процесі інтернет-досліджень за допомогою групи зареєстрованих інтернет-користувачів, які чітко усвідомлюють, що дали згоду брати у цьому участь*).

ІНТЕРНЕТ-ДОСТУП (Система інтернет-доступу зі супутниковим каналом прийому даних) – ‘доступ до мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ДРУГ (Інтернет-друзі принесли невіртуальні подарунки у будинок дитини) – ‘користувач Інтернету, зв’язаний з іншим користувачем Інтернету дружбою’.

ІНТЕРНЕТ-ДРУЖИНА (Інтернет-дружина більш поблажлива у спілкуванні) – ‘один із учасників розваги, яка полягає в реєстрації шлюбу та інших атрибутів, пов’язаних із цим, у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ЕКВАЙРИНГ (Сьогодні одним із нових напрямків розвитку еквайрингу є саме інтернет-еквайринг, за яким, безперечно, велике майбутнє) – фінанс. ‘різновид діяльності кредитної організації зі здійснення розрахунків і послуг по операціях через інтернет-магазини та інші підприємства в мережі Інтернет шляхом використання банківських карт’.

ІНТЕРНЕТ-ЕКОНОМІКА (Інтернет-економіка сьогодні може стати найперспективнішою сферою економіки) – ‘розвиток бізнесу в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-ЕКСПЕРТ (Українські інтернет-експерти виділяють кілька критеріїв оцінки того чи того інтернет-ресурсу).

ІНТЕРНЕТ-ЕНЦИКЛОПЕДІЯ (Через 7 місяців після оголошення «Google» про запуск власної інтернет-енциклопедії пошуковий гігант запросив широку аудиторію до участі у проекті).

ІНТЕРНЕТ-ЕТИКА (На сайті розміщено Правила інтернет-безпеки та інтернет-етики для дітей і підлітків) – ‘норми поведінки в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-ЖЕБРАК (У Китаї завелися інтернет-жебраки, які пишуть жалісливі історії, розраховуючи на доброту китайських користувачів Інтернету).

ІНТЕРНЕТ-ЖУРНАЛ (Практично всі інтернет-видання прийнято називати інтернет-газетами або інтернет-журналами) – ‘різновид електронного видання в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-З’ЄДНАННЯ (Якщо під час підключення вашого телефону до Інтернету ви отримуєте вхідний виклик, інтернет-з’єднання не переривається).

ІНТЕРНЕТ-ЗАГРОЗА (Компанія ESET розробляє комплексні рішення для захисту окремих комп'ютерів та елементів комп'ютерних мереж від усіх відомих і більшості невідомих інтернет-загроз) – ‘те, що може заподіяти якесь зло з Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ (За статистичними даними, інтернет-залежними сьогодні є близько 10% користувачів).

ІНТЕРНЕТ-ЗАХОПЛЕННЯ (Ми б уже давно одружилися зі своїм коханим і жили в одному місті, якби не мос п'ятирічне інтернет-захоплення).

ІНТЕРНЕТ-ЗБОЧЕННЯ (Велика вдячність людям, які працюють над проектом «Так! – безпечному Інтернету», адже загроза інтернет-збочення дуже актуальна) – ‘відхилення від правильного напрямку поведінки в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-ЗЛОВМИСНИК (За допомогою пошти інтернет-зловмисник конспіративно підшукував клієнтів, продавав бази й отримував гроші на рахунки електронного гаманця).

ІНТЕРНЕТ-ЗЛОДІЙ (Протягом кількох місяців група інтернет-злодіїв намагалася застосувати до клієнтів банку прийом фішингу) – ‘хтось, хто займається злодійством у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ЗМІ (Найбільше занепокоєння в незалежного журналістського співтовариства викликає той факт, що влада зможе блокувати всі інтернет-ЗМІ).

ІНТЕРНЕТ-ЗНАЙОМСТВО (Служба інтернет-знайомств допоможе відшукати обранця і вийти заміж за кордон) – ‘встановлення між кимось певних відносин у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ЗРАДА (В Америці інтернет-зраді надали статусу офіційної) – ‘дія, що може кваліфікуватися як подружня зрада в мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ІМІДЖ (Невдовзі газета опублікує результати свого наступного дослідження інтернет-іміджу українських юридичних фірм).

ІНТЕРНЕТ-ІНДУСТРІЯ (У країнах Європи з 90-х років теж з'являються нормативні акти, що стосуються регулювання відносин в Інтернеті. В них визнається основний принцип інтернет-індустрії – саморегуляція).

ІНТЕРНЕТ-КАЗИНО (Прихильники законопроекту вважають, що він допоможе зупинити безрозсудливих гравців і зупинить відтік коштів зі США на рахунки фірм, що володіють інтернет-казино).

ІНТЕРНЕТ-КАРТА 1 (На сайті розміщено інтернет-карту автомобільних шляхів України). – ‘географічна карта, розміщена в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-КАРТА 2 (Від спонсора бібліотеки переможець отримає інтернет-карту на безкоштовний тригодинний доступ до Мережі або гарну книгу в дарунок; Як повідомили у банку, тепер клієнти банку можуть купити в будь-якому відділенні та банкоматі попередньо оплачену інтернет-карту PIVE) – те саме, що інтернет-картка.

ІНТЕРНЕТ-КАРТА 3 (Краще, коли на материнській платі комп’ютера звук та інтернет-карта) – техн. ‘периферійний пристрій, який дає можливість комп’ютеру взаємодіяти з іншими пристроями мережі’; те саме, що мережева карта чи мережева плата.

ІНТЕРНЕТ-КАРТКА (Інтернет-карткою зручно користуватися у випадку, коли ви бажаєте зберегти свою конфіденційність при користуванні послугами Інтернету; Емітовані банком інтернет-картки дають змогу сплачувати будь-які рахунки) – 1) ‘картка, за допомогою якої здійснюється оплата доступу до мережі Інтернет’; 2) ‘віртуальна банківська платіжна картка для розрахунків у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-КАСА (Наразі українці зможуть лише оплачувати рахунки, однак ще немає змоги повноцінно користуватися всіма послугами інтернет-каси) – ‘сервіс приймання платежів за товари та послуги в мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-КАТАЛОГ (Інтернет-каталоги – дуже зручний спосіб доступу до інформації) – ‘систематизований і рубрикований набір електронних посилань на ресурси Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-КАФЕ (Відвідувачі інтернет-кафе зобов’язані надавати своє посвідчення особи перед тим, як отримати можливість увійти в Інтернет) – ‘приміщення, у якому надають публічний доступ до мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-КЛАС (Інтернет-клас – це нова послуга центру зайнятості, яка дає безробітним можливість пошуку роботи

засобами Інтернету безкоштовно) – ‘приміщення, у якому надають публічний доступ до мережі Інтернет з науковою, навчальною та ін. метою’.

ІНТЕРНЕТ-КЛУБ (*Учора розпочав роботу найбільший рівненський інтернет-клуб; Інтернет-клуб пасічників – це все про бджіл, пасічників і продукти бджільництва*) – 1) те саме, що й інтернет-кафе; 2) об’єднання користувачів Інтернету за специфікою діяльності, розваг тощо.

ІНТЕРНЕТ-КНАЙПА (*Наш шановний Юрій перебуває наразі в Тернополі й строчить репортажі у місцевих інтернет-кнайпах*) – регіон. ‘приміщення, у якому надають публічний доступ до мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-КНИГА (*Інтернет-книга – передвісник майбутнього вираження мистецьких форм*) – ‘електронна версія книги, розміщена в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-КНИГАРНЯ (*Це дає змогу прогнозувати, що незабаром ця інтернет-книгарня підніметься на порядок вище у рейтингах аналогічних компаній*) ‘сайт, який дає змогу ознайомитися з книгою та замовити її через Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-КОМЕРЦІЯ (*Прискореними темпами буде розвиватись інтернет-комерція, а замість «просто комп’ютерів» компанії продаватимуть готові рішення на їхній базі*).

ІНТЕРНЕТ-КОМПАНІЯ (*У зв’язку з розширенням нашої інтернет-компанії ми запрошуємо на роботу нових співробітників*) – ‘компанія, що надає послуги чи продає продукцію через Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЯ (*Ефективність інтернет-комунікації насамперед залежить від усвідомлення того, що найбільша цінність – не інструмент сам по собі, а процеси і результати, які він створює*) – ‘спілкування за допомогою мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-КОНСАЛТИНГ (*Дослідження опубліковане в травні фірмою, що спеціалізується на інтернет-консалтингу*) – ‘консультування в різних сферах діяльності через Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-КОНТЕНТ (*Віджети [віджет – невелика, обмежена ділянка сторінки, на якій розміщено власний контент. – С. Ч.] дозволяють персоналізувати інтернет-контент, надаючи доступ до*

необхідних послуг та інформації) – техн. інформаційно значуще наповнення Інтернету – тексти, графіка, мультимедіа тощо’.

ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ (Практика проведення інтернет-конференцій добре відома в усьому світі й зарекомендувала себе як безвідмовний спосіб поширення об’єктивної інформації) – ‘форма двосторонньої комунікації в мережі Інтернет, яка дозволяє спілкуватися в режимі он-лайн’.

ІНТЕРНЕТ-КОПІЯ (Причому нерідко така послідовність публікацій – спочатку «папір» або ефір, потім його інтернет-копія – є принциповою в редакційному менеджменті через страх втратити постійного читача) – ‘електронний відповідник будь-якого різновиду інформації, розміщений в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-КОРЕСПОНДЕНТ (Розписуєш красу своєї поїздки, цитуєш зізнання своїх інтернет-кореспондентів, наприкінці додаєш: «Пиши!»).

ІНТЕРНЕТ-КОРИСТУВАЧ (Згідно з офіційними даними у нас в країні близько 30 млн. інтернет-користувачів).

ІНТЕРНЕТ-КОХАННЯ (Віршів про невдале інтернет-кохання написана ціла серія).

ІНТЕРНЕТ-КРАМНИЦЯ (В асортименті інтернет-крамниці з’явилася нова категорія товарів!) – те саме, що й інтернет-магазин.

ІНТЕРНЕТ-КУРС (Завідувач лабораторією створення курсів дистанційного навчання розповів про створений ним інтернет-курс «Розробка бізнес-сайту на основі веб-технологій») – ‘систематичний виклад основ якого-небудь знання в мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ЛЕГЕНДА (Сигбрітт Лотберг, мати шведської інтернет-легенди Пітера Лотберга, отримала від сина в подарунок широкосмугове з’єднання) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-ЛЕКЦІЯ (Першим іспитом нової програми стала інтернет-лекція радника генерального секретаря ООН) – ‘публічний виклад навчального предмета в мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ЛІСТИНГ – (Розділ «Вітрина» – це інтернет-лістинг сайту) – ‘список певних інформаційних даних (здебільшого даних про ціну, перелік товарів, електронні дані тощо), розміщений у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ЛІДЕР (Поштовий сервіс із повним універсальним інструментарієм надається читачам газети завдяки співпраці сайту зі світовим інтернет-лідером «Google»).

ІНТЕРНЕТ-ЛІНІЯ (Як передає «ЛІГАБізнесІнформ», інтернет-лінія розпочне працювати з 25 березня; У Львівській області запроваджено гарячу інтернет-лінію управління житлово-комунального господарства) – 1) ‘технічний канал, за допомогою якого здійснюється передавання даних Інтернету’; 2) ‘зв’язок між комунікантами для вирішення певних нагальних потреб, який відбувається в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-ЛІНК (Інтернет-лінк із сайту Кабміну на сайт Мінпромполітики не працює) – те саме, що й інтернет-посилання.

ІНТЕРНЕТ-ЛІС (У деяких скандинавських країнах молоді люди виконують роль моральних санітарів інтернет-лісу, ламаючи сайти, на яких торгують людьми) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-ЛЮБОВ (Я не вірю в інтернет-любов, а тим паче у відносини, які переростають у шлюб).

ІНТЕРНЕТ-ЛЮДИНА (Ми – інтернет-люди – народ веселий і трохи не такий, як інші) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИН (Інтернет-магазин дає можливість придбати ноутбуки всіх моделей і різновидів) – ‘сайт, який дає змогу ознайомитися з товаром і замовити його через Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-МАГІСТРАЛЬ (Охочі продовжити прогулянку урядовою інтернет-магістраллю в пошуках прозорості можуть завітати у розділ «відкритість влади» – офіційного інтернет-представництва Президента України) – ‘великий за обсягом технічний канал, за допомогою якого здійснюється передавання даних Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-МАМА (А вчора після довгої перерви дістала слінг, одягла його, як радила одна інтернет-мама, спершу дитину, потім зібралася сама).

ІНТЕРНЕТ-МАНДРИ (Після інтернет-мандрів враження таке, ніби ми зовсім не володіємо інформацією про наше місто) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-МАНДРІВНИК (У «Живому журналі» я розміщую все, що, на мою думку, буде цікавим для інтернет-мандрівника) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-МАПА (На інтернет-мапі світу був створений спеціальний будинок, де нібито був розташований сайт).

ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГ (Інтернет-маркетинг – це одна із складових і важливих частин бізнесу в Інтернеті) – ‘онлайн-маркетинг, заснований на використанні ресурсів Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-МАРШРУТ (Є програми, які можуть тихенько маскуватися і передавати своєму господарю інформацію про ваші інтернет-маршрути, адреси відвідуваних сайтів, тривалість таких відвідин тощо) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖА (Інтернет-мережа – це глобальна інформаційна система) – ‘мережа Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-МЕНЕДЖЕР (Власник не став вкладати мільйони в створення порталу без досвідченої команди інтернет-менеджерів) – ‘фахівець із інтернет-менеджменту’.

ІНТЕРНЕТ-МЕНЕДЖМЕНТ (У зв’язку з активним розвитком Рунету з’явилася потреба в грамотних фахівцях у сфері інтернет-менеджменту) – ‘менеджмент у сфері технологій Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-МІФ (Якщо вам повідомляють про те, що в якійсь платіжній системі «Х» виявлена уразливість, яка дозволяє витягувати прибуток, знайте, це один із інтернет-міфів) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-МОВА (Примітно, що вчені, які вивчають інтернет-мову, не негативно оцінюють мовну ситуацію; «Джава скрипт» – найпопулярніша скриптова інтернет-мова, розроблена «Netscape») – 1) ‘мова, якою послуговуються в Інтернеті’; 2) ‘різновид мови програмування для Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-МОВЛЕННЯ (УТР здійснює пряме інтернет-мовлення через три інтернет-вузли).

ІНТЕРНЕТ-МУЗЕЙ (Кінцевим продуктом пошуків став інтернет-музей, що на своїх сторінках мовою світлин і документів розповідає про події боротьби за українську державність в Таврійському краї).

ІНТЕРНЕТ-НАВЧАННЯ (Суть проекту в тому, що в школах міста буде впроваджено інтернет-навчання, тобто учні зможуть виконувати домашні завдання в мережі Інтернет).

ІНТЕРНЕТ-НАГОРОДА (UA Webstar – незалежна українська інтернет-нагорода).

ІНТЕРНЕТ-НАРЕЧЕНА (Чи він не з тих, бува, женихів, яких «кинули» українські «інтернет-наречені?») – ‘один із учасників розваги, яка полягає в реєстрації шлюбу та інших атрибутів, пов’язаних із цим, у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-НАРЕЧЕНИЙ (Одеса зажила слави світової столиці інтернет-наречених) – ‘один із учасників розваги, яка полягає в реєстрації шлюбу та інших атрибутів, пов’язаних із цим, у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-НОВИНИ (Інформацію надає телеграфне агентство, що публікує інтернет-новини на німецькому сайті).

ІНТЕРНЕТ-ОГОЛОШЕННЯ (Мережа інтернет-оголошень об’єднує понад двадцять рейтингових інтернет-видань України).

ІНТЕРНЕТ-ОДРУЖЕННЯ (А хіба після інтернет-одруження має право снитися хтось, крім чоловіка?) – ‘одна із розваг, що полягає в реєстрації шлюбу та інших атрибутів, пов’язаних із цим, у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ОЛІМПАДА (До участі у Першій всеукраїнській студентській інтернет-олімпіаді з дисципліни «страхування» запрошуються студенти вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації).

ІНТЕРНЕТ-ОСВІТА (Кому допоможе у сучасній ситуації інтернет-освіта?).

ІНТЕРНЕТ-ПАСКУДСТВО (Журналіст натягав усіляких фактивів і цифрочок, замішав усе це на жовчї і видав гідке інтернет-паскудство з претензією на розслідування) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-ПЕРЕКЛАД (Термін пересилання інтернет-перекладу залежить від режиму роботи об’єкта поштового зв’язку місця призначення) – ‘текстовий переклад, здійснюваний засобами, розміщеними в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-ПІДПРИЄМЕЦЬ (*Перше, що повинен зробити майбутній інтернет-підприємець, це зробити аналіз своїх звичок – від шкідливих відмовитися й замінити їх на корисні*).

ІНТЕРНЕТ-ПІДПРИЄМНИЦТВО (*Сьогодні основним фактором складної ситуації є поганий доступ вітчизняного малого підприємництва до сучасних технологій, зокрема слабкість розвитку інтернет-підприємництва*).

ІНТЕРНЕТ-ПІРАТСТВО (*Втрати прибутків видавців через інтернет-піратство можуть сягати 80 відсотків*) – ‘несанкціоноване завантаження або поширення через Інтернет копій об’єктів інтелектуальної власності – фільмів, музичних творів, ігор, комп’ютерних програм тощо’.

ІНТЕРНЕТ-ПІРАТ – (*Партія інтернет-піратів є третьою за впливом політичною силою у Швеції*) – ‘той, хто займається піратством у Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-ПЛАТІЖ (*Для проведення інтернет-платежів запроваджуються одразу два платіжні інструменти, реалізовані в смарт-карті – електронні гаманець і чек*) – ‘фінансовий платіж, здійснюваний у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ПЛІТКА (*Голова облдержадміністрації застеріг начальників управлінь і голів районних адміністрацій від надмірного перегляду телевізійних програм та інтернет-пліток про зняття з посади голови обласної адміністрації й створення коаліції в тому чи тому форматі*) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-ПОГРОЗА (*Веб-контроль для захисту вашого комп’ютера від шкідливих і шахрайських сайтів, настирливої інтернет-реклами й інших інтернет-погроз*) – те саме, що й інтернет-загроза.

ІНТЕРНЕТ-ПОКЕР (*Загальний оборот індустрії азартних ігор в Інтернеті оцінюється в 12 мільярдів доларів на рік, а лідером ринку є британська «PartyGaming Plc.», яка надає послуги інтернет-покеру*).

ІНТЕРНЕТ-ПОЛЕ (*Сьогодні першим кроком у цьому напрямку повинно стати створення єдиного розвиненого багатопланового й багатоканального інформаційного інтернет-поля «Україна – діаспора»*) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-ПОЛІТИКА (*Куба засудила інтернет-політику США*) – ‘політична діяльність, здійснювана за допомогою засобів мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ (*В Україні відкрився інтернет-портал із захисту прав споживачів*) – ‘сайт, організований як системне багаторівневе об’єднання різних ресурсів’.

ІНТЕРНЕТ-ПОРТРЕТ (*Інтернет-портрет Вінницького регіону*) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-ПОСИЛАННЯ (*Розроблений ресурс містить також численні інтернет-посилання на інші методичні рекомендації, програмне забезпечення або навчальні матеріали*) – ‘гіперпосилання в мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ПОСЛУГА (*Провайдер надає, а абонент отримує та сплачує інтернет-послуги*).

ІНТЕРНЕТ-ПОШТА (*Мобільний телефон із підтримкою поштового клієнта дає можливість працювати з інтернет-поштою*).

ІНТЕРНЕТ-ПОШУКОВИК (*Французьке місто перейменують через те, що інтернет-пошуковик погано знаходить його назву*) – розм. ‘пошукова система – сайт для пошуку інформації в мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ПРАВО (*У Запорізькому національному університеті відбувся круглий стіл на тему «Інтернет-право: проблеми і перспективи розвитку»*) – ‘правова форма регулювання суспільних відносин, що виникають під час використання мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ПРЕДСТАВНИЦТВО (*Оновлене офіційне інтернет-представництво Президента України*).

ІНТЕРНЕТ-ПРИЙМАЛЬНЯ (*В українському Інтернеті починає роботу інтернет-приймальня органів державної влади «Виконком»*).

ІНТЕРНЕТ-ПРОВАЙДЕР (*Інтернет-провайдер пропонує доступ до мережі Інтернет по комутованих каналах телефонної мережі*) – ‘постачальник послуг Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-ПРОГРАВАЧ (*В окремій папці «Додатки» встановлено своєрідний інтернет-програвач аудіокниг*) – ‘програмне забезпечення для аудіального чи візуального відтворення файлів у Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-ПРОДУКТ (*Наша компанія пропонує весь спектр інтернет-продуктів – від веб-дизайну до промислових рішень під ключ*

будь-якої складності для підприємств, банків, страхових та інвестиційних компаній).

ІНТЕРНЕТ-ПРОЕКТ (Лише якщо бібліотека буде розглядати власний інтернет-проект як повноцінну форму надання бібліотечного сервісу, вона зможе сподіватись на адекватну віддачу від проекту).

ІНТЕРНЕТ-ПРОПОЗИЦІЯ (Із новими інтернет-пропозиціями від life:) мобільний Інтернет є найдоступнішим засобом для користування електронною поштою) – ‘пропозиція, яка може бути реалізована за допомогою мережі Інтернет’

ІНТЕРНЕТ-РАДІО (Інтернет-радіо – інструмент, за допомогою якого можна прослуховувати радіопрограми через Інтернет).

ІНТЕРНЕТ-РАДІОПРИЙМАЧ (На січневій виставці побутової електроніки CES корпорація 3Com оголосила, що її новий продукт інтернет-радіоприймача Kerbango вже постачається деяким дистриб'юторам в США) – ‘різновид цифрової техніки’.

ІНТЕРНЕТ-РЕЄСТРАТУРА (Провайдер має статус локальної інтернет-реєстратури і пропонує всім своїм клієнтам послуги реєстрації автономних систем) – техн. ‘структура, яка здійснює розподіл ресурсів Інтернету й пов’язану з цим координацію діяльності, спрямовану на підтримку глобальної мережі’.

ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМА (Щороку зростає обсяг коштів, які вкладають в інтернет-рекламу).

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРС (На сайті подано посилання на інтернет-ресурси документально-публіцистичних матеріалів з проблеми Голодомору) – ‘сторінка, портал в Інтернеті як засіб, можливість, якими можна скористатися’.

ІНТЕРНЕТ-РИНОК (Інтернет-ринок розвивається у Львові швидкими темпами).

ІНТЕРНЕТ-РІШЕННЯ (Ми займаємося розробкою інтернет-рішень для бізнесу) – ‘нова ідея для програмних продуктів, додатків тощо в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-РОЗБОРКИ (Дуже прикро, що невеличкий інцидент під час концерту за кілька днів інтернет-розборок переріс ледь не в розкол всього правого руху України) – розмовне.

ІНТЕРНЕТ-РОЗВАГА (Стаття журналіста розповідає про те, як не відволікатися на інтернет-розваги під час робочого дня).

ІНТЕРНЕТ-РОЗМІР (Відтепер ви можете самі обирати, який обсяг мобільного Інтернету вам потрібний! Інтернет-1000, Інтернет-350 або Інтернет-100 – обирайте свій інтернет-розмір!) – ‘кількість інформації у визначеному сегменті мережі Інтернет’ – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-РОЗРАХУНОК (Просимо надати інформацію про участь банку в банківських і небанківських платіжних системах (системах грошових переказів, системах інтернет-розрахунків тощо)) – ‘розрахунок, здійснюваний за допомогою засобів мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-РОМАН (Інтернет-роман був написаний групою співавторів упродовж декількох останніх місяців шляхом активного спілкування на форумі; Трирічна дочка постраждала через інтернет-роман матері) – 1) ‘великий за розміром оповідний художній твір, написаний інтернет-авторами’; 2) розм. ‘любовні стосунки, звязки між чоловіком і жінкою у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-САЙТ (Інтернет-сайт – це засіб, за допомогою якого компанія повністю представляє себе та свої послуги) – те саме, що й інтернет-сторінка.

ІНТЕРНЕТ-СВЯЩЕНИК (У майбутньому мало що зміниться: інтернет-священники будуть правити службу (вже в режимі он-лайн), сповідатися можна буде в асці, а пожертви перераховуватимуть на дизайнерське оформлення сайту).

ІНТЕРНЕТ-СЕКС (Якщо є інтернет-секс, значить має бути інтернет-любов).

ІНТЕРНЕТ-СЕРВІС (Microsoft розробляє інтернет-сервіс зі зберігання інформації) – ‘програмне забезпечення для роботи Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-СЕРФІНГ (Інтернет-серфінг деяких користувачів обмежується обсягом передплатеного трафіку) – сленг. ‘читання інформації на сайтах в Інтернеті й перехід з однієї сторінки на іншу’.

ІНТЕРНЕТ-СИНГЛ (Група випустила безкоштовний інтернет-сингл, який стане справжнім подарунком для усіх шанувальників творчості)

– ‘пісня з альбому, яку випускають раніше від інших, попередньо розмістивши в Інтернеті, щоб зробити рекламу всьому альбому’.

ІНТЕРНЕТ-СИСТЕМА (Клієнти компанії відтепер мають можливість миттєво сплачувати послуги компанії через платіжну інтернет-систему «WebMoney») – ‘будь-який електронно-технічний комплекс, розміщений в Інтернеті’.

ІНТЕРНЕТ-СКЛАД (Широкого поширення набувають також інтернет-магазини, інтернет-склади, бібліотеки (автоматизований пошук і замовлення літератури в комп’ютерних мережах), страхові компанії, державні установи та соціальні фонди) – ‘сайт, який дає змогу ознайомитися з товаром та замовити його через Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-СКРИНЬКА (Необхідно створити громадську приймальню, в якій можуть використовуватися інтернет-скринька та кабінка «громадянська трибуна» з метою виявлення актуальних проблем у громаді, а також громадської думки щодо питань, які стосуються життєдіяльності міста) – ‘адреса електронної пошти’.

ІНТЕРНЕТ-СПІВДРУЖНІСТЬ (Ви маєте право самі вирішувати, хочете ви належати до інтернет-співдружності чи ні).

ІНТЕРНЕТ-СПІВТОВАРИСТВО (Домен .UA є національним ресурсом, управління яким має здійснюватись в інтересах та за участю різних сторін українського інтернет-співтовариства).

ІНТЕРНЕТ-СПІЛКУВАННЯ (Дослідники інтернет-спілкування звичайно розділяють засоби спілкування в Інтернеті за ступенем їх інтерактивності).

ІНТЕРНЕТ-СПІЛЬНОТА (Інтернет-спільнота вимагає скасувати наказ про реєстрацію інтернет-ресурсів) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-СТАТИСТИКА (Інтернет-статистика засвідчує, що навіть за неповноцінного функціонування україномовної версії лише кожен десятий користувач послуговується «Оглядачем»).

ІНТЕРНЕТ-СТОРІНКА (Інтернет-сторінка присвячена постійному та відкритому розміщенню в Інтернеті матеріалів справ, публікацій, відкритих листів, діяльності з реформування адвокатури та її дисциплінарних органів тощо) – ‘місце в Інтернеті, яке визначене власною адресою, має власника і складається з елементів, які сприймаються як одне ціле’.

ІНТЕРНЕТ-СТРАХУВАННЯ (Незважаючи на те, що російському ринку інтернет-страхування усього рік, на ньому вже представлено близько 10 страховиків, які надають свої послуги через Інтернет).

ІНТЕРНЕТ-СТУДІЯ (На базі нашої інтернет-студії у складі західноукраїнської асоціації інноваційних фірм було створено Регіональний центр інформатизації).

ІНТЕРНЕТ-СУПЕРМАРКЕТ (Український промисловий інтернет-супермаркет пропонує увесь спектр дереворізальних інструментів вітчизняного виробництва) – ‘сайт, який дає змогу ознайомитися з товаром та замовити його через Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-СУПУТНИК («Dell» вирішив розширити пропонований асортимент нетбуків моделлю «Inspiron Mini 10v», яка позиціонується як «доступний, портативний інтернет-супутник») – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-СФЕРА (Редакційна колегія присудила нагороду «Лідери українського Інтернету» найбільш динамічним, впливовим та помітним компаніям, що працюють в інтернет-сфері) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-ТВОРЧІСТЬ (А якщо вірити сучасній інтернет-творчості, то в кульмінаційний момент із лісу завжди повинен вийти Ведмідь).

ІНТЕРНЕТ-ТЕЛЕБАЧЕННЯ (Ряд локальних інтернет-мереж через малу потужність не зможуть підтримувати послугу інтернет-телебачення).

ІНТЕРНЕТ-ТЕЛЕВІЗОР (Японці вже оголосили про запуск у виробництво інтернет-телевізорів) – ‘різновид цифрової техніки’.

ІНТЕРНЕТ-ТЕЛЕФОН (Інтернет-телефон дозволить вам користуватись послугами 110, 190, а також вихідним телефонним зв’язком) – ‘телефонна лінія з виділеним умовним номером-визначником у мережі’.

ІНТЕРНЕТ-ТЕЛЕФОНІЯ (Інтернет-телефонія – це звичайна розмова двох або більше людей за допомогою комп’ютера, який має звукову карту колонки, мікрофон і підключений до Інтернету) – ‘різновид IP-телефонії, де лініями передачі слугують звичайні канали Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-ТЕРМІН (Характерною ознакою журналістських текстів, спрямованих на молодого читача, можна також вважати появу нових специфічних лексем іншомовного походження – «інтернет-термінів»).

ІНТЕРНЕТ-ТЕСТУВАННЯ (Викладач через інтернет-тестування постійно контролює, як студенти засвоюють предмет).

ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЯ (Вплив інтернет-технологій на маркетингову діяльність підприємства зростає).

ІНТЕРНЕТ-ТОВАРИСТВО (Ці причини зумовлюють створення та активний розвиток інтернет-товариств – груп людей зі спільними інтересами, котрі спілкуються переважно через Інтернет).

ІНТЕРНЕТ-ТОРГІВЛЯ (У статті досліджують сучасний стан розвитку інтернет-торгівлі в Україні, визначають її основні переваги та окреслюють перспективи подальшого розвитку).

ІНТЕРНЕТ-ТРАНСЛЯЦІЯ (23-25 жовтня відбудеться інтернет-трансляція діалогу молоді з представниками політичних сил, що мають представництво у Верховній Раді України).

ІНТЕРНЕТ-ТРАФІК (У 2012 році інтернет-трафік вимірюватимуть зеттабайтами) – техн. ‘обсяг даних, що проходить через сервер за певний період часу’.

ІНТЕРНЕТ-ТРЕЙДІНГ (Інтернет-трейдинг ще тільки зароджується в Україні, ми на самому початку шляху, але цей шлях потрібно обов’язково пройти, тому що це важливий етап розвитку ринку цінних паперів) – фінанс. ‘продаж і купівля цінних паперів за допомогою мережі Інтернет у розрахунок на отримання прибутку за рахунок зміни їх курсової вартості’.

ІНТЕРНЕТ-ТРЕНД (З огляду на те, що торік бум сервісів онлайн-знайомств увійшов у десятку інтернет-трендів, що змінили світ, дивуватися росту й розмаїтості махінацій на ниві романтичних фантазій самотніх інтернет-користувачів не варто) – ‘довготривала тенденція зміни певних показників у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ТРОЛЬ (Інтернет-тролями, або просто тролями, у Всесвітній мережі називають людей, котрі спеціально публікують провокаційні статті чи повідомлення) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-ФАН (Найкращій спортсменці року за версією НОК гімнастці Ганні Безсоновій інтернет-фани відвели четверте місце) – розмовне.

ІНТЕРНЕТ-ФІШИНГ (Не турбуйтеся про інтернет-фішинг, тепер ніхто не зможе дізнатися номер вашої кредитної картки) – ‘різновид шахрайства в Інтернеті, мета якого – заволодіти конфіденційними даними користувача – паролем, номером кредитної карти тощо’.

ІНТЕРНЕТ-ФЛІРТ (Сайт знайомств – це місце, де ви реально можете зустріти чоловіка чи жінку вашої мрії, а також знайти партнера для інтернет-флірту).

ІНТЕРНЕТ-ХІТ (Новий сингл групи став інтернет-хітом).

ІНТЕРНЕТ-ХОЛДИНГ (Генеральний директор інтернет-холдингу подав у відставку) – ‘холдинг, який надає послуги чи продає продукцію через Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ЦЕНТР (Діяльність нашого інтернет-центру засвідчує значний інтерес до інтернет-технологій).

ІНТЕРНЕТ-ЦІКАВИНКА (На цьому сайті ви знайдете усілякі інтернет-цікавинки) – образне вживання.

ІНТЕРНЕТ-ЧАСОПИС (Інтернет-часопис багато уваги приділяє саме порушенню прав громадян у судах).

ІНТЕРНЕТ-ШКОЛА (Якщо ви завітали на сайт нашої інтернет-школи, то вас, напевно, цікавить одна з актуальних проблем сьогодення – захист прав дітей України).

ІНТЕРНЕТ-ШЛЮБ (На сайті можна завести інтернет-знайомство та зареєструвати інтернет-шлюб) – ‘одна з розваг, що полягає у реєстрації шлюбу та інших атрибутів, пов’язаних із цим, у мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ШЛЮЗ (Програму можна використовувати як інтернет-шлюз із вбудованим брендмауером) – техн. ‘програмний мережевий шлюз, який розподіляє й контролює серед користувачів доступ до мережі Інтернет’.

ІНТЕРНЕТ-ШОПІНГ (Попри високу динаміку в структурі роздрібно́ї торгівлі України інтернет-шопінг займає менше 0,4%).

ІНТЕРНЕТ-ЮЗЕР (Складається враження, ніби західні інтернет-юзери не ходять ні на які інші сайти, крім блогів і соціальних мереж) – сленг. ‘користувач Інтернету’.

ІНТЕРНЕТ-ЮРИСТ (Інтернет-юрист допоможе вирішити юридичні питання та надасть юридичну консультацію).

Широкий перелік словоформ свідчить про те, що прикладка в сучасній українській мові стає функціональнішою. Принагідно варто зазначити, що у наведеному переліку подано лише двокомпонентні сполуки, однак у Мережі часто трапляються й трикомпонентні сполуки (*інтернет-магазин-каталог, інтернет-бізнес-провайдер, інтернет-медіаагенція, інтернет-онлайн-радіо*), тут часто послуговуються прикладкою *Інтернет* разом із власною назвою (*Інтернет-Адвокат, Інтернет-Україна, Інтернет-Віче*). Прикладку використовують і для створення образності (пор. заголовок у статті *Інтернет-правда та інтернет-кривда*).

Отже, сучасний словник нових слів і значень насичений словоформами із прикладкою *Інтернет*, що спричинено активним упровадженням цифрових технологій у сучасне життя соціуму, а також активними мовними процесами, які відбуваються зараз у лінгвальному середовищі.

ПЕРСОНАЛІЇ

ВАСИЛЬ ОЛЕКСІЙОВИЧ ВИННИК – ЛЕКСИКОГРАФ, ПЕДАГОГ, МОВОЗНАВЕЦЬ (ВІХИ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ)

© **Марія Годована, 2009**

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 092+811.161.2'374 Винник

У цьому році відомому українському мовознавцеві – колишньому довголітньому працівникові відділу лексикології та лексикографії Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, а нині професорові Київського національного лінгвістичного університету Василеві Олексійовичу Виннику сповнилося 80 років.

Василь Олексійович народився 1 січня 1929 року в селі Федорівка (тепер – Чубарівка) Пологівського району Запорізької області в родині селян-хліборобів. Батько його – Олексій Єпіфанович, як розповідав Василь Олексійович, мав звичайну на час своєї молодості освіту: він закінчив чотирикласну церковно-приходську школу, але самоосвітою постійно поповнював свої знання і був у рідному селі своєрідним «сільським адвокатом». Земляки зверталися до нього з проханням написати різні «прошення», і він ці прохання старанно виконував. Працював у сільському господарстві, а в 1937 році був репресований і засуджений на 4 роки заслання в Новосибірську область, звідки повернувся напередодні війни – в березні 1941 року. Лише після його смерті (1951 р.) родина одержала повідомлення, що «Постановою Пленуму Верховного суду УРСР від 30.12.65 р. за протестом заступника прокурора Української РСР у порядку нагляду судові рішення у відношенні Винника Олексія Єпіфановича скасоване з припиненням кримінальної справи за відсутністю в його діях складу злочину, і він вважається реабілітованим посмертно».

Мати – Уляна Антонівна (дівоче прізвище Бідуха) – виросла в бідній селянській родині, рано залишилася без матері і з 8 років працювала в наймах у німецькій колонії поблизу села, доглядаючи

«хазяйських» дітей та виконуючи різні домашні роботи. Жодного дня не навчалася в школі, але завдяки своїм здібностям і прагненню до знань самостійно навчилася читати (писати так і не навчилася – уміла лише написати друкованими літерами своє прізвище як підпис). Вона багато читала, знала напам'ять чимало віршів Тараса Шевченка, народних пісень, казок, була майстерною оповідачкою, мала добру пам'ять. Народила 11 дітей, з яких вижили лише четверо, інші померли в ранньому дитинстві в тяжкі роки громадянської війни, голоду й розрухи, коли бракувало ліків і лікарської допомоги.

У 1935 році Василь Олексійович пішов до 1-го класу Федорівської середньої школи (на той час Власівської, бо з 1925 по 1938 роки село називалося Власівкою – від імені Власа Чубаря). Тоді йому виповнилося лише шість із половиною років. У школі вчився легко і добре, кожного року одержував похвальні грамоти. Багато читав, тому його відповіді з гуманітарних дисциплін були значно ширші, ніж це вимагалось шкільною програмою, і оцінювалися – «відмінно». Єдина прикрість, яку з гіркотою, хоч і неохоче, він згадує й дотепер, були докори і нагадування окремих горе-педагогів про репресованого батька. Разом із тим були й дуже прихильні до нього вчителі, які вплинули на його вибір майбутнього фаху. Зокрема з пошаною згадує Василь Олексійович світлі образи Федосія Семеновича Лихопуда – вчителя української мови і літератури – та його дружини Таїсії Семенівни – вчительку російської мови і літератури.

Під час літніх канікул, як і всі селянські діти на той час, Василь Олексійович працював у колгоспі, оскільки після репресування батька родина зазнала тяжкої матеріальної скрути, особливо в 1938 році.

Раптом у 1941 р. прийшла страшна, приголомшлива звістка: війна. Чоловіче населення різко зменшилося: врожай збирали в основному жінки і підлітки.

Тривога охоплювала жителів села. У тривозі розпочався і новий навчальний рік, проте навчання тривало недовго – до початку жовтня. 7-го жовтня в село вступили фашистські війська. Почалася темна ніч фашистської окупації, яка тривала майже два роки – до 14 вересня 1943 року.

Після вигнання окупантів Василь Олексійович деякий час брав участь у відбудові залізничних мостів на вузловій станції Пологи. Згодом, після повернення в село, він працював у місцевому колгоспі «Соцперебудова» на різних роботах, а з грудня 1943 року був запрошений на навчання до відновленого Федорівського сільськогосподарського технікуму, що готував молодших агрономів-рільників, і закінчив його з відзнакою у жовтні 1947 року. Після закінчення технікуму працював агрономом-насі́ннєзнавцем Червоноармійського (тепер Вільнянського) районного відділу сільського господарства Запорізької області, а з вересня 1949 р., успішно склавши вступні іспити, став студентом факультету мови і літератури Запорізького державного педагогічного інституту. Вчився успішно. Доцент (пізніше професор) кафедри української мови Інституту Степан Пилипович Самійленко та інші викладачі помітили схильність Василя Олексійовича до вивчення мовознавчих дисциплін. Він виконував ряд важливих доручень: був головою студентського наукового товариства, при переселенні жителів населених пунктів із зони майбутнього Каховського водосховища керував групою студентів, які робили записи діалектного мовлення в цих населених пунктах, доповідав про виконану роботу на засіданнях кафедри.

Через те що батьки Василя Олексійовича були вже похилого віку і не могли йому надавати матеріальної підтримки, вже з 2-го курсу він почав працювати. Спершу лаборантом кабінету хімії і біології в одній зі шкіл м. Запоріжжя, а згодом – керівником гуртка при Запорізькій міській станції юних натуралістів (стала в пригоді середня спеціальна освіта), а з жовтня 1951 р. і до закінчення Інституту – диктором обласного радіо.

У 1953 році він блискуче закінчив Інститут, одержав диплом із відзнакою і був направлений на педагогічну роботу в середню школу №6 м. Бердянськ, у якій працював вчителем української мови та літератури, а згодом і завідувачем навчальною частиною.

Із 1958 року він дістав запрошення працювати за погодинною оплатою у Бердянському державному педагогічному інституті, в якому тоді відкрився новий факультет – методики і педагогіки початкової освіти – і був потрібний фахівець для вивчення курсу

виразного читання (на той час Василь Олексійович працював також диктором місцевого радіо і його майстерне донесення до слухачів змісту радіопередач привернуло до себе увагу керівництва Інституту). Згодом він став викладати в Інституті і курс сучасної української літературної мови. На початку 1960 року із Запорізького педінституту йому надійшов лист за підписом проректора з наукової роботи, в якому повідомлялося, що Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР звернувся до педінституту з проханням рекомендувати до аспірантури кращих випускників минулих років і пропонувалася, коли він бажає, рекомендація вченої ради педінституту для вступу до аспірантури.

На той час минуло сім років після закінчення інституту, Василь Олексійович уже мав сім'ю, незадовго перед цим одержав квартиру. Порадившись із дружиною, вирішив спробувати навчатися заочно. Після успішного складання конкурсних екзаменів йому було запропоновано вступити до аспірантури на єдине місце стаціонару (на нього було 5 претендентів). Дещо повагавшись, він вирішив покласти на долю. Попереду було багато труднощів, але Василь Олексійович успішно подолав їх, у 1963 році після завершення аспірантської підготовки, згодом – захисту кандидатської дисертації – став працювати в Інституті мовознавства на посаді молодшого наукового співробітника відділу лексикології та лексикографії, який на той час очолював його науковий керівник (тоді ще кандидат філологічних наук) Леонід Сидорович Паламарчук – талановитий адміністратор, умілий організатор лексикографічної роботи і досліджень з лексикології та теорії лексикографії, гуманна і доброзичлива людина. Навіть через багато років від того часу Василь Олексійович вважає, що для нього було великим щастям працювати під керівництвом Леоніда Сидоровича. Незабаром Василь Олексійович став його першим помічником – ученим секретарем відділу лексикології та лексикографії (на громадських засадах), а згодом – після того, як Леоніда Сидоровича було призначено також і на посаду заступника директора Інституту – заступником завідувача цього відділу.

У той час колектив відділу лексикології та лексикографії завершував підготовку до видання кількох великих академічних словників, робота над якими розпочалася в повоєнні роки. Деякі з них створювалися на основі попередніх праць з урахуванням розвитку лексичної системи української літературної мови, а інші були абсолютно новими працями для української лексикографії (напр., «Російсько-український технічний словник» (1961 р.) та ряд галузевих словників, які створювалися в інших академічних Інститутах за допомогою співробітників Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні.).

Проте основною працею цього періоду, над якою напружено працювали словникарі, був академічний «Словник української мови» тлумачного типу. Це було якісно нове зібрання української лексики і фразеології, про створення якого мріяло не одне покоління діячів української інтелігенції. З ініціативи насамперед українських письменників (особлива заслуга в цій справі поета-академіка Максима Тадейовича Рильського) в 1958 році відбулася представницька наукова конференція, на якій першочерговим завданням українських лексикографів було визначено видання першого в історії української культури тлумачного Словника української мови. Було підготовлено проспект цього Словника, автором якого був один із ветеранів української лексикографії П. Й. Горецький. У процесі наступного доопрацювання його в ході роботи над укладанням і редагуванням цієї праці й було розпочато виконання важливої теми, що була для колективу Інституту, як наголошувалося на той час, «темою № 1». Робота над «Словником української мови» тривала понад 20 років (Словник вийшов протягом 1970–1980 рр. в 11 томах). Важливий внесок у створення цієї праці належить і В. О. Винникові. Він став з вересня 1963 р. укладачем матеріалів IV тому, редактором якого був старший науковий співробітник А. А. Бурячок. Матеріали, укладені Василем Олексійовичем, відзначилися високим рівнем фахового опрацювання. Невдовзі – в січні 1966 р., коли постало питання про розширення кола редакторів Словника добре підготовленими фахівцями-лексикографами, за рекомендацією А. А. Бурячка Василя Олексійовича було призначено редактором матеріалів V тому. А незадовго до цього, улітку 1965 року він успішно захистив

кандидатську дисертацію, в якій здійснив ґрунтовне дослідження процесу формування в українській мові народної термінології на позначення самобутніх одиниць виміру і ваги. Результати дослідження були узагальнені й опубліковані окремою монографією «Назви одиниць виміру і ваги в українській мові» обсягом 8.6 друкованих аркушів у 1966 році.

Працюючи над підготовкою до друку Словника української мови, Василь Олексійович уклав частину матеріалів IV тому (на літеру «К»), а після залучення його до редагування – здійснював доопрацювання і редагування матеріалів V і VIII томів як один зі співредакторів Словника. Одночасно Василь Олексійович з 1966 року стає членом Редакційної колегії цього ж Словника, очолюваної директором Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні академіком І. К. Білодідом, у складі якої працювали провідні вчені Інституту та інших установ Академії наук УРСР, а також найавторитетніші письменники, зокрема такі майстри художнього слова, як М. Т. Рильський та П. Г. Тичина. На редакційну колегію було покладено обов'язок остаточної підготовки матеріалів Словника до друку, забезпечення дотримання наукових засад укладання цього нового для української лексикографії оригінального видання, в якому відображено особливості розвитку української літературної мови з кінця XVIII ст. – від початкового етапу її формування на народнорозмовній основі – до кінця 70-х років XX-го століття. Видання одинадцятитомного Словника української мови було завершено у 1980 році.

У 1982 році в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР було проведено наукову конференцію з участю широкої громадськості за підсумками понад двадцятирічної роботи словників Інституту над цією фундаментальною науковою працею. Учасники конференції дали їй високу оцінку. А згодом – у 1983 році – групі вчених (серед них і В. О. Винникові) за її створення було присвоєно звання лауреатів Державної премії СРСР.

Після завершення роботи над Словником української мови лексикографів Інституту мовознавства чекали нові праці. На черзі було створення двох академічних лексикографічних видань – Словника синонімів і Фразеологічного словника української мови.

Василь Олексійович разом із групою колег готує проект-інструкцію для укладання Фразеологічного словника, а з 1984 року очолює групу, яка працювала над підготовкою матеріалів цього Словника. Певні корективи в роботу групи внесла аварія на Чорнобильській АЕС, але на кінець 1987 року матеріали Словника в цілому були укладені, відредаговані і незабаром були передані до видавництва «Наукова думка». Розпочалася робота з редакторами видавництва, але з огляду на обставини, які склалися на той час в країні, видання Словника було затримано на кілька років, і він з'явився друком лише 1993 року в двох книгах. Василь Олексійович провів велику роботу в справі подальшого опрацювання матеріалів Словника в процесі підготовки до друку, допомагаючи редакторам, які ще не мали належного досвіду редакторської роботи. Словник є найбільшим і найповнішим зібранням української фразеології, він опрацьований відповідно до вимог сучасної світової фразеографії. Потреба громадськості в цій праці була дуже велика, про що свідчить її наступне перевидання в 1999 році.

Протягом 80-х–90-х років минулого століття з участю Василя Олексійовича було підготовлено ще ряд лексикографічних праць, які створилися за межами Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, в якому він працював понад чверть століття. Так, на прохання директора Інституту держави і права АН УРСР академіка АН УРСР Б. М. Бабія дирекція Інституту мовознавства рекомендувала В. О. Винника для участі в роботі авторського колективу, який готував до друку «Русско-украинский словарь юридической терминологии» за загальною редакцією Б. М. Бабія. Василь Олексійович уклав значну частину (понад 40 %) матеріалів цього Словника і здійснив його наукове лексикографічне редагування відповідно до вимог термінологічної лексикографії. Словник вийшов друком у 1985 році і внаслідок попиту на нього скоро зник із прилавків книгарень.

У 1994 році на його основі групою викладачів Академії внутрішніх справ України було підготовлено якісно нову працю (з урахуванням відповідно до вимог часу змін у юридичній термінології після розпаду СРСР і проголошення незалежності Української держави), у якій представлено переклад юридичної термінології з російської мови на

українську. Діяльну участь у цій групі як член авторського колективу взяв і Василь Олексійович – на той час уже працюючи на посаді професора кафедри загального мовознавства Київського державного (згодом – з 2001 р. – національного) лінгвістичного університету. За редакцією В. О. Винника вийшов також Словник фразеологічних синонімів (укладачі – М. П. Коломієць та Є. С. Регушевський – 1988 р.) та інші словникові праці.

Ряд словників були підготовлені і прийняті до друку видавництвами України за фаховими рецензіями Василя Олексійовича («Російсько-український і Українсько-російський словник» викладачів Запорізького університету Д. І. Ганича й І. С. Олійника – 1985, «Українсько-російський фразеологічний словник» І. С. Олійника та ін.).

Праця в галузі української лексикографії – участь у створенні словникових праць і розроблення питань теорії словникарства – була визначальним напрямом у науковій діяльності В. О. Винника, але далеко не єдиним. Коло його наукових інтересів досить широке: лексикологія, фразеологія, діалектологія та історія української мови, окремі питання загального мовознавства і теорії наукового перекладу та ін.

У його науковому доробку понад 120 наукових публікацій. Вище вже йшлося про монографічне дослідження В. О. Винника «Назви одиниць виміру і ваги в українській мові», в основі якого лежить його кандидатська дисертація. Дослідник також є співавтором фундаментальних академічних видань Інституту мовознавства, що з'явилися друком у видавництві «Наукова думка» в 70–80 роках минулого століття – «Сучасна українська літературна мова» в п'яти книгах за загальною редакцією академіка І. К. Білодіда (книга четверта – «Лексика і фразеологія» [К., 1973], керівник авторського колективу і відповідальний редактор доктор філологічних наук, професор М. А. Жовтобрюх) та «Історія української мови» (книга «Лексика і фразеологія» [К., 1983], авторський колектив, очолюваний відповідальним редактором академіком В. М. Русанівським).

У першому з названих академічних видань В. О. Винникові належить ґрунтовне опрацювання розділу «Загальнонародна,

діалектна і професійна лексика в сучасній українській літературній мові» він показав причини нерівномірного використання певних груп лексики української національної мови її носіями – наявність у ній локальних, соціальних та професійних підсистем, які використовуються мовцями, що зв'язані спільністю території проживання, особливістю місцевих фізико-географічних умов, контактами з іншими мовними спільнотами, соціальною та професійною диференціацією суспільства і т. ін.

Окремо висвітлено питання і про українські жаргонізми та арготизми, відображення диференціації національної мови за названими ознаками в художніх творах від початку формування української літературної мови (починаючи з кінця XVIII ст. – і в пізніший період – аж до останніх десятиліть XX ст.), з'ясовано роль територіальних, соціальних, професійних елементів лексичних підсистем національної мови в поновленні і збагаченні виражальних засобів літературної мови, її лексичного складу. Розглянуто також питання стилістичного використання в художніх творах територіальних та соціальних діалектизмів, які не стали надбанням української літературної мови, для надання певного місцевого чи професійного колориту.

У книзі «Історія української мови. Лексика і фразеологія», в розділах якої розглядається розвиток лексики і фразеології української мови XIV – XV та XVI – XVIII ст., В. О. Винникові належить детальний опис обставин появи та особливостей функціонування окремих груп лексики, пов'язаних з трудовою і господарською діяльністю наших предків (торгівлею): назви грошових та метрологічних одиниць, часових понять. Він є також автором одного з основних розділів книги «Розвиток тематичних груп лексики в українській мові XIX – початку XX ст.», у якому висвітлено джерела й шляхи формування та становлення лексичного складу української літературної мови на народній основі протягом більш ніж століття – з кінця XVIII ст. – до перших десятиліть XX ст.

Варто відзначити й інші аспекти наукової діяльності В. О. Винника. В колі його наукових інтересів були питання наукового перекладу суспільно-політичної літератури. Він має публікації з питань теорії

перекладу, здійснив ряд перекладів суспільно-політичних праць з російської мови на українську. Його заслуги в цій галузі були гідно оцінені: в 1975 році він нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради України.

Багато уваги приділяв Василь Олексійович і питанням піднесення культури української мови. Він готував матеріал для радіо- і телепередач із цієї тематики і виступав перед радіослухачами й телеглядачами, зокрема в 70-х – 80-х роках минулого сторіччя. Його передачі мали великий успіх, про це свідчить чимало листів радіослухачів та телеглядачів, надісланих особисто йому.

Як уже було зауважено вище, з жовтня 1988 року Василь Олексійович на запрошення ректорату Київського державного педагогічного інституту іноземних мов (тепер – Київський національний лінгвістичний університет) переходить на викладацьку роботу – стає доцентом кафедри загального та українського мовознавства цього навчального закладу, а з 1991 року – професором. Подальша його діяльність пов'язана з цим навчальним закладом, хоч він почав співпрацювати з ним значно раніше: протягом багатьох років він викладав там мовознавчі курси за погодинною оплатою. Зріднившись із викладацькою працею і набувши заслуженого авторитету серед студентів та колег, він вирішив остаточно присвятити решту свого життя улюбленій справі.

Професор В. О. Винник успішно готує науково-педагогічні кадри. Під його керівництвом захищено докторську і 10 кандидатських дисертацій. Він часто виступає офіційним опонентом на захистах дисертацій, тривалий час був членом спеціалізованої вченої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні. За досягнення в галузі підготовки наукових кадрів Президія Академії педагогічних наук України з нагоди ювілею нагородила В. О. Винника своєю найвищою відомчою відзнакою – нагрудним знаком «К. Д. Ушинський».

На сьогодні Василь Олексійович досягнув поважного віку, але ще працює на кафедрі загального та українського мовознавства – керує аспірантами, бере участь у виданні багатотиражки університету «Студентський меридіан» та в підготовці інших видань університету.

Неабияку роль у становленні ювіляра як науковця й особистості відіграла та відіграє його родина. Дружина Лідія Андріянівна (за фахом учителька української мови та літератури) присвятила себе успіхові чоловіка, вихованню дітей – створила родинне гніздо, де панує любов і злагода.

Міцного здоров'я, творчого натхнення, добра та великої людської любові Вам, ювіляре!

Основні праці з лексикології та лексикографії:

«Назви одиниць виміру і ваги в українській мові» (1966), розділи «Загальнонародна, діалектна і професійна лексика» та «Жаргонізми і арготизми» в книзі «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» (1973), «Розвиток тематичних груп лексики в українській мові ХІХ – поч. ХХ ст.» та ін. в книзі «Історія української мови. Лексика і фразеологія» (1983). Співавтор і один із редакторів «Словника української мови» (т. 1–11, 1970–1980), «Російсько-українського словника юридичної термінології» (1985), «Фразеологічного словника української мови» (т. 1–2, 1993; 1999). Відповідальний редактор «Словника фразеологізмів української мови» (2003).

Література

1. М.П. Кочерган. Українська мова і література, №8, 1968. – С. 92–93.
2. Г.М.Книш, А.В.Копелиович. История городов и сел украинской ССР. Запорожская область. – К., 1981. – С. 559–566.
3. Г.М.Книш, Т.С. Хорсун., В.М.Дяченко. Край наш пологівський. Історично-документальна розповідь. Кн. 2. – Пологи, 1998. – С. 210–211.
4. Панич Г.І. Енциклопедія сучасної України. Т. 4. – К., 2005. – С. 408.
5. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. 1930–2005. Матеріали до історії. – К., 2005. – С. 424–425.
6. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000 (2-е вид., 2004; 3-є вид., 2007).
7. 60 років КНЛУ: Історія і сьогодення. 1948–2008. – К., 2008.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

Шановні колеги!

Відділ лексикології, лексикографії та корпусу української мови Інституту української мови НАНУ запрошує Вас до участі у збірнику наукових праць «Лексикографічний бюлетень», де є такі рубрики:

1. Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика. 2. Словникові матеріали. 3. Комп'ютерна лінгвістика. 4. Персоналії. 5. Рецензії, анотації. 6. Хроніки.

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного та ін. аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації й параметризації, зокрема корпусної.

Вимоги до оформлення матеріалів:

- поля: праве – 1,5 см; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см;
- гарнітура Times New Roman; розмір 14; інтервал звичайний;
- абзацний відступ 0,5 см, міжрядковий інтервал 1,5;
- ініціали в межах статті подавати **уніфіковано** через знак «нерозривний проміжок» (Ctrl+Shift+проміжок): М. П. Лісовий;
- назву друкувати по центру з великої літери;
- відомості про автора та **УДК** розміщувати центровано під назвою:

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

© **Ольга Петренко**, к. філол. н., 2010

Інститут української мови (Київ)

УДК 161.2.81'374.46

і також на окремому аркуші, зазначивши **адресу й контактний телефон;**

- після назви статті обов'язкове **резюме і ключові слова українською, російською, англійською мовами** (5–10 рядків);
- список використаної літератури подавати **нумеровано** в кінці статті **за алфавітом**, посилання в тексті оформляти у **квадратних дужках**, напр.: [21: 107; 22: 15; 23]:

Література

1. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Х.: Вища шк., 1977. – 114 с.
2. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. – Л.: Наука, 1990. – 240 с.
3. Мельникова А. И. К вопросу о русских омографах // Русский яз. в шк. – 1974. – №4. – С. 80–84.

– список джерел, скорочень подавати в алфавітному порядку, після списку літератури, причому **між скороченням і повною назвою джерела** – знак **табуляції**, напр.:

Джерела

СДЯ Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) / Гл. ред. И. Аванесов. – М., 1989. – Т. 1 – 6.

Сл.РЯ Словарь русского языка XI – XVII вв. – М.: Наука, 1975. Вып. 1;

– посилання на джерела ілюстративних матеріалів робити у квадратних дужках, напр.:

.../ Далі йду тим шляхом до мети / І несучу покути свій тягар [Забашт: 45].

– назву, абзаци, відомості про автора та інше **не формувати за допомогою знака проміжку**;

– матеріали подавати як файл у форматі Word 97 (або пізніша версія) та в друкованому варіанті (у двох примірниках) або надсилати за електронною адресою: ok-t@mail.ru;

– **спеціальні шрифти** (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті або прикріплювати до тексту (Сервіс–Параметри–Збереження–Приєднати шрифти TrueType);

– для авторів без наукового ступеня – **дві рецензії від фахівців з науковим ступенем** (хоча б одна з них – від філолога), одна з яких має бути з іншої організації. Питання, які обов'язково треба висвітлити у рецензії на статтю: 1) опис об'єкта дослідження; 2) актуальність роботи; 3) наукова новизна; 4) значення одержаних результатів дослідження; 5) недоліки роботи; 6) рекомендації.

**Про підвищення вимог до фахових видань,
внесених до переліків ВАК України**

ПОСТАНОВА

Президії Вищої атестаційної комісії України

від 15.01.2003р. №7- 05/1

Необхідною передумовою для внесення видань до переліку наукових фахових видань України є їх відповідність вимогам пункту 7 постанови президії ВАК України від 10.02.1999 р. № 1-02/3 "Про публікації результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та їх апробацію". Президія Вищої атестаційної комісії України

ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Попередити установи-засновники наукових фахових видань, що у разі відсутності видань у фондах визначених ВАК бібліотек вони будуть вилучені з переліку наукових фахових видань України, в яких дозволяється друкувати результати дисертаційних досліджень.

2. Установам-засновникам фахових видань оновити склади редакційних колегій так, щоб більшість у них становили фахівці, основним місцем роботи яких є установа-засновник фахового видання.

3. Редакційним колегіям організувати належне рецензування та ретельний відбір статей до друку. Зобов'язати їх приймати до друку у виданнях, що виходитимуть у 2003 році та у подальші роки, лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

4. Спеціалізованим ученим радам при прийомі до захисту дисертаційних робіт зараховувати статті, подані до друку, починаючи з лютого 2003 року, як фахові лише за умови дотримання вимог до них, викладених у п.3 даної постанови.

5. Встановити обов'язковим подання до ВАК України разом із клопотанням про внесення видання до переліку фахових також копії свідоцтва про державну реєстрацію друкованого засобу у Державному комітеті інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

6. Зобов'язати установи, які є засновниками фахових видань, протягом 2003 року надсилати до ВАК України один контрольний примірник видання із супровідним листом.

7. Експертним радам ВАК України провести до 1 січня 2004 року аналіз наукового рівня публікацій у фахових виданнях і подати президії ВАК України пропозиції щодо внесення відповідних змін до переліку фахових видань.

Голова ВАК України

В. В. Скопенко

Вчений секретар ВАК України

Л. М. Артюшин

Бюлетень ВАК України, №1, 2003

Бюлетень є **фаховим виданням** за спеціальністю 10.02.01 – українська мова (див. «Бюлетень Вищої атестаційної комісії України», 2005, вип. 9: 21).

Матеріали до **19 випуску** просимо надсилати **до 15 травня 2010 року** за адресою: *Оксана Тищенко, відділ лексикології, лексикографії та корпусу української мови, Інститут української мови НАНУ, вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна*
тел.: 8-097-339-836-7; e-mail: ok-t@mail.ru.

Редакційна колегія

Наукове видання

Лексикографічний бюлетень

Л 43 Лексикографічний бюлетень: 3б. наук. праць / Відпов. ред.
к. філол. н. І. С. Гнатюк. – К., 2009. – Вип. 18. – 236 с.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-02-5553-1 (вип. 18)

Оригінал-макет О. Тищенко

Свідоцтво про державну реєстрацію

друкованого засобу масової інформації КВ №10023 від 04.07.2005

Гарнітура Таймс. Наклад 500 прим. Умов. друк. арк. 6,5; а.а. 7